

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग

वार्षिक अहवाल सन २०१२-१३
१ एप्रिल २०१२ ते ३१ मार्च २०१३

वार्षिक अहवाल सन २०१२-१३

१ एप्रिल २०१२ ते ३१ मार्च २०१३

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग

- अध्यक्ष.— श्रीमती वंदना कृष्णा
भा.प्र.से.
(दि.१ एप्रिल २०१२ ते ३१ जुलै २०१२)
अतिरिक्त कार्यभार
श्री. उज्वल उके
भा.प्र.से
(दि.१ ऑगस्ट २०१२ ते ३१ मार्च २०१३)
अतिरिक्त कार्यभार
- सचिव.— श्री. अ. ना. त्रिपाठी
भा.व.से.
(दि.१ एप्रिल २०१२ ते ३१ मार्च २०१३)
- सदस्य :— रिक्त

प्रकरण एक

आयोगाविषयी

प्रस्तावना

राज्यातील बालहक्कांचे रक्षण करणे, प्रचालन करणे व संरक्षण करणेकरिता, बालहक्क संरक्षण आयोग अधिनियम, २००५ (२००६ चा ४) अन्वये एक संविधिक संस्था म्हणून, जुलै २००७ मध्ये बाल हक्क संरक्षण आयोगाची स्थापना करण्यात आलेली आहे. या अधिनियमामध्ये बालकाची अठरा वर्षे वयाखालील मानव प्राणी म्हणून व्याख्या करण्यात आलेली आहे. या अधिनियमाच्या कलम २ (ख) प्रमाणे, बालकांमध्ये, सीआरसी अन्वये तरतूद केलेल्या हक्कांचा समावेश आहे. सीआरसी मध्ये बालकांसाठी विहित केलेली प्रमाणके खालीलप्रमाणे आहेत.

- (अ) बालकांचा वंश, वर्ण, लिंग, भाषा, धर्म, राजकीय किंवा अन्य मत, राष्ट्रीय मानववंशीय किंवा सामाजिक व्युत्पत्ती, मालमत्ता, विकलांगता, जन्म किंवा अन्य दर्जा यावर आधारित असलेल्या सर्व प्रकारच्या भेदभावांपासून संरक्षण करण्यात येईल.
- (ब) बालकांशी संबंधित असणाऱ्या सर्व कार्यवाह्यांमध्ये बालकाच्या सर्वोत्तम हिताचा प्रथम विचार करण्यात येईल.
- (क) बालकास, ओळख, नाव व राष्ट्रीयत्वाचा हक्क असेल.
- (ड) प्रत्येक बालकास आरोग्याचा उच्च दर्जा गाठण्यासाठी, आजारपणाच्या उपचारासाठी सुविधा मिळण्याचा हक्क, शिक्षणाचा हक्क यांसह जीविता, उत्तरजीवित्वाचा व विकासाचा अंगभूत हक्क असून ज्यात त्यांच्या पुरेपूर सामर्थ्यासह बालकांचे व्यक्तीमत्व, बुद्धिमत्ता, मानसिक व शारीरिक क्षमतांचा विकास करण्याचा आणि सामाजिक सुरक्षिततेतून लाभ मिळविण्याच्या हक्काचा निदेश करण्यात येईल.
- (इ) बालकास विश्रांती व फुरसत यांचा आणि खेळात आणि मनोरंजनात्मक कार्यक्रमांमध्ये सहभागी होण्याचा हक्क आहे.
- (फ) प्रत्येक बालकास बालकाच्या शारीरिक, मानसिक, अध्यात्मिक, नैतिक व सामाजिक विकासासाठी पर्याप्त जीवनमानाच्या दर्जाचा हक्क आहे.
- (ग) बालक कोणत्याही प्रयोजनासाठी किंवा कोणत्याही स्वरूपातील कोणतेही अनुचित हस्तांतरण, अपहरण, विक्री किंवा अवैधव्यापार यांस बळी पडणार नाही.
- (ह) बालकाच्या दृष्टीकोनास, योग्य महत्त्व देण्यात यावे.
- (य) जेव्हा, असे विभक्ती करणे बालकाच्या सर्वोत्तम हितासाठी आवश्यक असल्याखेरीज त्यांच्या इच्छेविरुद्ध त्यांच्या आई वडिलांपासून वेगळे करण्यात येणार नाही.
- (ज) कौटुंबिक वातावरणापासून वंचित झालेले बालक शासनाकडून पुरविण्यात आलेले विशेष संरक्षण व सहाय्य यांस हक्कदार असेल.
- (के) मुलांची काळजी किंवा संरक्षण यासाठी जबाबदार असलेल्या संस्था, सेवा व सुविधा प्रस्तावित मानकाशी सुसंगत असतील.
- (एल) मानसिकदृष्ट्या किंवा शारीरिकदृष्ट्या विकलांग असलेल्या बालकांनी ज्या परिस्थितीत प्रतिष्ठेची सुनिश्चिती होईल जी प्रतिष्ठा आत्मनिर्भरतेस चालना मिळेल व समाजामध्ये सहभाग घेणे सुलभ होईल असे परिपूर्ण व प्रतिष्ठापूर्वक जीवन उपभोगिले पाहिजे.
- (एम) बालकांना आर्थिक शोषणापासून संरक्षण देण्यात येत आहे.
- (एन) बालके मादकद्रव्ये व मनःप्रभावी (सायकोट्रॉपिक) पदार्थांचा अनुचित वापर करण्यास बळी पडणार नाहीत.
- (ओ) बालकांचे सर्व प्रकारची शारीरिक किंवा मानसिक हिंसा, इजा किंवा दुरुपयोग, उपेक्षा किंवा उपेक्षाकारक वागणूक, गैरवागणूक किंवा लैंगिक दुरुपयोगासह शोषण यापासून संरक्षण करण्यात येत आहे.
- (पी) प्रत्येक बालकाचे सर्व प्रकारच्या लैंगिक शोषणापासून व लैंगिक दुरुपयोगापासून संरक्षण करण्यात येत आहे.
- (क्यू) कोणतेही बालक, छळवणूक किंवा अन्य क्रूर अमानवी किंवा अवनतीकारक वागणूक किंवा शिक्षा यांस बळी पडणार नाही किंवा त्याचे स्वातंत्र्य बेकायदेशीरपणे किंवा लहरीपणे हिरावून घेतले जाणार नाही.
- (आर) कोणत्याही स्वरूपाची उपेक्षा शोषण किंवा दुरुपयोग, छळवणुकीस बळी पडलेल्या बालकाच्या शारीरिक व मानसिक सुधारणेस व सामाजिक पुनर्एकात्मिकरणाला चालना देण्यासाठी सर्व समुचित उपाययोजना हाती घेण्यात येतील.

- (एस) शस्त्रसंघर्षातील बालकांना लागू असलेल्या आंतरराष्ट्रीय मानवहितकारी कायद्याच्या नियमांचा आदर करण्यात आलेला आहे.
- (टी) दंड कायद्यांचे उल्लंघन केल्याचा आरोप असलेल्या, आरोपी असलेल्या किंवा केले असल्याचे कबूल केलेल्या प्रत्येक बालकास बालकाची प्रतिष्ठा व योग्यता याच्या जाणीवेचे प्रचालन करण्याशी सुसंगत असलेल्या रीतीने वागविण्यात यावे याचा हक्क आहे.
- (यू) कोणतेही बालक, त्याची/तिची एकांतता, घर यांमध्ये लहरीपणे किंवा बेकायदेशीरपणे हस्तक्षेप करण्यास किंवा त्याचा/तिचा सन्मान व लौकिक यांवर बेकायदेशीरपणे हल्ले करण्यास बळी पडणार नाही.

आदेश :

या अधिनियमात निर्धारित केल्याप्रमाणे आयोगाची कामे खालीलप्रमाणे आहेत :—

१. आयोग, खालील सर्व किंवा त्यापैकी कोणतीही कामे पार पाडील. म्हणजे,—

- (अ) बालकाच्या हक्कांच्या रक्षणासाठी त्यावेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याद्वारे किंवा त्याअन्वये तरतूद केलेल्या संरक्षक उपाययोजनांचे परीक्षण करणे व पुनर्विलोकन करणे आणि त्यांच्या परिणामकारक अंमलबजावणीसाठी उपाययोजनांची शिफारस करणे.
- (ब) राज्य सरकारला या संरक्षक उपाययोजनांवरील अहवाल, दरवर्षी आणि आयोगास योग्य वाटेल अशा अन्य कालांतराने, राज्य सरकारला सादर करणे.
- (क) बालहक्कांचे उल्लंघन झाल्याची चौकशी करणे व अश्या प्रकरणी, कार्यवाही सुरू करण्याची शिफारस करणे.
- (ड) दहशतवाद, जातीय हिंसाचार, दंगली, नैसर्गिक आपत्ती, कौटुंबिक हिंसाचार, एचआयव्ही/एड्स, अपव्यापार, गैरवागणूक, छळणूक व शोषण, बीभत्स वर्णन व वेश्याव्यवसाय यामुळे बाधित झालेल्या बालकांच्या हक्कांचा उपभोगण्यास प्रतिरोध करणाऱ्या घटकांचे परीक्षण करणे आणि समुचित सुधारात्मक उपाययोजनांची शिफारस करणे.
- (इ) विन्नावस्थेतील सीमांतिक व प्रतिकूल परिस्थितीत बालके, विधीसंघर्षग्रस्त बालके, कुटुंब नसलेली बालके, कैद्यांची बालके, यासह विशेष काळजी व संरक्षणाची गरज असलेली बालके यांच्याशी संबंधित असणाऱ्या प्रकरणात लक्ष देणे आणि समुचित सुधारणात्मक उपाययोजनांची शिफारस करणे.
- (फ) अभिसंधी व इतर आंतरराष्ट्रीय करार यांचा अभ्यास करणे आणि बाल हक्कांवरील विद्यमान धोरणे, कार्यक्रम व अन्य कामे यांचे नियतकालिक पुनर्विलोकन करणे आणि मुलांच्या सर्वोच्च हितार्थ, त्यांची अंमलबजावणी करण्यासाठी शिफारशी करणे.
- (ग) बाल हक्कांच्या क्षेत्रात संशोधन हाती घेणे व त्यास चालना देणे.
- (ह) समाजाच्या विविध वर्गांमध्ये बालहक्क साक्षरतेचा प्रसार करणे आणि प्रकाशन, प्रसारमाध्यमे, चर्चासत्रे व अन्य उपलब्ध साधने यांद्वारे या हक्कांच्या संरक्षणासाठी उपलब्ध असलेल्या संरक्षक उपाययोजनांच्या जागरूकतेस चालना देणे.
- (आय) जेथे बालकांना उपचार, सुधारणा किंवा संरक्षणाच्या प्रयोजनांसाठी स्थानबद्ध केले जाते किंवा दाखल केले जाते आणि जर आवश्यक असल्याचे दिसले तर, सुधारात्मक कार्यवाहीसाठी या प्राधिकरणाकडून स्वीकारले जाते अशा सामाजिक संघटनेकडून चालविण्यात येणाऱ्या कोणत्याही प्राधिकरणाच्या नियंत्रणाखालील कोणत्याही बाल अभिरक्षणागृहाची किंवा निवासाच्या अन्य कोणत्याही ठिकाणाची किंवा बालकांसाठी असलेल्या संस्थांची तपासणी करणे किंवा तपासणी करण्याची व्यवस्था करणे.
- (जे) खालील तक्रारींची चौकशी करणे आणि त्याच्याशी संबंधित प्रकरणांची स्वाधिकारे दखल घेणे,—
- (एक) बाल हक्कांपासून वंचित करणे व त्यांचे उल्लंघन करणे,
- (दोन) बालकांचे संरक्षण व विकास करण्यासाठी तरतूद करणाऱ्या कायद्यांची अंमलबजावणी न करणे,
- (तीन) बालकांच्या हालअपेष्टा सौम्य करण्याचा व कल्याणाची सुनिश्चित करण्याचा आणि अशा बालकांना सहाय्य करण्याचा उद्देश असलेल्या धोरणात्मक निर्णयांच्या मार्गदर्शक तत्वांचे किंवा सूचनांचे अनुपालन न करणे किंवा अशा प्रकरणातून उद्भवणारे प्रश्न समुचित प्राधिकार्यांकडे घेऊन जाणे.

(के) बाल हक्कांचे प्रचालन करण्यासाठी त्यास आवश्यक वाटते त्याप्रमाणे अशी अन्य कामे आणि वरील कामांशी अनुषंगिक असलेली अन्य कोणतीही प्रकरणे.

(२) आयोग, केन्द्रीय आयोगासमोर किंवा त्यावेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्यान्वये यथोचितरित्या स्थापन केलेल्या अन्य कोणत्याही आयोगासमोर प्रलंबित असलेल्या कोणत्याही प्रकरणाची चौकशी करणार नाही.

त्याशिवाय, आयोगाने खालील कामेदेखील पार पाडावयाची आहेत :—

- (अ) बालकांच्या हक्कांबाबतच्या प्रसंविदेशी अनुरूप असण्यासाठी विद्यमान कायद्याचे, धोरणाचे व पद्धतीचे विश्लेषण करणे बालकांना बाधक ठरणाऱ्या धोरणाच्या किंवा पद्धतीच्या कोणत्याही पैलू (घटका) बाबत चौकशी करणे व त्यावरील अहवाल सादर करणे आणि बालहक्कांच्या दृष्टीकोनातून प्रस्तावित असलेल्या नवीन विधीविधानानंतर (कायद्यांवर) भाष्य करणे.
- (ब) दरवर्षी आणि आयोगास योग्य वाटेल त्याप्रमाणे अशा अन्य कालांतराने या संरक्षक उपाययोजनांच्या कामकाजावरील अहवाल राज्य सरकारला सादर करणे,
- (क) जेथे, एकतर स्वतः बालकांकडून किंवा त्यांच्या वतीने संबंधित व्यक्तींकडून चिंता व्यक्त करण्यात आलेली असेल तेथे, औपचारिक चौकशी करणे,
- (ड) बालकांच्या प्राधान्याच्या बाबींचे व यथार्थ बाबींचे प्रतिबिंब उमटवण्याच्या दृष्टीने, आयोगाचे काम प्रत्यक्षपणे बालकांच्या दृष्टीकोनातून केले असल्याची सुनिश्चिती करणे,
- (इ) आपल्या कामामध्ये आणि संघटनांमध्ये व सर्व शासकीय विभागांमध्ये बालकांशी संबंधित असलेल्या बालकांच्या विचारांचे प्रचालन करणे, आदर करणे व गंभीर विचार करणे,
- (फ) बाल हक्कांविषयीची माहिती तयार करणे आणि तिचा प्रसार करणे,
- (ग) बालकांशी संबंधित असणाऱ्या आधार सामग्रीचे संकलन करणे व विश्लेषण करणे,
- (ह) शालेय अभ्यासक्रम, शिक्षकांचे प्रशिक्षण व बालकांशी संबंधित असणाऱ्या कर्मचारीवर्गाच्या प्रशिक्षणामध्ये, बाल हक्कांचा समावेश करण्यास चालना देणे.

प्रकरण २

आयोगाने तयार केलेला प्रकल्प, आराखडा व सर्व शिक्षण अभियान खालील तसेच शासनाकडून प्राप्त आर्थिक सहाय्य

सन २०१२-१३ या वर्षामध्ये, शिक्षणाचा अधिकार कायदा, २००९ च्या तरतुदीनुसार विविध प्रकारचे कार्य करण्यासाठी आयोगाने रुपये ५५,९०,००० चा प्रकल्प प्रस्ताव संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षा परिषद यांचेकडे सादर केला आहे. रक्कम रुपये ५५,८९,००० चा प्रकल्प प्रस्ताव मंजूर करण्यात आलेला आहे.

महाराष्ट्र बाल हक्क संरक्षण आयोगाचे वार्षिक कार्य नियोजन २०१२-१३

१. धारावी, मुंबई येथे बाल हक्क आणि झोपडपट्टी या विषयावर आधारित राज्य स्तरीय परिषद जुलै महिन्यामध्ये भरविणे.
२. ऑक्टोबर महिन्यामध्ये बाल हक्क आणि शिक्षण या विषयावर आंतरराष्ट्रीय परिसंवादाचे आयोजन करणे.
३. नोव्हेंबर महिन्यामध्ये बाल सप्ताहात मुंबई येथे राष्ट्रीय बाल मेळाव्याचे आयोजन करणे.
४. प्रत्येक राज्याच्या विभागामध्ये कमीत कमी एका जिल्ह्यामध्ये कमीत कमी एक बालक मेळावा बाल हक्का संदर्भातील विविध विषयांवर चर्चा करण्यासाठी भरविणे.
५. लोक जागृती करण्यासाठी राज्याच्या प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये कमीत कमी एका तालुक्याच्या ठिकाणी पथ नाटयचे आयोजन करणे.
६. बाल हक्क संरक्षण व त्यासाठी कायदानुसार सुचविलेल्या उपायांबाबत माहिती सांगणारे फलक प्रत्येक जिल्ह्यात व तालुक्यातील जिल्हाधिकारी कार्यालये, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, तहसीलदार कार्यालये, जिल्हा महिला व बाल विकास कार्यालयामध्ये लावणे व त्यायोगे जन जागृती करणे.
७. मॉडेल प्रकल्प म्हणून प्रत्येक विभागामध्ये कमीत कमी एका जिल्ह्यामध्ये बाल मित्र शहर ही संकल्पना विकसीत करणे.
८. विविध स्तरावरील लोकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी प्रत्येक विभागामध्ये एका वर्षात कमीत कमी एक कार्यक्रम आयोजित करणे.
९. प्रत्येक तिमाही मध्ये बाल विचार नावाचा अंक मराठी व इंगजी भाषेमध्ये प्रकाशित करणे.
१०. प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये बाल न्यायालये चालू करण्यासाठी राज्य सरकारकडे पाठपुरावा करणे.
११. प्रयोगशाळा ते प्रत्यक्ष उपयोग कार्यक्रमांतर्गत शहरी अस्वस्थतेमुळे, प्रकल्पामुळे आणि झोपडपट्टी मुळे बालकांवर परिणाम होणाऱ्या विविध गोष्टींबाबत बालकांशी संबंधित विषयावर संशोधन कार्यक्रम आयोजित करणे.
१२. राज्यामध्ये व राज्याबाहेर काम करणाऱ्या बाल गृहांबाबतची माहिती असणारी पुस्तिका तयार करणे.
१३. जिल्ह्याच्या ठिकाणी बाल सल्लागार केंद्रे स्थापन करणे.
१४. प्रत्येक विभागामध्ये कुपोषण समस्येवर ताबा मिळविण्याच्या दृष्टिने खाण्याच्या सवयींबाबतचा दृष्टीकोन बदलण्यासाठी जनजागृती कार्यक्रम आयोजित करणे.
१५. स्थलांतरीत कामगारांच्या मुलांना नयी तालीम देण्याच्या उद्देशाने अनौपचारिक शाळा पद्धती चालू करणे.
१६. प्रत्येक महिन्यात बाल हक्कांसंदर्भातील विविध मुद्यांबाबत जनसुनावणीचे आयोजन करणे.
१७. शाळाबाह्य विद्यार्थींच्या टक्केवारीबाबत माहिती मिळविण्यासाठी सर्व्हे कार्यक्रमंचे आयोजन करणे.
१८. राज्यामध्ये शिक्षणाचा स्तर व बाल शिक्षण हक्क कायदा, २००९ च्या तरतुदींची अंमलबजावणी कशी होते याबाबतच्या सर्व्हेचे आयोजन करणे.
१९. प्रत्येक विभागामध्ये कमीत कमी एका जिल्ह्यामध्ये मुलांना नयी तालीम देऊन सर्व शिक्षा अभियान चे ध्येय साध्य करण्यासाठी कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.
२०. बाल हक्क संरक्षण कायद्याच्या कलम १३(१) आणि १४(१) च्या तरतुदीनुसार तसेच शिक्षणाचा हक्क कायद्याच्या कलम ३१ व ३२ च्या तरतुदीनुसार दाखल होणाऱ्या तकारी तसेच अपीलासंदर्भात नियमित सुनावणीचे आयोजन मुंबई (मुख्य न्यायालय) येथे तसेच नागपुर आणि औरंगाबाद न्यायालय येथे करणे तसेच गरज पडल्यास बाल हक्क संरक्षण कायद्याच्या १५ (II) आणि (III) या कलमांनुसार येणाऱ्या बाबींचा पाठपुरावा करणे.

२१. बाल हक्क संरक्षण या विषयासाठी स्वयंपूर्ण प्रशिक्षण विभाग तयार करणे.
  २२. रेडिओ, दूरदर्शन, माहितीपत्रिका या सारख्या दृकश्राव्य माध्यमांद्वारे जाहिरात कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.
  २३. सन २००८-०९, २००९-१०, २०१०-११ आणि २०११-१२ या वर्षांचे आयोगाचे वार्षिक अहवाल तयार करणे.
  २४. आयोगाच्या कार्यालयामध्ये बालकांसाठी हेल्प लाईन चालू करणे.
- पायाभुत सुविधांच्या संदर्भात आयोगाच्या कार्यालयाचे सुदृढीकरण करणे.

सरकारकडून वित्तीय सहाय्य (वर्ष २०१२-१३)

वेतन - ४३-८३ लाख

वेतनेतर - १४-६८ लाख

प्रकरण ३

बाल हक्क कायद्याच्या कलम १३ व १४ अंतर्गत सुनावणी

तक्रारदार यांच्याकडून मिळालेल्या तक्रारीनुसार किंवा सरकारी संदर्भानुसार झालेल्या सुनावण्या

अ.क.	तक्रारी	वस्तुस्थिती	सद्यःस्थिती
१ ते १२५	बीड जिल्ह्यातील १२५ बालगृहे	बीड जिल्ह्यामध्ये चालु असलेल्या बाल गृहातील मुलांची काय स्थिती आहे व कायदेशीरपणा या बाबत मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी नियुक्त केलेल्या समित्यांनी दाखल केलेल्या अहवालाबाबत चौकशी करण्याची विनंती करून ही बाब राज्य सरकारने आयोगाकडे पाठविली आहे. त्यानुसार आयोगाने या बाबतीत लक्ष घालून चौकशी चे आयोजन केले.	चैकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
१२६ ते २४५	नांदेड जिल्ह्यातील १२० बालगृहे	नांदेड जिल्ह्यामध्ये चालु असलेल्या बालगृहातील मुलांची काय स्थिती आहे व कायदेशीरपणा या बाबत मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी नियुक्त केलेल्या समित्यांनी दाखल केलेल्या अहवालाबाबत चौकशी करण्याची विनंती करून ही बाब राज्य सरकारने आयोगाकडे पाठविली आहे. त्यानुसार आयोगाने या बाबतीत लक्ष घालून चौकशी चे आयोजन केले.	चैकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
२४६ ते ३१६	परभणी जिल्ह्यातील ७१ बालगृहे	परभणी जिल्ह्यामध्ये चालु असलेल्या बाल गृहातील मुलांची काय स्थिती आहे व कायदेशीरपणा या बाबत मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी नियुक्त केलेल्या समित्यांनी दाखल केलेल्या अहवालाबाबत चौकशी करण्याची विनंती करून ही बाब राज्य सरकारने आयोगाकडे पाठविली आहे. त्यानुसार आयोगाने या बाबतीत लक्ष घालून चौकशीचे आयोजन केले.	चैकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
३१७	बी. जे. होम, माटुंगा यांनी दाखल केलेली तक्रार.	किंगज सर्कल म्युनिसिपल शाळेतील शिक्षकाने बी. जे. होमच्या विद्यार्थींनी गैरवर्तणुक केली.	कार्यवाही चालू आहे
३१८	गणेश पंजाबराव नामदेव शेगाव यांनी दाखल केलेली तक्रार.	जवाहर नव्होदय विद्यालय शेगाव यांचे विरुद्ध तक्रार दाखल करण्यात आली आहे.	कार्यवाही चालू आहे.
३१९	संजीव शर्मा यांनी दाखल केलेली तक्रार.	स्कूल ऑफ स्कॉलर, वर्धा यांचे विरुद्ध संजीव शर्मा यांनी तक्रार दाखल केली आहे.	याबाबत कार्यवाही चालू आहे.
३२०	सोफोश पुणे यांचे विरुद्ध तक्रार.	सोफोश पुणे यांचे विरुद्ध जिल्हा महिला व बाल विकास पुणे यांनी तक्रार दाखल केली आहे.	चौकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
३२१	शुभदा मोरे यांची हॉलीवूड अॅकॅडमी विरुद्ध तक्रार.	हॉलीवूड अॅकॅडमी मध्ये विद्यार्थ्यांना क्रूर शिक्षा देण्यात येते याबाबत श्रीमती शुभदा उत्तम मोरे यांनी दिनांक १४ मार्च २०१२ रोजी आयोगाकडे तक्रार दाखल केली होती.	चौकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
३२२	चार्ड्लड लाईन यांनी दाखल केलेली तक्रार.	विक्रोळी येथे खंदकात पडून मा. जयेश उदय मोहिते याचा झालेला मृत्यु.	कार्यवाही चालू आहे.
३२३		दिनांक १० मार्च २०१२ रोजी कोपरगांव पोलीस स्टेशनामध्ये अमानवी व चुकीची वागणुक दिल्याबद्दल.	आयोगाचे पुनर्वलोकनाखाली प्रकरण येत नाही.

अ.क.	तकारी	वस्तुस्थिती	सद्यःस्थिती
३२४	बाल कल्याण समितीने दाखल केलेली तक्रार .	मुलाची सुटका करण्यात ' टर्चींग लाईव्हज ' या एनजीओ संस्थेस आलेले अपयश आणि बलात्कार करणाऱ्या पित्याविरुद्ध दाखल केलेला प्राथमिक माहितीचा अहवाल.	कार्यवाही चालू आहे.
३२५	श्री. डॉम्नीक वाझ यांनी दाखल केलेली तक्रार .	सेंट विसेटस स्कूल विरुद्ध डॉम्नीक वाझ यांनी दाखल केलेली तक्रार .	सूचना क. ३ नुसार तक्रार दाखल करण्याचे निर्देश देवून प्रकरण समाप्त करण्यात आले.
३२६	अमित मारु यांनी दाखल केलेली तक्रार .	वानखेडे स्टेडियम येथे शाहरुख खान याने मुलांच्या समोर वापरलेल्या घाणेरड्या भाषेबद्दल.	कार्यवाही चालू आहे.
३२७	श्री. नरेश पाटील यांनी दाखल केलेली तक्रार .	मास्टर निखील पाटील या साडेतेरा वर्षांच्या हळू शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या मृत्युबद्दल व बेकायदेशीर रहाणेबाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३२८	तुळशीदास तुकाराम अतकर यांनी दाखल केलेली तक्रार .	सर्वोदय बालसदन नागपुर यांचे विरुद्ध तुळशीदास तुकाराम अतकर यांनी दाखल केलेली तक्रार .	चौकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
३२९	संपत रामटेके यांनी दाखल केलेली तक्रार .	पंडुरोगाची लागण झालेल्या मुलांना योग्य त्या सोयी पुरविण्याबाबत संपत रामटेके यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३३०	हिंद सेवा परिषदेचे संस्थापक अध्यक्ष श्री. वाय. एस. दुबे यांनी दाखल केलेली तक्रार .	एम.सी.जी.एम. यांनी पुरविलेल्या श्रमदान साहित्याने आणि विद्यार्थ्यांनी बांधलेल्या कच स्कूल या शाळेकडे जाणारा शाळेने बांधलेला रस्ता खराब झाल्या बाबत व नष्ट झाल्या बाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३३१	दीपक कालेकर, पुणे यांनी दाखल केलेली तक्रार .	वेस्टर्न इंडिया ट्रेनर्स असोसिएशन यांचे विरुद्ध दीपक कालेकर, पुणे यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३३२	श्रीमती अंजली बांबोले यांनी दाखल केलेली तक्रार .	आर्य विद्यामंदिर या शाळेनी श्रीमती अंजली बांबोले यांच्या पाल्याचा शाळा सोडल्याचा दाखला देण्यास नकार दिल्याबाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३३३	चेतन बळवंत चव्हाण यांनी दाखल केलेली तक्रार .	मिलींद कृष्णा कवलपुरे आणि संतोषीमाता अनाथाश्रम, कोल्हापूर यांचे विरुद्ध चेतन बळवंत चव्हाण यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३३४	अमित मारु यांनी दाखल केलेली तक्रार .	रिव्हर व्ह्यू पुणे आणि माया लॉज, वाघोली, पुणे येथे पोलिसांनी टाकलेल्या धाडी बाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३३५	वैष्णवी जयेश शिर्के यांनी दाखल केलेली तक्रार .	मनोज काजरोळकर याचे विरुद्ध वैष्णवी जयेश शिर्के यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३३६	सिमरन कंजनोली यांनी दाखल केलेली तक्रार .	बाल हक्क कायदा, २००५ चा भंग - (अंबोली येथील बॉम्बे केम्ब्रीज स्कूल या शाळेने मागील ३ महिन्यांपासून मुलाला वर्गात बसून देण्यास मनाई केल्या बाबत.).	कार्यवाही चालू आहे.
३३७	कांती सावित्रीबाई फुले म्युनिसिपल शाळा, चोपाडा मधील विद्यार्थ्यांने दाखल केलेली तक्रार .	कांती सावित्रीबाई फुले म्युनिसिपल शाळा, चोपाडा या शाळेमधील ९ वी व १० वी तील विद्यार्थ्यांनी गणित विषय शिकवत नसल्या बाबत केलेली तक्रार .	शिक्षण अधिकारी यांचेकडून अहवाल मागवला आहे. कार्यवाही चालू आहे.
३३८	राहूल डागा यांनी दाखल केलेली तक्रार .	ट्री हाऊस प्रि स्कूल, वडाळा या शाळेत माझ्या मुलाला झालेल्या अपघाता बाबत.	कार्यवाही चालू आहे.

अ.क.	तक्रारी	वस्तुस्थिती	सद्यस्थिती
३३९	मंत्रालयाची तक्रार	बीड तालुक्यामध्ये आदिवासी विकास विभाग यांनी चालविलेल्या आश्रम शाळेतील १८ विद्यार्थी दारु प्यायलेल्या अवस्थेत सापडले व त्याच अवस्थेत त्यांनी मुर्लीच्या हॉस्टेलवर दगडफेक केल्यानंतर विद्यार्थीनीबरोबर असभ्य वर्तन केले.	कार्यवाही चालू आहे.
३४०	वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	अकोला जिल्ह्यातील उमरशेवाडी आणि मोहपानी या गावातील शाळा चालू करणेबाबत तक्रार .	अहवाल मागविला आहे.
३४१	वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	१४ वर्षांच्या स्वतःच्या मुलीवर तिच्या वडिलांनी केलेल्या बलात्कारामुळे ती गरोदर राहिली त्या बाबत वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	अहवाल मागविला आहे.
३४२	वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कचरा गोळा करणाऱ्या ८ वर्षांच्या मुलीवर झालेल्या बलात्काराबाबत वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	पोलिसांकडून अहवाल मागविला आहे.
३४३	वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	राज्याबाहेर लहान मुर्लीची विक्री करण्याबाबत वकिल नितीन धूत यांनी दाखल केलेली तक्रार .	पोलिसांकडून अहवाल मागविला आहे.
३४४	भास्कर एन. लहाने यांनी दाखल केलेली तक्रार .	नांदेड जिल्ह्यामध्ये अज्ञान मुलांकडून शारीरिक काम करवून घेतले जाते त्याबाबतची तक्रार .	नांदेड कलेक्टर यांचेकडून अहवाल मागविला आहे.
३४५	रामप्रसाद आदित्य सिंग यांनी दाखल केलेली तक्रार .	पोलीस व छत्रपति शिवाजी हॉस्पिटल कळवा यांनी जाणुन बुजून त्यांच्या मुलाला मारुन टाकले व शवविच्छेदनाचा अहवाल दिला नाही त्याबाबत रामप्रसाद सिंग यांनी तक्रार दाखल केली आहे.	कार्यवाही चालू आहे.
३४६	घोडके यांनी दाखल केलेली तक्रार .	श्रीमती कविता पी. राठोड यांनी मुलगा व नातू यांच्यावर विषप्रयोग केल्याबाबत.	पोलिसांकडून अहवाल मागविला आहे.
३४७	झाकिर हुसेन शेख यांनी दाखल केलेली तक्रार .	झाकिर हुसेन शेख यांच्या ९ वर्षीय अब्दुल नावाच्या मुलाला मारहाण व त्याचेवर लैंगिक अत्याचार केल्याबाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३४८	चाईल्ड लाईन पुणे यांनी दाखल केलेली तक्रार .	१४ वर्षीय कु. आशा रसाळ या घरकाम करणाऱ्या मुलीवर वकिल दिप्ती काळे यांनी चोरीचा खोटा आळ घेवून मारहाण केल्या बाबत चाईल्ड लाईन यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३४९	पालकांनी शाळेविरुद्ध दाखल केलेली तक्रार .	मुख्याध्यापकांना काढून टाकण्याचा आदेशास शिक्षण अधिकारी यांनी स्थगिती देण्यासाठी सेंट मेरीज स्कूलच्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांच्या वतीने दाखल करण्यात आलेल्या तक्रारी बाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३५०	मजीक हाऊस विरुद्ध तक्रार	रिदम गुप प्ले स्कूल, ऐरोली सेक्टर यांनी केलेल्या दुर्लक्षाबाबत रबाले पोलीस स्टेशन मध्ये सप्टेंबर, २०१२ रोजी दाखल करण्यात आलेल्या एफ. आय. आर. क्र. ३८७ बाबत.	कार्यवाही चालू आहे.
३५१	कु. महेका प्रेमनवाझ यांनी दाखल केलेली तक्रार .	महेका प्रेमनवाझ हिने तिच्या आई विरुद्ध दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३५२	कु. आदित्य महेश कदम याने दाखल केलेली तक्रार .	माझ्या आईची पोलिसांपासून सुटका करण्यासाठी तुमची मदत हवी आहे.	कार्यवाही चालू आहे.
३५३	पर्ल डिमेलो यांनी दाखल केलेली तक्रार .	मुलीचा मानसिक छळ करून तिला तिच्या अधिकारांपासून वंचित ठेवल्याबाबत पोहेलिव्स डिमेलो यांचे विरुद्ध पर्ल डिमेलो यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.
३५४	श्रीमती सुशिला रुपजैन यांनी दाखल केलेली तक्रार .	पोलिसांविरुद्ध श्रीमती सुशिला रुपजैन यांनी दाखल केलेली तक्रार .	कार्यवाही चालू आहे.

सु-मोटो नुसार घेण्यात आलेल्या सुनावण्या.

अ.क्र.	तक्रारी	वस्तुस्थिती	सद्य:स्थिती
१	दिनांक ७.८.२०१२ रोजी मुंबई मिरर मधील अहवाल	विकलांग मुलाला ३ शाळांनी प्रवेश नाकारला	कार्यवाही चालू आहे
२	वर्तमानपत्रात आल्यानुसार	श्री. शिवाजी एस. जोंधळे याने अज्ञान मुलगा कु. गोरख दिघे याचेवर केलेले लैंगिक अत्याचार	कार्यवाही चालू आहे
३	दि. ५.१०.२०१२ रोजी टाईम्स ऑफ इंडियाने दिलेल्या अहवालानुसार	मारहाण केलेल्या आहुती जोशी हिचा मृत्यू	चौकशी पूर्ण झाली आहे व शिफारस पाठविली आहे.
४	दि. ५.१०.२०१२ रोजी टाईम्स ऑफ इंडियाने दिलेल्या अहवालानुसार	धारावी येथे राहणाऱ्या ७ वर्षीय कु. मनेका ठाकूर हिला तिच्या सावत्र आईने आरती ठाकूर हिने मारहाण केल्यामुळे झालेल्या बाह्य जखमा झाल्यामुळे व हात-पाय तुटल्यामुळे फेब्रुवारीमध्ये दाखल करण्यात आले.	सायन हॉस्पिटलकडून अहवाल मागविला आहे.
५	द. ५.१०.२०१२ रोजी टाईम्स ऑफ इंडियाने दिलेल्या अहवालानुसार	कु. तनाझ याच्या सर्व शरीरावर कापल्याच्या व भाजल्याच्या खुणा होत्या व सर्व शरीर सुजलेले होते	सायन हॉस्पिटल कडून अहवाल मागविला आहे.
६	१ दिवसीय मुलाचे अपहरण केल्याबाबत वर्तमानपत्रात आलेला अहवाल	वाडिया हॉस्पिटल येथून १ दिवसीय मुलाचे अपहरण करण्यात आले.	कार्यवाही चालू आहे
७	वर्तमानपत्रातील अहवालानुसार	श्री. नसीर खान याने १३ वर्षीय मुलीला दुसऱ्या मजल्यावरून फेकून देण्याचा प्रयत्न केला	नागपाडा पोलीसस्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
८	वर्तमानपत्रातील अहवालानुसार	गोरेगाव शाळेतील उपद्रवाबाबत	पोलिस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
९	दिनांक २४ ०१.२०१३ रोजीचा वर्तमान-पत्रातील अहवाल	वडिलांच्या भावाने १७ वर्षीय मुलीवर बलात्कार केला.	बांद्रा पोलिस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
१०	वर्तमानपत्रातील अहवालानुसार	अतुल गौड याने भांडूप (पश्चिम) येथे १८ वर्षीय मुलीचा रस्त्यावर भरदिवसा विनयभंग केला	लाल बहादुर शास्त्री मार्ग पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
११	वर्तमानपत्रातील अहवालानुसार	नवी मुंबई येथे ५ वर्षीय मुलीवर बलात्कार करून तिचा खून केल्याचे आढळले	नवी मुंबई पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
१२	वर्तमान पत्रातील अहवालानुसार	४ वर्षीय मुलीवर लैंगिक अत्याचार केल्याचा संशय असलेली घटना	धारावी पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
१३	वर्तमान पत्रातील अहवालानुसार	वर्धा येथे तीन बहिणींचा मृत्यू	कार्यवाही चालू आहे
१४	दिनांक २.२.२०१३ रोजीच्या लोकमतमधील अहवाल	शाळेच्या मुलांना टेम्पोमधून ट्रीपला नेले	शिक्षण अधिकारी, जिल्हा परिषद, ठाणे यांचेकडून अहवाल मागविला आहे.
१५	पुण्यातील शिक्षकाने २२ मुलींवर लैंगिक अत्याचार केले, वर्तमानपत्रातील अहवाल, शिक्षकास अटक.	श्री. प्रदिप बी. गोठसकर, आर्चीड शाळेतील शिक्षक याने २२ मुलींवर लैंगिक अत्याचार केले, शिक्षकास अटक	कार्यवाही चालू आहे

अ.क.	तक्रारी	वस्तुस्थिती	सद्यःस्थिती
१६	मुंबई मिरर वर्तमानपत्रातील बातमी. पोलिओग्रस्त वेडसर मुलाला कोणीही वाली नाही.	बाल कल्याण समिती, मुंबई आणि स्वयंसेवी संस्था यांचेविरुद्ध तक्रार. पोलिओग्रस्त वेडसर मुलाला कोणीही वाली नाही.	कार्यवाही चालू आहे
१७	लोकमतचा अहवाल	अॅथोनी डिसिल्वा शाळेतील वर्ग शिक्षकाने आपआपसात मारामारी करित असलेल्या २ मुलांना बाथरूममध्ये २ तास बंद करून ठेवले, त्यांना बाथरूम साफ करण्यास लावले व शाळेमध्ये सर्वत्र फिरवले	कार्यवाही चालू आहे
१८	लोकमतचा अहवाल	अज्ञान मुर्लीना धुळे येथील कुंटणखान्यात खोटी आमिषे दाखवून आणले व त्यांनी वेश्या व्यवसाय करण्यास नकार दिल्यावर त्यांना खोलीत कोंडून त्या खोलीत साप व कुत्रे सोडले	कार्यवाही चालू आहे
१९	दि. २५.३.२०१३ रोजी वर्तमानपत्रातील अहवाल	दि. १ जानेवारी पासून, के. ई. एम. हॉस्पिटलमधील हृदय शस्त्रक्रिया करण्याच्या प्रतिक्षेत असलेली २० मुले मरण पावली	कार्यवाही चालू आहे
२०	दि. २५.३.२०१३ रोजी वर्तमान पत्रातील अहवाल.	जय आनंद अनाथाश्रम च्या ५ कर्मचाऱ्यांचे असभ्य वर्तन	कार्यवाही चालू आहे.
२१	वर्तमानपत्रातील अहवाल	अज्ञान मुलगी कु. भाग्यश्री लहु कांबळे हिचेवर लैंगिक अत्याचार	कार्यवाही चालू आहे.
२२	वर्तमानपत्रातील अहवाल	पंतनगर पोलीस स्टेशनमध्ये अज्ञान मुलगा स्वप्नील लक्ष्मण चौगुले यास मारहाण.	
२३	वर्तमानपत्रातील अहवाल	लैंगिक अत्याचार करण्यासाठी ६ वर्षीय मुलाला स्त्री बस सेवकाने डांबले.	कार्यवाही चालू आहे
२४	वर्तमानपत्रातील अहवाल	खुशबु गुलाब यादव या अज्ञान मुलीशी लैंगिक गैरवर्तन	कार्यवाही चालू आहे.
२५	दि. २४ ०१.२०१३ रोजीचा टाईम्स ऑफ इंडियातील अहवाल	१७ वर्षीय बलात्कारीत मुलीचा मानसिक छळ	वडाळा पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
२६	दि.२.२.२०१३ रोजी मुंबई मिरर मधील अहवाल	१४ वर्षीय मुलीशी पहारेकऱ्यांचे गैरवर्तन	गोरेगाव पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
२७	मुंबई देशोन्नती वर्तमान-पत्रातील अहवाल	अल्पसंख्याक जातीच्या अज्ञान मुलीची तक्रार नोंदवून घेण्यामध्ये बार्शी-टाकळी पोलीस स्टेशनचे दुर्लक्ष.	गडचिरोली पोलीस स्टेशनला चौकशी करून अहवाल दाखल करण्यास सांगितले आहे.
२८	दि. २४.१.२०१३ च्या टाईम्स ऑफ इंडियाचा अहवाल.	विनयभंग झालेल्या मुलीचा स्थानिकांकडून छळ	पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
२९	दि. २४.१.२०१३ च्या टाईम्स ऑफ इंडियाचा अहवाल.	रस्त्यावर भरदिवसा उजेडी १८ वर्षीय मुलीचा विनयभंग	एल. बी. एस. मार्ग पोलिस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
३०	दि. २४.१.२०१३ च्या टाईम्स ऑफ इंडियाचा अहवाल	धारावीमध्ये ३ वर्षीय मुलीवर बलात्कार	धारावी पोलीस स्टेशनकडून अहवाल मागविला आहे.
३१	दि. २४.१.२०१३ च्या टाईम्स ऑफ इंडियाचा अहवाल	नवी मुंबई येथे ५ वर्षीय मुलीवर बलात्कार करून तिचा खून केल्याचे उघड.	ए. एम. सी. पोलीसस्टेशन, नवी मुंबई यांचेकडून अहवाल मागविला आहे

प्रकरण ४

अपीलीय अधिकारी म्हणून शिक्षण हक्क कायदानुसार झालेली सुनावणी

अ.क्र.	दाव्याचे नाव	थोडक्यात माहिती	सद्यःस्थिती
१	२	३	४
१	विद्यार्थ्यांना त्यांच्या मातृभाषेत (गुजराथी) शिक्षण न दिल्यामुळे बालहक्काचा भंग	पालक शिक्षक शिक्षण हॉल संघटना, भिवंडी येथून पुढे ज्याचा उल्लेख पीटीआरएस असा करण्यात आला आहे कडून आलेल्या अर्जानुसार ही बाब शासनाकडून आयोगाकडे योग्य ती कार्यवाही करण्यासाठी पाठविण्यात आली. बाल हक्क संरक्षण कायद्याच्या कलम १४ नुसार व आणि सक्तीचे शिक्षण कायद्याच्या कलम ३१ व ३२ नुसार या बाबीची दखल आयोगाने घेतली. आयोगाने सर्व संबंधित व्यक्तींना म्हणजेच शाळा चालविणाऱ्या ट्रस्ट/सोसायटीच्या सर्व कार्यालयीन अधिकाऱ्यांना, शिक्षण खात्याच्या अधिकाऱ्यांना नोटीसा पाठविल्या. आयोगाच्या निर्देशानुसार चंद्रिका परेश ठक्कर यांनी पीटीआरएस च्या वतीने आयोगाने सांगितलेल्या कार्यपद्धतीनुसार निश्चित अशी तक्रार दाखल केली.	कार्यवाही चालू आहे
२	आर. टी. ई. कायदा, २००९ नुसार चर्चच्या शाळेमध्ये प्रवेश न मिळाल्याबाबत	श्री. शेख करीम अझीझ ह्यांनी आयोगासमोर येऊन असे सांगितले की, कार्डिनल गासीयस हायस्कूलमध्ये ३ ते ६ वर्षीय मुलांच्या मुलाखती घेण्यात येत आहेत. शाळेस त्यांची कायदेशीर असणारी फी व इतर कायदेशीर रकमा भरण्याचे मान्य करूनही शाळेच्या संबंधित अधिकाऱ्यांनी काळ्या पैशाच्या स्वरूपात देणगीची व लाच देण्याची केलेली मागणी मान्य न केल्यामुळे १७ मुलांना शाळेत प्रवेश देण्यास नकार देण्यात आला. ३ ते ६ वर्षीय मुलांना शिक्षण घेण्याचा मूलभूत हक्क आहे. परंतु शालेय अधिकाऱ्यांच्या हावरटपणामुळे त्यांना शाळेत प्रवेश नाकारण्यात आला. तक्रारीत असे नमूद करण्यात आले की, ज्या मुलांना प्रवेश नाकारण्यात आला त्या मुलांच्या पालकांनी सदर बाब वरिष्ठ पोलीस निरीक्षक, खेरवाडी पोलीस स्टेशन, बांद्रा यांना कळविलेली आहे. तक्रारदारांनी श्री. पांडे या वकिलांमार्फत तक्रार नोंदविलेली आहे. श्री. शेख करीम अझीझ यांनी प्रतिज्ञापत्र सादर करून सदर शाळेविरुद्ध दुसरी तक्रार दाखल केली व त्यात ६ ते १४ वर्षीय मुलांच्या बाबतीतही, जी मुले पूर्व प्राथमिक व उच्च माध्यमिक शाळेमध्ये शिकत आहेत, असाच प्रकार घडला असल्याचे म्हटले आहे. या तक्रारीमध्ये २० मुलांची नावे वाढविण्यात आली आहेत व दोनही तक्रारींचा मसुदा एकच आहे.	कार्यवाही चालू आहे
३	श्री. शैलेश हुमने आर. टी. ई. कायदानुसार	राखीव वर्गासाठीच्या २५ टक्के कोट्यातील जागा न भरल्याबाबत.	कार्यवाही चालू आहे
४	न्यू इंग्लिश स्कुल शाळे-विरुद्ध आर. टी. ई. कायद्या-नुसार तक्रार	शाळेत प्रवेश देण्यासाठी असलेली दरडोई फी व देणगीची रक्कम वाढविल्यामुळे आर्थिक दुर्बल व अल्पसंख्याकांना प्रवेश प्रक्रीया तापदायक झाली आहे.	कार्यवाही चालू आहे

अ.क्र.	तक्रारी	वस्तुस्थिती	सद्यःस्थिती
५	आर. टी. ई. कायद्याचे उल्लंघन करून जाब देणाऱ्या शाळेने मुलांची छळणूक केल्याबाबत	दारवा एज्युकेशन सोसायटीविरुद्ध सचिन प्रविण खान यांची तक्रार	आयोगाकडे अपील दाखल करणे. आयोगाकडे अपील दाखल करण्याचे निर्देश देऊन तक्रार रद्दबातल.
६	शिव शेट्टी यांची जमनाबाई नरसी स्कूलविरुद्ध तक्रार.	दि. १८ जुलै २०१२ रोजी अर्जदार याने जमनाबाई नरसी स्कूलविरुद्ध अर्ज दाखल केल्यामुळे सदर बाब आयोगाकडे दाखल झाली. तक्रारदाराने त्याच्या तक्रारीत म्हटले आहे की, त्यांचा मुलगा शिव शेट्टी जो इयत्ता २ री ग मध्ये शिकत आहे त्यास त्याच्या वर्गात जाण्यास मनाई करण्यात आली व तक्रारदार त्याला घेऊन जाण्यास शाळेत जाईपर्यंत त्या मुलाला मुख्याध्यापकांच्या केबीनमध्ये डांबून ठेवण्यात आले. मुख्याध्यापिका सुदेशना चटर्जी यांनी तक्रारदारास सांगितले की त्यांनी दिनांक ६ व १० जुलै २०१२ च्या पत्रानुसार त्यांचे मुलाने शाळेत येऊ नये असे कळवून त्यास शाळेत येण्यास मज्जाव केला आहे. त्यामुळे त्यांनी त्यांचे मुलास पुन्हा कधीही शाळेत पाठविण्याचा प्रयत्न करू नये. तक्रारदाराने पुढे असे सांगितले आहे की, शिव याच्या प्रगतीसाठी शाळेने सांगितल्यानुसार नियमितपणे आढावा घेतला आहे व त्यानुसार प्रगती होण्यासाठी आवश्यक ती कार्यवाही केलेली आहे. तक्रारदाराने आयोगाला विनंती केली की, त्यांचे मुलास शाळेमध्ये पुन्हा प्रवेश देण्याबाबत शाळेला निर्देश देण्यात यावेत. तक्रारदाराच्या तक्रारीनुसार आयोगाने सदर प्रकरणाची माहिती घेतली व व संबंधित शाळेच्या मुख्याध्यापकांना आणि उपसंचालक शिक्षण विभाग ज्यांचे कार्यालय जवाहर भवन, मरीन लाईन्स येथे आहे त्यांना नोटीसा पाठविल्या व दिनांक १६ ऑगस्ट २०१२ रोजी आयोगासमोर हजर होण्यास सांगितले.	आदेश देण्यात आले आहेत
७	सरदार नवसारे यांनी न्यू इरा शाळेविरुद्ध केलेली तक्रार.	सरदार नवसारे यांनी न्यू इरा शाळेविरुद्ध केलेली तक्रार	तक्रार करण्याऐवजी अपील दाखल करावे असे निर्देश देऊन आयोगाने सदर प्रकरण रद्दबातल केले
८	सुशिलाबाई शंकरराव काळे माध्यमिक विद्यालयाविरुद्ध.	सुशिलाबाई शंकरराव काळे माध्यमिक विद्यालयाविरुद्ध बाळासाहेब किसन भाकरे यांनी केलेली तक्रार	आयोगाकडे अपील दाखल करावे
९	भारत एम. बाफना यांनी सेंट टेरेसा कॉन्व्हेंट हाय-स्कूल विरुद्ध दाखल केलेली तक्रार.	कु. बाफना हिला शाळेमध्ये मारहाण करून शिक्षा केल्याबाबत.	कार्यवाही चालू आहे
१०	रासबिहारी इंटरनॅशनल स्कूल, नाशिक यांचे विरुद्ध पी. टी. ए. सदस्याने केलेली तक्रार	रासबिहारी स्कूल पालक संघटना (यानंतर याचा उल्लेख पालक संघटना असा करण्यात आला आहे) यांच्याकडून सदर प्रकरण आयोगाकडे आले. पालक संघटना यांचे म्हणण्यानुसार रासबिहारी इंटरनॅशनल स्कूल ने वादग्रस्त रित्या वाढविलेली फी न भरल्यामुळे त्या शाळेने पालकांना (पत्रासपेक्षा जास्त) त्यांच्या पाल्यांचे शाळा सोडल्याचे दाखले घेऊन जाण्यास सांगितले, त्यापैकी १३ विद्यार्थ्यांचे दाखले यापूर्वीच देण्यात आले आहेत. अशा तऱ्हेने ७० पेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेण्यापासून वंचित करण्यात आले आहे.	कार्यवाही चालू आहे

अ.क.	दाव्याचे नाव	थोडक्यात माहीती	सद्यःस्थिती
११	महाराष्ट्र बाल शिक्षण हक्क कायदानुसार फुकट आणि सक्तीचे शिक्षण मिळणेसाठी दाखल केलेले अपील.	राखीव वर्गाच्या २५ टक्के कोटयानुसार प्रवेश दिला जात नाही.	कार्यवाही चालू आहे.
१२	ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला, सदाशिव पेठ यांचेकडून आरटीइ कायद्याचा भंग.	५ व्या इयत्तेमध्ये प्रवेश देण्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला सदाशिव पेठ यांनी प्रवेश परिक्षा घेतली त्याविरुद्ध एस वाय सी ओ एम यांची तक्रार.	कार्यवाही चालू आहे.

प्रकरण ५

बाल हक्क संरक्षणासाठी महाराष्ट्र राज्य आयोगाने आयोजित केलेली जन सुनावणी / प्रशिक्षण / देखरेख

जन सुनावणी / प्रशिक्षण कार्यक्रम

१. ठिकाण व दिनांक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हॉल, सिडेनहॅम कॉलेज, मुंबई. दि. ९.४.२०१२.

विषय :—बाल हक्कांचे संरक्षण होण्या संदर्भात बालकांचे (१८ वर्षाखालील) कौशल्य आणि व्यक्तिमत्व विकास होण्यासाठी व स्वयंपूर्णतेचे आणि स्वबळाचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी श्रमदान करणे.

सहभागी : सर्वसाधारण जनता, स्वयंसेवी संस्था., शासकीय अधिकारी, शिक्षक, विद्यार्थी इ.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले.

१. बालकाच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी, बालकाच्या स्वभावधर्मानुसार श्रमदान करणे आवश्यक आहे. स्व-सेवा आणि श्रमदान हे विषय म्हणून केल्यास ते बालकाच्या हक्काच्या विरुद्ध होणार नाही. बालकांच्या बालपणाचे संरक्षण करण्याच्या दृष्टिने तसेच व्यक्तिमत्व विकासासाठी शाळेच्या अभ्यासक्रमामध्ये स्वयंसेवा व श्रमदानाचा अशा तऱ्हेने अंतर्भाव केला की त्यायोगे श्रमदान आणि स्वयंसेवा ही एक कला आहे तर बालकांच्या बालपणाचे संरक्षण होईल.
२. शासन ज्या शैक्षणिक संस्थांना अनुदान देते त्या शाळा व ज्या शैक्षणिक संस्थांना अनुदान देत नाही अशा सर्व संस्थांना ही योजना लागू करावी.
३. हस्तकला आणि कौशल्य विकास याचे शिक्षण देणे ह्या गोष्टींची सांगड व्यक्तिमत्व विकासाशी घातल्यास त्यामुळे बालकांची छळवणूक होते असे वाटणार नाही.

२. ठिकाण व दिनांक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हॉल, सिडेनहॅम कॉलेज, मुंबई. दि. १०.४.२०१२.

विषय :— शहरातील बाल भिक्षेकरी

सहभागी : सर्वसाधारण जनता, स्वयंसेवी संस्था., शासकीय अधिकारी, शिक्षक, विद्यार्थी इ.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले.

- अ. बालकांना भिक मागण्यास मनाई करणाऱ्या कायद्याच्या तरतुदींची परिणामकारकरित्या अंमलबजावणी करणे.
- ब. चर्च, दर्गा, देऊळ इ. ठिकाणी बाल भिक्षेकरीना/भिक्षेकरीच्या कुटुंबाला भिक/देणगी न देण्याबाबत सर्वसाधारण लोकांमध्ये जनजागृती करणे. अशा तऱ्हेच्या देणग्या संबंधीत संस्थांना द्याव्यात व त्या संस्थांना अशी अट घालण्यात यावी की अशा देणग्यांचा उपयोग बाल भिक्षेकरी आणि त्याच्या / तिच्या कुटुंबाचे पुनर्वसन करण्यासाठी करण्यात यावा. ही जबाबदारी चर्च, देऊळ इत्यादींवर सोपविण्यात यावी. या संदर्भात योग्य तो कायदा करण्यात यावा.
- क. पोलिस अधिकारी, जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी व जनतेचे प्रतिनिधी यांनी एकत्र येऊन मोहल्ला समित्यांची स्थापना करावी व बालकांनी भिक मागण्यास मनाई करणाऱ्या कायद्याबाबत सर्वसाधारण लोकांमध्ये जागृती करण्याचे काम अशा मोहल्ला समित्यांवर सोपविण्यात यावे.
- ड. भिक मागण्याचे विभाग ओळखणे.
- इ. प्रत्येक पोलीस स्टेशनमध्ये बाल मित्र अधिकाऱ्याची नेमणूक करणे व त्यांना प्रशिक्षण देणे.
- एफ. भिक मागणाऱ्या मुलाची व त्याच्या कुटुंबाची सुटका केल्यानंतर त्यांना त्यांचे जीवन जगण्यासाठी पैसे कमाविण्यासाठी साधने पुरविणे व त्यानंतर त्यांना नोकरी देणे. कुटुंबाला घर, स्वास्थ्य, शिक्षण इत्यादी सोयी पुरविल्या पाहिजेत.

- जी. बाल भिक्षेकरी आणि त्यांच्या कुटुंबांसाठी निवारा घरांची स्थापना करावी.
- एच. बाल भिक्षेकऱ्यांची सुटका करण्यासाठी कार्यकारी दलाची स्थापना करावी. या दलामध्ये पोलीस खात्यातील अधिकारी, कामगार, स्त्रीया, मुले आणि बाल कल्याण समितीचे सदस्य असावेत.
- आय. ज्या मुलांच्या जमातीला भिकारी असा शिक्का बसलेला असेल त्यांना घरगुती शाळेची सोय उपलब्ध करून द्यावी.
- जे. घरदार नसलेल्या मुलांची गणना करण्यासाठी प्रत्यक्ष सर्व्हे चे आयोजन करण्यात यावे.
- के. ईद आणि रमझान अशा वेळी देशाच्या इतर भागातून मुले भिक मागण्यासाठी येतात अशा वेळी दर्गा, मझजीद अशा संस्थांची मदत घेऊन बाल भिक्षेकऱ्यांच्या समस्येवर ताबा मिळविणे.
- एल. पोलीस अधिकाऱ्यांना संवेदनशील बनविणे व त्यासाठी त्यांना प्रशिक्षण देणे.

३. ठिकाण व दिनांक : बाल हक्क संरक्षणासाठी असलेल्या महाराष्ट्र राज्य आयोगाचे कार्यालय. दि. ३१.५.२०१२.

विषय :- अवैध बालवहातूक

सहभागी : सर्वसाधारण जनता, स्वयंसेवी संस्था., शासकीय अधिकारी, शिक्षक, विद्यार्थी इ.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले.

- जे लोक मुंबईला नेहमी येत असतात त्यांचे बरोबर जर लहान मुले असतील तर रेल्वे स्थानक, बस स्थानक आणि हवाई अड्डे अशा ठिकाणी त्या लोकांना नोंदणी करणे सक्तीचे केले पाहिजे.
- अशी नोंदणी करत असताना त्यांच्या बरोबर असणाऱ्या बालकांची (मुली आणि मुले) यांची संपूर्ण माहिती नमूद केली पाहिजे.
- अशी नोंदणी करत असताना जी माहिती दिली जाईल त्या माहितीची खातरजमा संबंधीत ठिकाणच्या अधिकाऱ्यांशी, म्हणजेच जिल्हाधिकारी पोलीस महानिरीक्षक, बाल कल्याण समिती, स्वयंसेवा संस्था इत्यादींशी संपर्क साधून करून घेतली पाहिजे.
- मिळालेल्या माहितीच्या आधारे डाटाबेस तयार करणे.
- मुंबई मध्ये येऊन हॉटेल, रेस्टारंट, पब इत्यादि ठिकाणी दरमहा तत्वावर रहाणाऱ्या लोंकांबाबत मिळालेल्या माहितीच्या आधारे डाटाबेस तयार करणे.
- माहितीची अद्यावतीकरण करणे.
- सर्व्हे चे आयोजन करून रेल्वे स्थानकावर, उड्डाणपुला खाली, रस्त्यावर, बागेमध्ये अशा ठिकाणी जी मुले रहातात त्यांच्या कुटुंबा बाबत माहिती गोळा करणे.
- मुलांचा व्यापार थांबविणे आणि व्यापार करून आणलेल्या मुलांचे पुनर्वसन या बाबतीत पोलीस अधिकाऱ्यांची मानसिकता बदलण्यासाठी अल्प काळासाठी आणि मध्यम काळासाठी प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.
- मुलांचा व्यापार करणे व मुलांनी भिक मागणे या गोष्टींना मज्जाव करण्यात आला आहे व अशा गोष्टींबाबत कोणासही काही माहिती मिळाल्यास त्यांनी संबंधीत पोलीस स्टेशनशी संपर्क साधावा अशा तऱ्हेच्या घोषणा लाऊडस्पीकरवरून रेल्वे स्थानकावर २४ तास देण्यात याव्यात अशी व्यवस्था करण्यात यावी.
- रेल्वे खात्यातील अधिकाऱ्यांना या बाबतीत निर्देश देण्यात यावेत.
- या क्षेत्रामध्ये काम करत असणाऱ्या स्वयंसेवा संस्थांसाठी आयोगाने आयोजित केलेल्या कार्यशाळेच्या आधारावर आराखडा तयार करण्यात यावा.

४. ठिकाण व दिनांक : नाशिक दि. १३.८.२०१२.

विषय :- बाल कामगारांचा सहभाग

सहभागी : सर्वसाधारण जनता, स्वयंसेवी संस्था., शासकीय अधिकारी, शिक्षक, विद्यार्थी इ.

बाल कामगारांस प्रतिबंध, शिक्षणाच्या अधिकाराची अंमलबजावणी, बाल कामगारांची सुटका आणि पुनर्वसन, बाल कल्याण समित्यांचे अत्यंत कमी काम, बाल कल्याण समीती आणि बाल न्याय मंडळ अधिकार, बालगुन्हेगारांसाठी न्यायालय, भारतीय दंड विधानातील कुपोषणा-बाबत असलेल्या तरतुदींमध्ये सुधारणा इ. अनेक गोष्टींसाठी प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले.

बाल कामगारांचे शिक्षण, भारतीय दंड संहिताच्या तरतुदींसह बालगुन्हेगार न्याय कायदा व बाल कामगार प्रतिबंध कायद्याच्या तरतुदी लागू करणे.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले.

१. बालकांना, बाल कामगारांना शिक्षण देणे आणि त्यांचे पुनर्वसन करणे.
२. वडार, ठाकर, वेदू, गौर या जमातीमध्ये जी भाषा बोलली जाते त्या भाषेमध्ये शाळा चालू करणे. जर हे शक्य नसेल तर सध्या अस्तित्वात असलेल्या शाळांमध्ये त्यांना त्यांच्या भाषेमध्ये शिकविणाऱ्या शिक्षकांची नेमणूक करावी. या गोष्टीमध्ये स्वयंसेवी संस्थांचाही सहभाग घ्यावा.

३. त्यांच्यासाठी वेगळ्या शाळा चालू होईपर्यंत, नोमॅडिक म्हणून मान्यता देण्यात आलेल्या वेदू आणि ठकार समाजाच्या मुलांना आश्रमशाळांमध्ये प्रवेश द्यावा.
४. कुपोषित मुलांच्या खाण्याच्या सवयी बदलण्यासाठी खास योजना आखून त्यांची अंमलबजावणी करण्यात यावी.
५. बाल कामगारांना प्रतिबंध करण्यासाठी तयार करण्यात आलेल्या कार्यकारी दलांच्या कामाला कार्यरत करावे.
६. देह व्यापार करणाऱ्यांच्या मुलांना शिक्षण मिळेल याची व्यवस्था करावी.
७. मालेगाव व नाशिक येथे बाल कामगारांच्या सुटकेसाठी कार्यक्रम आखणे.
८. बाल कामगारांच्या बाबतीत पोलिसांना संवेदनशील करावे.
९. मालेगाव मधील बालकामगारांच्या स्थितीबाबत पहाणी करावी.
१०. मालेगाव मध्ये बाल कामगारांना शिक्षण देण्यासाठी नियमित स्वरूपाच्या शाळा सुरू कराव्यात.
११. त्या विभागातील वगळण्यात आलेल्या मुलांसाठी खास व्यवस्था करण्यात यावी.
५. ठिकाण व तारीख : वीर बाबुराव शेडमाके सभागृह, गडचरोली, दिनांक : २७.९.२०१२ आणि २८.९.२०१२
विषय :- सिव्हील अनरेस्टमुळे परिणाम होणाऱ्या मुलांना येणाऱ्या विविध अडचणी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. बाल न्याय कायद्याशी सुसंगती साध्यासाठी भारतीय दंड संहिताच्या त्या तरतुदींमध्ये बदल करणे, ज्यामध्ये बालकांचे वय १८ वर्षांखालील असावे असे नमूद करण्यात आलेले नाही.
२. पोलीस अधिकाऱ्यांना संवेदनशील बनविण्यासाठी प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजन करणे तसेच पोलीस अधिकारी व न्यायीक अधिकाऱ्यांसाठी अल्प मुदतीचे तसेच मध्यम मुदतीचे तसेच कॅम्पुल कोर्सचे आयोजन करण्यात यावे.
३. व्यसन मुक्तीचे विविध कार्यक्रम आयोजित करणे.
६. ठिकाण व तारीख : रत्नागिरी, दिनांक : २९.१०.२०१२.

विषय :— मोफत शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, बालकांची अवैध वाहतूक, जे. जे. कायद्याची अंमलबजावणी याबाबत जनसुनावणी व प्रशिक्षण कार्यक्रम.

सहभागी: सर्वसाधारण जनता, स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. बालकांच्या हक्कांबाबत काम करत असणाऱ्या विविध सरकारी कार्यालयांमध्ये समन्वय साधणे.
२. बाल न्याय मंडळ आणि बाल कल्याण समिती यांना देण्यात आलेल्या अधिकारांसंबंधात बाल न्याय कायद्यातील तरतुदीची अंमलबजावणी करणे.
३. बाल भिक्षेकरी आणि बाल कामगार यांची सुटका केल्यानंतर त्यांचे पुनर्वसन करणे.
४. ऊस तोडणी कामगार आणि त्यांच्या मुलांना शिक्षण देणे आणि त्यांचा अंतर्भाव शिक्षणाचा हक्क कायद्यामध्ये करणे.
५. बालकांचे वयाचेबाबतीत बाल न्याय अधिनियम आणि भारतीय दंड संहिता यांच्या तरतुदींमध्ये एकसुत्रता आणणे.
६. बाल कल्याण समितीने दिलेल्या आदेशांची अंमलबजावणी करणे.
७. ठिकाण आणि दिनांक : अकोला, दिनांक : २९.११.२०१२.

विषय :— शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, बालकांची अवैध वहातूक, जे. जे. कायद्याची अंमलबजावणी यांबाबत जन सुनावणी व प्रशिक्षण कार्यक्रम.

सहभागी : सर्वसाधारण जनता, स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. बालकांच्या हक्कांबाबत काम करत असणाऱ्या विविध शासकीय कार्यालयांमध्ये समन्वय साधणे.
२. बाल न्याय मंडळ आणि बाल कल्याण समिती यांना देण्यात आलेल्या अधिकारांसंबंधात बाल न्याय अधिनियमातील तरतुदीची अंमलबजावणी करणे.

८. ठिकाण आणि दिनांक : वर्धा, जिल्हाधिकारी कार्यालय, दिनांक २८.२.२०१३.

विषय :— शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, बालकांची अवैध वहातूक, जे. जे. कायद्याची अंमलबजावणी याबाबत जन सुनावणी व चर्चासत्र.

सहभागी : स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. बाल मेळावा वर्धा येथे आयोजित करण्याबाबत चर्चा करण्यात आली.
२. वर्धातील दहा पंचायत मध्ये बाल पंचायत स्थापन करणे.

९. ठिकाण आणि दिनांक : ठाणे, जिल्हाधिकारी कार्यालय, दिनांक २१.१.२०१३.

विषय :— शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, बालकांची अवैध वहातूक, जे. जे. कायद्याची अंमलबजावणी याबाबत जन सुनावणी व चर्चासत्र.

सहभागी : स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले.

१. जेव्हा आई-वडिल हे दोघेही तुरुंगात असतील, तेव्हा त्यांच्या मुलांसाठी धोरण आखणे.
२. रस्त्याच्या मार्गाने व रेल्वेने शहरात येणाऱ्या मुलांची नोंदणी करणे व त्यांची मार्गस्थ माहिती ठेवणेबाबत धोरण आखणे.

१०. ठिकाण आणि दिनांक : सोलापूर जिल्हाधिकारी कार्यालय, दिनांक ३०.१.२०१३ आणि ३१.१.२०१३.

विषय : शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, आणि कुपोषणाबाबत जन सुनावणी आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम

सहभागी : स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. बिडी कामगारांच्या मुलांसाठी खास कार्यक्रम सुरू करणे.
२. एड्स किंवा एच. आय. व्ही. ग्रस्त मुलांसाठी खास कार्यक्रम सुरू करणे.

११. ठिकाण आणि दिनांक : रायगड जिल्हाधिकारी, कार्यालय, दिनांक ६.२.२०१३.

विषय : शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, बालकांची अवैध वहातूक, जे. जे. कायद्याची अंमलबजावणी याबाबत जन सुनावणी व चर्चासत्र.

सहभागी : स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. बाल कामगारांची सुटका करण्यासाठी निर्माण केलेल्या कृती दलाला कार्यरत करणे.
२. बाल हक्कांच्या विविध प्रश्नांबाबत जनजाग्रृती करण्यासाठी कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.
३. मुलांचे लैंगिक शोषणापासून संरक्षण या कायद्याची अंमलबजावणी करणे.

१२. ठिकाण आणि दिनांक : महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाचे कार्यालय, दिनांक २५.२.२०१३.

विषय : शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा, बालकांची अवैध वहातूक, जे. जे. कायद्याची अंमलबजावणी याबाबत जन सुनावणी व चर्चासत्र.

सहभागी : स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

- १ बालकांच्या प्रगतीबाबत त्यांच्या पालकांना नियमितपणे माहिती देणे—
- २ शाळेमध्ये मुलांना मार्गदर्शन करणे.
- ३ शाळेमध्ये मुलांबाबत होणाऱ्या वॉईट घटनांबाबत मुलांना शिक्षण देणे.
- ४ घरकाम करणाऱ्या मुलांबाबत माहिती गोळा करणे.
- ५ बालकांचे लैंगिक शोषण. कायद्याच्या तरतुदींची अंमलबजावणी करणे.
- ६ बालकांचे लैंगिक शोषण. कायद्याबाबत प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे.
- ७ पोलीस स्टेशनमध्ये बालकांचे मित्र म्हणून स्त्री पोलिसांची नेमणूक करणे.
- ८ बालकांना नैतिक शिक्षण देणे.
- ९ बालकांना टी. व्ही. वरील अश्लील कार्यक्रम बघण्यास परवानगी देण्यात येत नाही याबाबत खात्री करणे.
- १० नैतिक शिक्षणाला गुण देणे.
- ११ आयुष्याचे शिक्षण म्हणून लैंगिक शिक्षण हे शाळेच्या अभ्यासक्रमामध्ये समावेश करणे.
- १२ विद्यार्थिनींना लैंगिक शिक्षण हे स्त्री शिक्षकांनीच द्यावे.
- १३ १० वर्षांवरील मुलांनाच लैंगिक शिक्षण देण्यात यावे.
- १४ वेश्या व्यवसायात असणाऱ्या महिलांना नोकरी देऊन त्यांचे पुनर्वसन करण्यात यावे.
- १५ ऊस कामगार म्हणून काम करणारे स्त्रियांचे मार्गस्थ रेकॉर्ड ठेवणे.

१३. ठिकाण आणि दिनांक : रवि भवन, नागपूर, दिनांक १.३.२०१३.

विषय :— शिक्षणाचा हक्क कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा आणि कुपोषणाबाबत जन सुनावणी आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम.

सहभागी : स्वयंसेवी संस्था, शासकीय अधिकारी इत्यादी.

जन सुनावणीचे फलित :

जन सुनावणीच्या आधारे खालील मुद्दे उपस्थित झाले :—

१. प्रत्येक शाळेतील पी. टी. ए. चे सुदृढीकरण करण्यात यावे.
२. ज्या पालकांचे पाल्य शाळेमध्ये प्रत्यक्ष शिकत असतील अशा व्यक्तींमधूनच पी. टी. ए. चे सदस्य असले पाहिजेत.
३. शाळांमध्ये जोगी, वेदु व इतर असे इत्यादी जमार्तीच्या मुलांना त्यांच्या मातृभाषेत शिक्षण दिले पाहिजे. शाळांमध्ये पायाभूत सोयी-सुविधा देणे.
४. बाल हक्कांच्या विविध विषयांबाबत पोलीस अधिकारी, शिक्षक, पी. टी. ए., बाल न्याय मंडळ, बाल कल्याण समितीचे सदस्य यांचेसाठी प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.

प्रकरण ६ वे

धारावी, मुंबई येथे दिनांक ३१.७.२०१२ रोजी आयोजित करण्यात आलेली एक दिवसीय राष्ट्रीय कार्यशाळा

कार्यशाळेची उद्दिष्ट्ये :-

ज्या व्यक्ती १८ वर्षांखालील आहेत त्यांचेवर बारकाईने लक्ष ठेवण्याचे काम बाल हक्क संरक्षण आयोगांनी स्वतंत्रपणे करावे अशी अपेक्षा आहे. त्यांच्या कामामध्ये बाल हक्क संरक्षणासाठी सध्या अस्तित्वात असलेल्या संरक्षण उपायांचे मूल्यांकन करण्याबरोबरच, त्या संरक्षण उपायांचे सुदृढीकरण करणे, बालकांच्या काळजी घेणाऱ्या संस्थांना भेटी देणे, हक्कांबाबत जनजागृती करणे, घरगुती कायद्यांबाबत जाणीव करून देणे, बाल हक्कांच्या विषयांचे पृथक्करण आणि संशोधन करणे या कामांचाही समावेश होतो. ज्या बालकांवर सिव्हील अनरेस्टमुळे, प्रकल्पामुळे आणि झोपडपट्टीमुळे परिणाम झालेला असतो अशा बालकांवर इतर बालकांपेक्षा सहज परिणाम होऊ शकतो. म्हणूनच झोपडपट्टीत राहणाऱ्या बालकांच्या विविध समस्यांवर मात देण्यासाठी, तज्ज्ञांशी त्याबाबत चर्चा करून आणि त्यांच्या मतानुसार, कार्यवाही करण्याबाबतच्या आराखड्यास अंतिम स्वरूप देण्यासाठी, जाहिरनामे स्वीकारण्यासाठी आणि संबंधित सामाईक क्षेत्रांची ओळख पटविण्यासाठी, या कार्यशाळेचे/ परिषदेचे आयोजन भारतामध्येच नाही तर संपूर्ण आशिया खंडामध्ये प्रसिध्द असलेल्या अशा झोपडपट्टी भागामध्ये आयोजित करण्यात आले.

१९ व्या शतकाच्या मध्यापासून व २० व्या शतकाच्या सुरुवातीपासून संपूर्ण जगामध्ये झोपडपट्ट्यांची वाढ ही सर्वसाधारण बाब बनली आहे मात्र विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकापासून यामध्ये अत्यंत झपाट्याने वाढ होत आहे. हा वैश्विक प्रश्न आहे. कमी प्रगती झालेल्या विभागातून

प्रगत अशा विभागामध्ये उदरनिर्वाहासाठी, जास्त चांगल्या प्रकारे आयुष्य जगण्यासाठी व प्रतिष्ठीत आयुष्याचा उपभोग घेण्यासाठी स्थलांतर करणे ही सतत चालू राहणारी क्रिया आहे व त्याचा आरंभ शहरीकरणास सुरुवात झाल्यापासून झालेला आहे. परंतु आताची परिस्थिती पूर्वीच्या परिस्थितीहून संपूर्णपणे वेगळी आहे. सध्याच्या काळात एका बाजूला, जगण्याचा सोपा मार्ग शोधण्यासाठी आणि नोकरी करण्यासाठी स्थलांतर केले जाते तर दुसऱ्या बाजूला शेती, शेतीवर आधारित उद्योग यासारख्या प्राथमिक विभागाला लागलेली उतरती कळा यामुळे कारागीर जमातीचे लोक, शेतमजूर, छोटे आणि किरकोळ शेतकरी ह्यांना स्थलांतर करावे लागते व झोपडपट्ट्यांच्या संख्येत झपाट्याने वाढ होण्याचे हे प्रमुख कारण आहे. याबाबत गरिबांची दैनावस्था आणि शहरातील मध्यम कुटुंबे यांची स्थिती जाणून घेण्यासाठी विश्वासपात्र माहिती उपलब्ध नाही. आता महत्त्वाचे काम म्हणजे या झोपडपट्ट्या कमी करणे परंतु असे करताना ह्या गोष्टीची प्रकर्षाने नोंद घेतली पाहिजे की सर्व गरीब लोक हे झोपडपट्टीतच सापडतात तसेच झोपडपट्टीत राहणारे सर्वच जण गरीब असतात असे नाही परंतु झोपडपट्टीतील वातावरणच असे असते की समृद्ध घरातील मुलांनाही अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यामुळे ज्या समस्यांना झोपड्यांमध्ये राहणाऱ्या बालकांना सामोरे जावे लागते त्यापासून समृद्ध घरातील मुले दूर राहू शकतात असे आपण म्हणू शकत नाही. त्यामुळे सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, साहित्यिक अशा कोणत्याही बाबतीत वेगळा विचार न करता

झोपडपट्टी हा एक संपूर्ण भौगोलिक युनिट आहे असे समजून सर्व झोपडपट्ट्यांमध्ये बाल हक्क संरक्षणासाठी योजलेल्या उपायांची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. झोपडपट्ट्यांचा प्रश्न सोडविण्यासाठी सर्वात पहिले आणि महत्त्वाचे काम करणे आवश्यक आहे ते म्हणजे घरगुती उद्योगांना प्रोत्साहन देणे, त्यांना नोकरीच्या संधी उपलब्ध करून देणे, गावातील लोकांचे जीवनमान उंचावणे व त्यास प्रतिष्ठा मिळवून देणे आणि दुसरे काम म्हणजे संशोधनाद्वारे त्यांच्या आयुष्यात सकारात्मक बदल घडवून आणणे, क्षमता बांधणी आणि त्यांची विकली करून झोपडपट्टीत राहणाऱ्या लोकांच्या क्षमतेचे सुदृढीकरण करणे. झोपडपट्टी भागात राहणारे समविचारी लोक व संगठन पुढाकार घेऊन त्यांनी झोपडपट्टीतील बालकांना त्यांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी आवश्यक त्या कौशल्यामध्ये, विचारसरणीमध्ये व ज्ञानामध्ये वाढ करण्यासाठी व सुधारणा करण्यासाठी सर्वतोपरी सहाय्य करावे. हिकमती व्यक्तींबरोबरच विविध क्षेत्रातील तज्ज्ञ व्यक्ती जसे की हरिजन सेवक संघाचे अध्यक्ष, अखिल भारतीय आदमी जाती संघाचे अध्यक्ष, ह्या संस्थांमधील वरिष्ठ स्तरावर काम करणाऱ्या व्यक्ती, व इतर राज्यातील बाल हक्क आयोगामध्ये वरिष्ठ स्तरावर काम करणाऱ्या व्यक्ती यांनाही आमंत्रित करण्यात आले. तसेच राज्य शासनाच्या व केंद्र शासनाच्या महिला व बाल विकास विभागाचे सचिव, महाराष्ट्र राज्य शासनाचे वरिष्ठ अधिकारी, शैक्षणिक, बाल हक्क या क्षेत्रांमध्ये काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्था यांनाही आमंत्रित करण्यात आले.

सदर कार्यशाळेच्या आधारे खालील कार्यवाहीचे मुद्ये अंतिम म्हणून निश्चित करण्यात आले.

१. झोपडपट्टीवासीयांना शैक्षणिक, आर्थिक सोयीसुविधा पुरवून त्यांचे जीवनमान उंचावणेसाठी व त्यांना चांगले पिण्याचे पाणी पुरविणे, आरोग्यदायी परिस्थिती निर्माण करणे अशा पायाभूत सोयीसुविधा पुरविणेसाठी सुक्ष्म स्तरीय आराखडा तयार करणे.
२. झोपडपट्टीवासीयांना धोकादायक नसलेल्या ठिकाणी कायमस्वरूपी, मजबूत आणि पुरेसे क्षेत्र असलेली अशी घरे पुरविणे ज्यायोगे त्यांचे धोकादायक वातावरणापासून संरक्षण होईल.
३. झोपडपट्टीवासीयांना निश्चित असा संरक्षित दर्जा मिळवून देणे.
४. मान्यताप्राप्त झोपडपट्टी विभागात राहत असलेल्या झोपडपट्टीवासीयांना ज्या सोयीसुविधा पुरविल्या जातात त्या सोयीसुविधा मान्यताप्राप्त झोपडपट्टी विभागाच्या बाहेर राहणाऱ्या किंवा मान्यताप्राप्त नोंदणीकृत नसलेल्या झोपडपट्टी विभागामध्ये राहणाऱ्या झोपडपट्टीवासीयांना पुरविणे.
५. झोपडपट्टीत राहणाऱ्या बालकांना मोफत शिक्षण हक्काच्या कायदानुसार दर्जेदार शिक्षण देणे आणि खाजगी शाळांमध्ये खास पसंती देणे.
६. झोपडपट्टीमध्ये राहणाऱ्या बालकांना शासनाने खास प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था करावी ज्यायोगे त्यांना मुख्य प्रवाहात येणे शक्य होईल.
७. त्यांना अशा तऱ्हेची घरे पुरवावित की प्रत्येक व्यक्तीला कमीत कमी ३०० क्युबीक फुट स्वच्छ हवा मिळेल.
८. झोपडपट्टी क्षेत्रामध्ये छोटे छोटे युनिट्स, ज्याला सेक्टर असे म्हटले जाते त्यांची स्थापना करावी ज्यामध्ये कमीतकमी १००० व जास्तीत जास्त २५०० लोकसंख्या असेल आणि त्या सेक्टरमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबांच्या मदतीने तसेच युनिसेफ, स्वयंसेवी संस्था यांच्या मदतीने सुधारणा, शिक्षण, आरोग्यरक्षण, आरोग्य, पाण्याचा पुरवठा यविषयीचा आराखडा तयार करणे. याबाबत सखोल अशा आस्थेने काम केले जाईल याबाबत खात्री होण्यासाठी सरकारी अधिकाऱ्यांनी सुलभता प्रदान करणारे म्हणून काम केले पाहिजे.
९. स्वयंसेवी संस्था/ सरकारी कर्मचारी, स्थानिक शिक्षक इत्यादींच्या मदतीने झोपडपट्टी क्षेत्रामध्ये जनजागृती कार्यक्रमांचे आयोजन करणे. त्यांच्या फायद्यासाठी असलेल्या सरकारी योजनांबाबत त्यांना माहिती करून देणे आणि पायाभूत शिक्षण, आरोग्यदायी व स्वच्छ वातावरण याद्वारे प्रतिष्ठित आयुष्य कसे जगावे, हे त्यांना शिकविणे.
१०. झोपडपट्ट्यांमध्ये सामाजिक स्वच्छतेची जाणीव निर्माण करणे.
११. स्थानिक आणि अनाधिकृत लोकांच्या मदतीने गल्ल्या व रस्त्यावरील सर्व घाण काढून टाकून स्वच्छता करणे.
१२. संतुलित आहार व योग्य आहार घेण्याबाबत त्यांना शिकविण्याचे कार्यक्रमांचे आयोजन करणे.
१३. झोपडपट्टीमध्ये राहणाऱ्या बालकांपर्यंत व कुटुंबांपर्यंत अत्यावश्यक सेवा पोहोचाव्यात यासाठी तरतूद करणे.
१४. खाजगीरित्या चालविण्यात येणाऱ्या शाळांमध्ये आणि हॉस्पिटल्समध्ये झोपडपट्टीत राहणाऱ्या लोकांना प्राधान्याने प्रवेश देण्याबाबतची अट अशा शाळांना व हॉस्पिटलांना परवानगी देताना घालावी व त्यासाठी असणाऱ्या कायद्यामध्ये योग्य ते बदल करण्यात यावेत.
१५. झोपडपट्ट्यांमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबांना सुरक्षित पिण्याचे पाणी आणि आरोग्यविषयक सोयी सुविधांची तरतूद करणे हे अत्यावश्यक करण्यात यावे व त्याचा समावेश भारतीय घटनेमध्येही जगण्याच्या हक्काची तरतूद म्हणून करण्यात यावा.
१६. झोपडपट्टीमध्ये राहणाऱ्या बालकांना सुरक्षित कामाची जागा, अन्न सुरक्षा, राहण्यासाठी आणि खेळण्यासाठी पुरेशी घराची जागा याची तरतूद करण्यात यावी.

१७. झोपडपट्टीमध्ये राहणाऱ्या लोकांना उच्च दर्जाच्या सेवा, शिक्षण, आरोग्य, सार्वजनिक वहातूक आणि बालकांची काळजी या सुविधा राज्य सरकारने प्राधान्याने पुरवाव्यात.
१८. हानी पोचलेल्या बालकांना जेथे कुठे रहात असतील तेथे प्राधान्य देण्यात यावे.
१९. झोपडपट्टीमध्ये राहणाऱ्या बालकांना जगण्याचा हक्क, आरोग्य, सुधारणा, आरोग्य इ. बाबत हक्कांबाबत माहिती मिळण्यासाठी व ते हक्क मिळण्यासाठी सुक्ष्म स्तरावरील संशोधन आणि मूल्यमापन होणे आवश्यक आहे.
२०. सामाईक कृती करून सर्वसमावेशक आणि संघटितपणे सामोरे जाण्याची गरज आहे.
२१. झोपडपट्टीवासीयांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी कायमस्वरूपी आर्थिक आणि पर्यावरणाची खात्री देणे आवश्यक आहे.
२२. त्यांच्या जमातीसाठी आणि अधिकाऱ्यांसाठी दोघांनाही आवश्यक अशी माहिती जमविण्यासाठी कागदपत्रे आणि नकाशे तयार करण्यासाठी झोपडपट्टीतील तरुण मुले व मुली यांचा समावेश करून घेतला पाहिजे.
२३. सामाईक पाणी आणि स्वच्छतेबाबतचे छोटे आराखडे तयार करणे तसेच सामाजिक नेटवर्कींगमध्ये तरुणांचा समावेश करणे.
२४. वेगवेगळे सांस्कृतिक गट स्थापन करून, बालकांना केंद्रस्थानी ठेवणाऱ्या गोष्टींचा तसेच खेळ याचा उपयोग करून दारूचे दूषरिणाम तसेच अंमली पदार्थांच्या दुषरिणामां बाबत माहिती देण्यासाठी वेगवेगळ्या सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन केले पाहिजे तसेच छोट्या छोट्या गटांचे पथनाट्येही आयोजित केली पाहिजेत. ह्या खेळाच्या विषयामध्ये भजन व संतवाणी यांचाही समावेश असावा.
२५. शहरी झोपडपट्टी या शब्दाची स्पष्ट व्याख्या तयार करावी.
२६. शहरी क्षेत्रातील तफावतीची नोंद करताना आणि पृथक्करण करताना राष्ट्रीय सरासरी आणि ग्रामीण तुलना याच्याही पलीकडे जावे.
२७. इतर स्पर्धात्मक हितसंबंधांपेक्षा शहरी माहिती गोळा करण्याला प्राधान्य देण्यासाठी राजकीय इच्छाशक्ती निर्माण करणे.
२८. झोपडपट्टीतील कामगारांना सुयोग्य आणि प्रतिष्ठित अशी मजुरी मिळाली पाहिजे.
२९. बालकांना सार्वजनिक मुतारीची सुविधा पुरविली पाहिजे त्यामुळे त्यांना लाईनमध्ये उभे रहावे लागणार नाही तसेच कुमारावस्थेतील मुलींना त्रास होईल अशा तऱ्हेने उघड्यावर विधी करण्यास भाग पडणार नाही.
३०. पुलाखाली झोपड्या बांधून राहणाऱ्या आणि शहरातील घाणीच्या जागांवर बेकायदेशीरपणे राहणाऱ्या लोकांचा विचार करावा व प्रत्यक्ष जागेवर जाऊन सर्व्हे आणि तंत्रज्ञानाचा वापर करून त्यांची मोजमाप करावी.

दिन. २८ फेब्रुवारी २०१३ ते २ मार्च २०१३ या काळात गांधी विचार संस्था, वर्धा येथे बाल कामगार या विषयावरील राष्ट्रीय स्तरावर परिसंवाद खालील संस्थांनी आयोजित केला :—

१. महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग, मुंबई
२. इन्स्टिट्यूट ऑफ गांधियन स्टडीज, वर्धा
३. गांधियन पीस फौंडेशन, नवी दिल्ली
४. गांधी रिसर्च फौंडेशन, जळगाव
५. गांधी लेबर फौंडेशन, पुरी

परिसंवादामध्ये खालील विषयांवर चर्चा करण्यात आली :—

१. बाल कामगार : अर्थ आणि व्याख्या,
२. बाल कामगार असण्याची कारणे,
३. बाल कामगार असण्याची राजकीय, आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक कारणे,
४. बाल कामगार पद्धती नष्ट करण्यासाठी प्रयत्न.
५. बाल कामगारी नष्ट करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय संघटना, आय. एल. ओ., शासन, स्वयंसेवीसंस्था, शहरी समाज यांचे कार्य :- बाल कामगारी नष्ट करण्यासाठी विविध संघटनांशी, स्वयंसेवीसंस्थांसह संबंधित असणाऱ्या अनेक बुद्धीमान, अभ्यासु, विचारवंत लोकांनी तसेच सरकारी अधिकाऱ्यांनी या परिसंवादाला हजेरी लावली. बाल कामगारांसंबंधातील अनेकविध पैलुंवर तसेच बाल कामगार पद्धती नष्ट करण्यात येणाऱ्या आव्हानांबाबत तपशीलवार चर्चा करण्यात आली. त्यामध्ये भाषण करणाऱ्यांनी बाल कामगार पद्धती नष्ट करण्यासाठी विविध उपाय सुचविले. (या परिसंवादाला इन्स्टिट्यूट ऑफ गांधियन स्टडीज या संस्थेने वित्त पुरवठा केला)

प्रकरण ७ वे

बाल हक्क आयोगांतगत आयोगाने केलेल्या शिफारशी :-

दाव्याचे नाव : लातूर जिल्ह्यातील बालगृहांची पाहणी

लातूर मधील बालगृहांची नावे

१. प्रियांका महिला मंडळ मुरुड, जिल्हा लातूर संचलित सरस्वती बालसदन, शिवाजी नगर, मुरुड.
२. सर्वांगीण मानव विकास संचलित मातोश्री फुलादेवी बालसदन तुळजाभवानी नगर, लातूर.
३. साई सेवाभावी संस्था संचलित मनिष बालसदन वैद्यकिय कॉलेजजवळ, लातूर.
४. जिजामाता बहुउद्देशिय महिला मंडळ संचलित बालाशी बालसदन, पिनाटे नगर, लातूर.
५. ज्ञानोदय विमुक्ती जाती शिक्षण प्रसारक मंडळ, कनाडी बोरगाव संचलित वसंत बालसदन कानाडी बोरगाव.
६. सौ. गुनाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित संत धुराबाई बालसदन, वरजखेडा, तांडा, लातूर.
७. महालक्ष्मी बहुउद्देशीय महिला कल्याण समाज सेवा संस्था संचलित निसर्ग बालसदन, महादेव नगर, नांदेड नाका, लातूर.
८. स्वयंसिद्ध महिला मंडळ लातूर संचलित गोकुळ बालसदन, एम.आय.डी.सी., एम.आय.डी.सी. जवळ, लातूर.
९. एकता महिला मंडळ, केशव नगर, लातूर संचलित एकता बालसदन, केशव नगर, लातूर.
१०. मदर टेरेसा बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, बाभळगाव संचलित अनुसयादेवी देशमुख बालसदन, बाभळगाव.
११. शिवसमर्थ बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, नारायणनगर संचलित तुळजाभवानी बालसदन, सोना नगर, लातूर.
१२. सद्भावना सोशल रिसर्च युथ फाँडेशन, माटोला संचलित श्रीराम बालकाश्रम, कान्हेरी रोड, लातूर.
१३. ग्रामीण विकास महिला मंडळ, मुरुड संचलित राजे शिवाजी बालकाश्रम, शिवाजी नगर, मुरुड, लातूर.
१४. अजिंक्य शिक्षण संस्था, लातूर संचलित अजिंक्य बालकाश्रम, यशवंत नगर, अंबेजोगाई रोड, लातूर.
१५. गजानन बहुउद्देशिय संस्था, बोरी, लातूर संचलित यशवंत बालकाश्रम, बोरी, लातूर.
१६. मानव जीवन विकास प्रतिष्ठान, लातूर संचलित प्रेमनाथ बालकाश्रम, वैद्यकीय महाविद्यालयाजवळ, लातूर.
१७. मधुमती महिला मंडळ, लातूर संचलित साई बालकाश्रम, अंबेजोगाई रोड, लातूर.
१८. सर्वांगीण मानव विकास संचलित सिद्धेश्वर बालकाश्रम, तुळजाभवानी नगर, नवीन रेल्वे स्टेशन रोड, लातूर.
१९. विश्वसागर शिक्षण प्रसारक मंडळ, लातूर संचलित विश्वसागर बालकाश्रम, लेबर कॉलनी, लातूर.
२०. सौ. गुनाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ, शंकर पर्वती नगर, परळी संचलित धुराबाई बालकाश्रम, वरजखेडा, तांडा, लातूर.
२१. समाकीमाता बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, स्नेहनगर, संचलित रेणुकामाता बालकाश्रम, विराट हनुमान जवळ, लातूर.
२२. ज्ञानविकास मंडळ, लातूर संचलित सावित्रीबाई फुले बालकाश्रम, महादेव नगर, नांदेड नाका, लातूर.
२३. बालाजी सेवा प्रतिष्ठान, गुडसून संचलित सौ. शशिकला बालकाश्रम वैद्यकीय महाविद्यालया जवळ, लातूर.
२४. क्रीष्णा बहुउद्देशिय शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगिर संचलित क्रीष्णा बालकाश्रम, एम आय डी सी, लातूर.
२५. मेहेर बहुउद्देशिय महिला मंडळ, वसंत नगर संचलित आधार बालकाश्रम, कृपासदन जवळ, नांदेड रोड, लातूर.
२६. ज्ञानविकास मंडळ, लातूर संचलित अंबीका बालकाश्रम, महादेव नगर, लातूर.
२७. साई बहुउद्देशिय समाज सेवा संस्था फतेह बालकाश्रम, महादेव नगर, लातूर.
२८. किसन ट्रस्ट मित्र मंडळ, लातूर संचलित अंबिका बालकाश्रम तांदुळवाडी, जिल्हा लातूर.
२९. एडीव्हीटी हाजी नैमुद्दीन बहुउद्देशिय संस्था संचलित महाराष्ट्र बालकाश्रम, हरंगुल, जिल्हा लातूर.
३०. मधुमती महिला मंडळ, लातूर संचलित साई बालसदन, लातूर.
३१. प्रियांका महिला मंडळ संचलित जव्हाहर बॉईज बालगृह, जिल्हा लातूर.
३२. सर्वांगीण मानव विकास लातूर संचलित वामनराव जोशी बालगृह, तुळजाभवानी नगर, लातूर.
३३. मनिषा शिक्षण प्रसारक मंडळ, लातूर संचलित ममता गर्ल्स बालगृह, तवरजा कॉलनी, लातूर.
३४. सर्वांगीण मानव विकास संस्था, लातूर संचलित तुळजाई बालगृह, तुळजाभवानी नगर, लातूर.

३५. महाराष्ट्र बहुउद्देशीय कामधेनू बाल विकास महिला मंडळ, लातूर संचलित सावली एड्स सफरिंग बालगृह, लातूर.
३६. गजानन बहुउद्देशीय संस्था, बोरी संचलित संत गाडगेबाबा मतिमंद बालगृह, लातूर.
३७. गव्हर्नमेंट बॉईज बालगृह, एम.आय.डी.सी., किर्ती ऑईलजवळ, लातूर.
३८. गव्हर्नमेंट गर्ल्स बालगृह, शिवाजी शाळेमागे, मुरुड, जिल्हा लातूर.
३९. गणेश शिक्षण लातूर संचलित गर्ल्स ऑबर्झरवेशन होम, लातूर.
४०. मधुमती महिला मंडळ, लातूर संचलित साई बालसदन, लातूर.
४१. नागसेन एज्युकेशन सोसायटी, उदगीर संचलित संत कबीर बालसदन, दावनगाव, तालुका उदगीर.
४२. संधि निकेतन शिक्षण संस्था, वडगाव संचलित चाचा नेहरु बालसदन, लाल बहादुर शास्त्री शाळेमागे, उदगीर.
४३. उदगीर तालुका युवा विकास संस्था, उदगीर संचलित मौलाना आझाद बालसदन, नूर पटेल कॉलनी, उदगीर.
४४. उदया महिला बहुउद्देशीय मंडळ संचलित विवेकानंद बालसदन, नांदेड रोड, पेट्रोल पंपाजवळ, उदगीर.
४५. विमुक्त भटक्या जाती सेवा समिती धोंडवाडी संचलित महात्मा फुले बालसदन, वाढीव जलकोट रोड, उदगीर.
४६. महात्मा फुले शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित राजीव गांधी बालसदन, शेलाल रोड, उदगीर.
४७. सावित्रीबाई फुले सेवा केंद्र संचलित आनंद निराधार बालसदन, म्हाडा कॉलनीसमोर, उदगीर.
४८. इंदिरा शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित संभाजीराव केंद्र बालसदन, नाईकनगर, जालकोट रोड, उदगीर.
४९. ज्ञानगंगोत्री एज्युकेशन सोसायटी संचलित डॉ. आंबेडकर ज्ञान साधना, बालसदन, नूर पटेल कॉलनी, उदगीर.
५०. जय जवान जय किसान बहुउद्देशीय प्रसारक मंडळ संचलित राजीव गांधी बालसदन, उदगीर, लातूर.
५१. ज्ञानगंगोत्री एज्युकेशन सोसायटी संचलित नालंदा बालकाश्रम, नूर पटेल कॉलनी, उदगीर.
५२. ग्रामविकास युवक मंडळ संचलित, निवृत्तीराव वडगावकर बालकाश्रम, निडेबन, उदगीर.
५३. दिव्यज्योती ग्रामिण आणि शहरी विकास शैक्षणिक सेवाभावी संस्था संचलित दिव्यज्योती बालकाश्रम, जालकोट रोड, उदगीर.
५४. ज्ञानगंगोत्री एज्युकेशन सोसायटी बालगृह, नूर पटेल कॉलनी, उदगीर.
५५. विमुक्त भटक्या जाती सेवा समिती, धोंडवाडी संचलित नवीन बालगृह, म्हाडा कॉलनी, उदगीर.
५६. सर्वांगीण विकास संस्था, उदगीर संचलित एड्स सफरिंग बालगृह, शेलहल रोड, उदगीर.
५७. महात्मा फुले शिक्षण प्रसारक मंडळ, संचलित राजीव गांधी अनाथालय, शेलहल रोड, उदगीर.
५८. ज्ञानगंगोत्री एज्युकेशन सोसायटी संचलित बालकाश्रम, नूर पटेल कॉलनी, उदगीर.
५९. आनंदराव नाईक शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित रुख्मीणी नाईक बालसदन, सत्तारधारवाडी, तालुका औसा.
६०. मागास समाज सेवा मंडळ, देवताळा संचलित कै. जयसिंग चव्हाण बालसदन, मनोहर तांडा, औसा.
६१. मागास समाज सेवा मंडळ, देवताळा संचलित कै. धनराज चव्हाण बालसदन, मनोहर तांडा, औसा.
६२. मातोश्री हिराबाई बहुउद्देशीय सेवाभावी संस्था हिराबाई बालसदन, औसा.
६३. राममाता शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित किसनराव नाईक बालसदन, उत्का, तालुका औसा.
६४. कै. रंगराव देशमुख शिक्षण प्रसारक मंडळ, शिवानी संचलित छत्रपति बालसदन, तालानी, औसा.
६५. कै. विनयकुमार वालसंगे बहुउद्देशीय सेवा संस्था संचलित जय तुळजाभवानी बालकाश्रम, दावतपूर, तालुका औसा .
६६. आनंदराव नाईक शिक्षण प्रसारक संचलित गोविंद बालकाश्रम, सत्तारधार वाडी, औसा.
६७. कै. कावेली चव्हाण महिला मंडळ संचलित कमला नेहरु बालकाश्रम, मनोहर तांडा, औसा, लातूर.
६८. कै. कावेली चव्हाण महिला मंडळ संचलित वत्सलाबाई नाईक बालकाश्रम, देवताहा, औसा, लातूर.
६९. श्री गणेश शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित रामचंद्र बालकाश्रम, बुधोडा, ता. औसा.
७०. आनंदराव नाईक शिक्षण प्रसारक मंडळ, शुभांगी बालकाश्रम, सत्तारधार वाडी, औसा.
७१. कै. कावेली चव्हाण महिला मंडळ संचलित महात्मा ज्योतिबा फुले बालकाश्रम, सिंदाळा, औसा, लातूर

७२. कै. कावेलाई चव्हाण महिला मंडळ संचलित रमाबाई आंबेडकर बालकाश्रम, सिंदाळा, औसा, लातूर.
७३. प्रतिभा बहुउद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ, इकाम्बी तांडा संचलित रेणुकामाता बालकाश्रम, इकाम्बी, तांडा .
७४. जिजामाता बहुउद्देशीय सामाजिक सेवाभावी संस्था संचलित जिजामाता बालकाश्रम, औसा.
७५. समता शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित राजीव गांधी बालकाश्रम, लामाजना, ता. औसा.
७६. आनंदराव नाईक शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित सुदर्शन बालकाश्रम, देवताळा.
७७. आनंदराव नाईक शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित सुदर्शन बालकाश्रम, सत्तारधारवाडी .
७८. विमुक्त जाती सेवा समिती वसंतनगर संचलित मक्काजी नाईक बालसदन, डोंगरगाव सुल्लाली, जालकोट.
७९. सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित मातोश्री बालसदन, चिंचोळी, अतानूर.
८०. सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित मातोश्री बालसदन, चिंचोळी, अतानूर, जालकोट.
८१. सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित रमाई बालसदन, शिवाजीनगर, तांडा, तालुका जालकोट.
८२. सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित रमाई बालसदन, शिवाजीनगर, तांडा, तालुका जालकोट.
८३. सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित रमाई बालसदन, शिवाजीनगर, तांडा, तालुका जालकोट.
८४. विमुक्त भटक्या जाती दत्ता शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित संत गाडगेबाबा बालसदन, गुट्टी, तांडा, जालकोट.
८५. जय जवान जय किसान बहुउद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित श्री काशी विश्वनाथ बालसदन, अतनूर, ता. जालकोट.
८६. बालाजी शिक्षण संस्था नलगिर संचलित राघवेंद्र बालकाश्रम, जालकोट, मुख्य रस्ता, जालकोट.
८७. जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उंड्री, जिल्हा नांदेड संचलित बालाजी तिरुपती बालकाश्रम, जालकोट.
८८. मदर तेरेसा मागास महिला विकास मंडळ तिरुका संचलित सुमनबाई चांबवड बालकाश्रम, उदगीर रोड, जालकोट.
८९. उज्वल ग्रामीण महिला मंडळ घोनासी संचलित सावित्रीबाई फुले बालकाश्रम, घोनासी, ता. जालकोट.
९०. ज्ञानदीप शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित इंदिरा आलकाश्रम, गव्हाण, जालकोट, लातूर.
९१. महात्मा ज्योतिबा फुले समाज विकास संस्था पानगर्द, संचलित जनाबाई आगळे बाल सदन, पानगाव, जिल्हा रेनापूर.
९२. बळीराजा बहुउद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित गोपाळ बालसदन रेनापूर.
९३. महिला समाजसेवा आणि शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालसदन, नेहरुनगर, तांडा, रेनापूर.
९४. मागासवर्गीय सेवा संघ रेनापूर संचलित श्री साई बालसदन, रेनापूर.
९५. श्री. दावनेश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ, दावणगाव संचलित श्री निळकंठेश्वर बालकाश्रम, कोस्टगाव, ता. रेनापूर.
९६. बळीराजा बहुउद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ रेनापूर संचलित कै. व्यंकटेश बालकाश्रम, जनता बँकेजवळ, रेनापूर.
९७. तिरुपती बहुउद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ बेनडागा, निलंगा संचलित श्रीकृष्ण बालसदन, औरत, तालुका निलंगा.
९८. तिरुपती बहुउद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ बेनडागा, निलंगा संचलित श्रीकृष्ण बालसदन, औरत, तालुका निलंगा.
९९. महात्मा ज्योजिबा फुले शिक्षण संस्था, भटांगली संचलित संजीवनी बालसदन, निलंगा.
१००. गुरुवर्य लहुजी साहवे शिक्षण प्रसारक मंडळ, शिवपूर संचलित जिजामाता बालसदन, तुरुकवाडी, शिरूर, अनंतपाल.
१०१. बळीराजा सेवाभावी संस्था, देवानी संचलित संत ज्ञानेश्वर बालकाश्रम, उदगीर रस्ता, देवानी..
१०२. श्रमजिवी उद्योजक ग्रामीण सेवाभावी प्रतिष्ठान लोहारा संचलित दगडोजीराव देशमुख बालकाश्रम, लातूर.
१०३. बळीराजा सेवाभावी संस्था देवानी संचलित कृष्णामाता गर्ल्स बालगृह, उदगीर रोड, देवानी.
१०४. आदर्श शिक्षण प्रसारक मंडळ, कवठा धानोरा संचलित कै. माधवराव भांगे बालसदन, चव्हंडानंगर, अहमदपूर.
१०५. राजश्री शाहु बहुउद्देशीय ग्रामीण विकास संस्था काळेगाव संचलित रोकडोबा बालसदन, काळेगाव रोड, अहमदपूर.
१०६. रखमाई महिला मंडळ संचलित माता रुख्मीणी बालकाश्रम, टेंभुर्णी रोड, अहमदपूर.
१०७. भारत मल्लीपरपज एज्युकेशन सोसायटी, चाचा नेहरु बालसदन, नागेशवाडी, चाकूर.
१०८. विश्वसागर शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित विश्वसागर बालसदन, चाकूर, लातूर.
१०९. संत माऊली शिक्षण प्रसारक मंडळ, चाकूर संचलित अण्णाभाऊ साठे बालसदन, चाकूर बस स्टॅण्ड समोर

थोडक्यात इतिहास :- संबंधित जिल्हाधिकारी/मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली जिल्हा पातळीवर समिती स्थापन केल्यानंतर ज्या बालगृहांचे खासकरून जी बालगृहे खाजगी संस्था चालवीत आहेत अशा बालगृहांची चौकशी केली आहे त्या संबंधित कागदपत्रे महिला व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे यांच्या कार्यालयातून घेऊन त्याची चौकशी करावी असे पत्र दिनांक ४ जून २०११ रोजी बालहक्क संरक्षण आयोगास शासनाकडून प्राप्त झाले. विशेष तपासणी पथकाद्वारे केलेले तपासणी अहवालाची संबंधित कागदपत्रे, राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाकडे पाठवावे असे निर्देश देणारे पत्र आयोगाने महिला व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे यांना पाठविले, परंतु आयुक्त कार्यालयाने काहीही प्रतिक्रिया पत्रावर दिली नसल्यामुळे, राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाने (ज्याचा उल्लेख येथून पुढे आयोग असा करण्यात आला आहे) बाल हक्क संरक्षण कायदा, २००५ च्या कलम १४(१) नुसार व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे यांना नोटीस पाठविली. त्यानंतर २४ जिल्ह्यांच्या, म्हणजेच लातूर, परभणी, जालना, उस्मानाबाद, बुलढाणा, वर्धा, यवतमाळ, रायगड, मुंबई शहर, सोलापूर, कोल्हापूर, रत्नागिरी, सातारा, सांगली, सिंधूदूर्ग, नंदुरबार, धुळे, अहमदनगर, आकोला, यवतमाळ या जिल्ह्यांचा केलेल्या पहाणीचे अहवाल व संबंधित कागदपत्रे आयोगास प्राप्त झाली.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व त्यांच्या शिफारशी सरकारकडे दिनांक ४ ऑगस्ट २०१२ रोजी पाठविल्या.

शिफारशी

१. आयुक्त आणि शासन यांनी कायद्याच्या योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब न करता बालगृहे चालविण्यासाठी ज्या परवानग्या (सन २००७ आणि २००८ मध्ये एकूण ५४) दिल्या आहेत त्या रद्द करण्यात याव्यात.
२. नैसर्गिक न्यायाचे तत्त्व आणि कायद्याची योग्य ती पद्धत न अवलंबता बालगृहांना परवानगी देण्यासाठी जे अधिकारी जबाबदार असतील त्यांचे विरुद्ध योग्य ती दिवाणी आणि फौजदारी कारवाई करण्यात यावी.
३. जे माफिया बालगृहे चालवत असतील त्यांच्याविरुद्ध दंडात्मक कायद्याच्या तरतुदीनुसार कडक कारवाई करण्यात यावी.
४. शासकीय अधिकारी यांचे सह बाल कल्याण समितीचे जे अध्यक्ष सदस्य आणि संस्थाचालक ज्यांनी बाल न्याय अधिनियम कायद्याच्या तरतुदीविरुद्ध बालगृहे चालवित असतील किंवा चालवायचे अनुमती दिली आहे. बालगृहातील मुलांची काळजी आणि त्यांच्या संरक्षणाच्या दृष्टिने जी मुले बाल गृहात ठेवण्यास अयोग्य आहेत अशा मुलांना बालगृहात राहण्याची परवानगी देऊन, बालन्याय; (न्याय मुलांची काळजी आणि संरक्षण) कायद्याच्या कलम ३१,३२,३३ आणि ३४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करित असतील अशा सर्व लोकांविरुद्ध भारतीय दंड संहिता आणि लाचलुचपत विरोधी कायद्याच्या विविध तरतुदीनुसार कारवाई करण्यात यावी.
५. ज्या मुलांना चांगले शिक्षण मिळावे या हेतूने बालगृहात ठेवण्यात आले असेल अशा मुलांना सरकारने चालविलेल्या वसतिगृहा मध्ये पाठवावे व जर अशी वसतिगृहे पुरेशा प्रमाणात नसतील तर अशा मुलांचा समावेश करून घेण्यासाठी सरकारने योग्य ती पावले उचलावीत व जर त्यांच्या गावामध्ये जवळपास शाळा असतील तर, शिक्षणाचा हक्क या कायद्यात सांगितल्या प्रमाणे त्या मुलांना अशा शाळांमध्ये पाठविले पाहिजे व त्यांना उत्तम प्रतिके शिक्षण मिळेल याची खातरजमा केली पाहिजे.
६. ज्या मुलांना बालगृहामध्ये घातलेले आहे व त्यांचीच नावे त्यांना जवळच्याच गावातील शाळेत / शहरातल्या शाळेतही घातली असतील असे होऊ शकते, याची शक्यता नाकारता येत नाही. त्यामुळे शिक्षण विभाग आणि महिला व बालविकास विभागाद्वारे एकत्रित पणेच पहाणी केल्यामुळे ड्युप्लिकेटबद्दल माहिती मिळू शकते.
७. विशेष पहाणी पथकानी योग्य असा अहवाल सादर केला नसेल त्यांचे विरुद्ध योग्य ती कारवाई करण्यात यावी.
८. पहाणी कालावधीमध्ये ज्या बालगृहांमध्ये मुले नाहीत असे आढळून आले आहे त्या बालगृहांच्या मालकां विरुद्ध तसेच महिला व बाल विकास विभागाच्या अधिकाऱ्यां विरुद्ध सरकारी पैशांची अफरातफर केल्याबद्दल फौजदारी खटले भरावेत.
९. अशा बालगृहांना जी रक्कम दिलेली असेल ती त्या बालगृहाच्या मालकांकडून तसेच महिला व बाल विकास खात्यातील अधिकाऱ्यांकडून व्याजासहीत वसूल करावी.
१०. सरकारने या बाबतीत जिल्ह्यामध्ये सर्व्हेचे आयोजन करून किती मुले अनाथ आहेत व किती मुलांची काळजी घेण्याची व त्यांना संरक्षण देण्याची गरज आहे याचा अभ्यास केला पाहिजे व अशा सर्व्हेच्या प्राप्त होणाऱ्या अहवालावरून, कायदानुसार योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब करून म्हणजेच जाहिरात करून, कसोट्या निश्चित करून व समितीची नियुक्ती करून त्याद्वारे आलेल्या अर्जांची छाननी करून, प्रत्यक्ष गरजेनुसार बालगृहे चालविण्यास परवानगी देण्यात यावी.

प्रकरणांची नावे : उस्मानाबाद जिल्ह्यातील बालगृहांची तपासणी

उस्मानाबाद जिल्ह्यातील बालगृहांची नावे

१. लोकसेवा मागासवर्गीय शिक्षण प्रसारक मंडळ, चिलवाडी सोचलित शिक्षण महर्षी कोरके बालसदन चिलवाडी, तालुका, जिल्हा उस्मानाबाद.
२. वसंतराव नाईक मागास समाज सेवा मंडळ उस्मानाबाद संचलित शोभा नाईक बालसदन, विद्यानगर बाव्ही ता., जि. उस्मानाबाद.
३. वसंतराव नाईक विमुक्त जाती भटक्या जमाती आदर्श शिक्षण मंडळ घाटनगरी, ता. जि. उस्मानाबाद.
४. श्री साई सेवा सेवाभावी संस्था लातूर संचलित मधुमती बालसदन, दत्तनगर, ढोकी, जा. जि. उस्मानाबाद.
५. वर्ल्ड सोशल फौंडेशन उस्मानाबाद संचलित तिरुमल्ला बालसदन, दत्तनगर, ढोकी, ता. जि. उस्मानाबाद.
६. समाज प्रबोधन शिक्षण प्रसारक मंडळ साकनुर संचलित ढोकी, ता. जि. उस्मानाबाद.
७. संधी निकेतन शिक्षण संस्था वरहळी, ता. मुखेड संचलित मल्हारमार्तंड बालकाश्रम, संजबेस, जि. उस्मानाबाद.
८. मागास समाज सेवा मंडळ, देवताळा संचलित वसंतराव नाईक बालकाश्रम, सिंगोली, ता. जि. उस्मानाबाद.
९. शांतीनगर शिक्षण प्रसारक मंडळ उस्मानाबाद संचलित दिग्वीजय बालकाश्रम आंबेडकरनगर, जि. उस्मानाबाद.
१०. रानी लक्ष्मीबाई महिला मंडळ लिंगाडाला संचलित तुळजाभवानी बालकाश्रम, दत्तनगरजवळ, ढोकी, ता. जि. उस्मानाबाद.
११. न्यू सिद्धेश्वर बाहु सामाजिक संस्था वडगाव, ता. जि. उस्मानाबाद संचलित कै. दादासाहेब मोरे बालकाश्रम वडगाव ता. जि. उस्मानाबाद.
१२. श्री. गुणवंतराव देशमुख बी. एम. एस. कै. लक्ष्मणराव लावंड बालकाश्रम पिनपरी बेलदार जि. उस्मानाबाद.
१३. संत रामराव महाराज बाहु आदर्श शिक्षण मंडळ घाटांगी संचलित बालकाश्रम कामगाव, ता. जि. उस्मानाबाद.
१४. महिला शिक्षण प्रसारक मंडळ, लातूर संचलित महात्मा ज्योतिबा फुले मुलांचे बालगृह गावलीवाडा, जि. उस्मानाबाद.
१५. श्री गुरुदत्त बहुउद्देशीय संस्था तडवळे संचलित जीवन विकास मुलांचे बालगृह, तडवळे, ता. जि. उस्मानाबाद.
१६. धर्मनिरपेक्ष संभाजी राजे बहुउद्देशीय सामाजिक संस्था, तुळजापूर संचलित ऑब्झर्वेशन होम बोनबळे हनुमान चौक, पिवळी टाकी जवळ, जि. उस्मानाबाद.
१७. मानव जीवन विकास प्रतिष्ठान लातूर संचलित सुशिलाबाई बालकाश्रम दत्तनगर ढोकी, ता. जि. उस्मानाबाद.
१८. प्रगती सेवाभावी संघ संचलित तिरुपती बालकाश्रम तुळजापूर रिंग रोड, जि. उस्मानाबाद.
१९. जय भवानी शिक्षण सेवा मंडळ, खानापूर ता. औसा संचलित आदर्श बालकाश्रम तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद.
२०. आदर्श शिक्षण प्रसारक मंडळ उस्मानाबाद संचलित अभिराम बालकाश्रम, जि. उस्मानाबाद.
२१. श्री संत रामराव महाराज बहु उद्देशीय शिक्षण प्रसारक मंडळ घटनगरी संचलित श्री स्वामी समर्थ बालकाश्रम उबारे कोठा, जि. उस्मानाबाद.
२२. श्री गुरुदत्त बहुउद्देशीय तडवळे संचलित माऊली बालकाश्रम येदशी, ता. जि. उस्मानाबाद.
२३. जय भवानी शिक्षण सेवा मंडळ खानापूर, ता. औसा संचलित धनराज बालकाश्रम, तुळजापूर रोड, जि. उस्मानाबाद.
२४. राष्ट्र सेवादल पुणे संचलित आपले घर बालग्राम, नळदुर्ग, ता. तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद.
२५. महात्मा फुल शिक्षण प्रसारक मंडळ जालकोट संचलित तिरुपती बालसदन जालकोट.
२६. न्यू सिद्धेश्वर बहु सामाजिक वडगाव संचलित तुरजाई बालसदन घाटशिळ रोड, तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद.
२७. समिकामाता बहुउद्देशीय सामाजिक संस्था स्नेहनगर लातूर संचलित मनोहर बालकाश्रम, संभाजीनगर, हाडको, तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद.
२८. सेवादास बहुउद्देशीय सामाजिक संस्था देवसिंगा ता. तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद.
२९. श्री साई सेवाभावी संस्था लातूर संचलित शांताबाई बालकाश्रम आठावाडी, हाडको, ता. जि. उस्मानाबाद.
३०. सामिकामाता मागासवर्गीय महिला बहुउद्देशीय ग्रामविकास संस्था पाटील तांडा, ता. तुळजापूर संचलित जिजामाता बालकाश्रम पाटील तांडा, ता. जि. उस्मानाबाद.
३१. जिजामाता शिक्षण प्रसारक मंडळ सलगारा संचलित विठाई बालकाश्रम सलगारा, ता. जि. उस्मानाबाद.
३२. वीर हनुमान बहुउद्देशीय ग्रामविकास प्रतिष्ठान रामेगाव संचलित तिरुपती बालकाश्रम नळदुर्ग, ता. तुळजापूर, जि. उस्मानाबाद.

३३. कुलस्वामिनी बहुउद्देशिय सामठा ता. तुळजापुर संचलित ओमशांती बालकाश्रम नळदुर्ग, ता. तुळजापुर.
३४. विद्या विकास प्रतिष्ठान लातूर संचलित तुळजाई बालकाश्रम तुळजापुर.
३५. कुलस्वामिनी बहु आदर्श शिक्षण पी. एम. दिपक नगर कामथा तांडा संचलित श्री तुळजाभवानी बालकाश्रम ता. जि. उस्मानाबाद .
३६. कुलस्वामिनी बहु आदर्श शिक्षण पी.एम. दिपक नगर कामथा तांडा संचलित श्री आपसिंगा बालकाश्रम ता. जि. उस्मानाबाद.
३७. मागासवर्गीय समाज सुधारक शिक्षण प्रसारक मंडळ किनीखोत संचलित राजा बालसदन सस्तुर, ता. लोहारा, जि. उस्मानाबाद.
३८. सरस्वती शिक्षण संस्था कनगारा ता. जि. उस्मानाबाद संचलित रमाबाई बालसदन जेवाली, ता. लोहारा, जि. उस्मानाबाद.
३९. ग्रामिण विकास शिक्षण प्रसारक मंडळ लातूर संचलित दुर्गादेवी बालसदन आस्था कासर, ता. लोहारा, जि. उस्मानाबाद.
४०. महात्मा फुले बहु शिक्षण प्रसारक मंडळ लोहारा जि. उस्मानाबाद संचलित महात्मा गांधी बालकाश्रम ता. लोहारा, जि. उस्मानाबाद.
४१. महाराष्ट्र विमुक्त जाती शिक्षण संस्था होली लोहारा जि. उस्मानाबाद संचलित सरस्वती बालकाश्रम होली लोहारा जि. उस्मानाबाद.
४२. मागासवर्गीय समाज सुधारक किनीखोत संचलित सागर बालकाश्रम सस्तुर, ता. लोहारा, जि. उस्मानाबाद.
४३. रामलिंग एस. पी. एम. वडगाव ता. लोहारा संचलित जनाबाई बालकाश्रम भोसगा लोहारा, जि. उस्मानाबाद.
४४. वनश्री बहु संचलित विमलाबाई बालकाश्रम दस्तपुर लोहारा जि. उस्मानाबाद.
४५. बंजारा शिक्षण प्रसारक मंडळ बलसुर संचलित श्रीकृष्ण बालसदन बलसुर, ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
४६. महात्मा फुले शिक्षण प्रसारक मंडळ जालकोट संचलित बालकाश्रम येनेगुर, ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
४७. श्रमिक ग्रामविकास संस्था, सोलापुर संचलित साने गुरुजी बालसदन इकोडी रोड, ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
४८. शिवकृपा शिक्षण प्रसारक मंडळ मुकरमाबाद जि. नादेड संचलित अहिल्यादेवी बालसदन कोरेगाव ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
४९. श्री संत शिरोमणी रामराव महाराज बहुउद्देशिय संस्था आयरी तांडा ता. उमरगा जि. उस्मानाबाद संचलित.
५०. प्रिय दर्शनी युवा मंडळ तुरोरी संचलित महर्षी धनराज चव्हाण बालकाश्रम, ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
५१. वसंतराव नाईक बहु शिक्षण प्रसारक मंडळ ता. उमरगा द्वारा श्री हरेचंद्र बालकाश्रम पवार बिल्डींग उमरगा.
५२. प्रियदर्शनी युवा मंडळ तुरोरी संचलित शिक्षण महर्षी धनराज चव्हाण बालकाश्रम तुरोरी ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
५३. सेवादास बहु शिक्षण सामाजिक संस्था संचलित श्री काशिनाथ महाराज बालकाश्रम करळी पाटील, ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
५४. वसंतराव नाईक बहु शिक्षण प्रसारक मंडळ नाईक नगर ता. उमरगा संचलित संत सेवालाल बालसदन, नाईक नगर, ता. उमरगा.
५५. राजगुरु बहु एस.एस. संचलित राजगुरु बालकाश्रम नारंगवाडी, ता. उमरगा.
५६. तिरुपती एस.पी.एम. बेडगा ता. निलंगा संचलित श्रीराम बालकाश्रम, गणेश नगर, उमरगा.
५७. लोकविकास प्रतिष्ठान गुडसुर संचलित प्रल्हादराव बालकाश्रम काली प्लॉट उमरगा.
५८. लोकविकास प्रतिष्ठान गुडसुर संचलित निराधार बालकाश्रम जाकेकुर रस्ता चौरस्ता उमरगा.
५९. जय जवान जय किसान एज्यु. सोसायटी मोगा ता. औसा संचलित रामचंद्र बालकारम वेळंब ता. उमरगा.
६०. राजगुरु बहु एस.एस. संचलित राजगुरु बालकाश्रम उमरगा.
६१. श्रम बहु संस्था खोसा संचलित बालाजी अनाथालय उमरगा.
६२. सेवादासबहु एस. एस. एस. बालसुर संचलित निलकंठेश्वर बालसदन बालसुर, ता. उमरगा प्रियदर्शनी युवा मंडळ तुरोरी संचलित शिक्षण महर्षी धनराज चव्हाण बालकाश्रम तुरोरी, ता. उमरगा, जि. उस्मानाबाद.
६३. भारत मल्लीपरपज एज्यु. सोसायटी लातूर संचलित चाचा नेहरु बालकाश्रम समर्थ नगर भूम.
६४. रामदास बहु एस. पी. एम. गोळेगाव ता. भूम संचलित सरस्वती बालकाश्रम भूम.
६५. गोदावरी बहुउद्देशीय शिक्षण संस्था मोहा संचलित श्री स्वामी समर्थ बालकाश्रम देवळाली, ता. भूम, जि. उस्मानाबाद.
६६. शिवशक्ती बहुउद्देशिय ग्रामीण विकास मंडळ एनगोंडा ता. प्रांडा, जि. उस्मानाबाद.
६७. शिवशक्ती बहुउद्देशिय ग्रामीण विकास मंडळ एनगोंडा ता. प्रांडा, संचलित बालसदन, जि. उस्मानाबाद.
६८. कालिकादेवी बहु शिक्षण क्रिडा संस्कृती मंडळ अनाला ता. प्रांडा, जि. उस्मानाबाद संचलित सौ. गयाबाई बालकाश्रम अनाला, ता. प्रांडा.
६९. रास्ता जागृती एस. पी. एम. जेवून संचलित सिद्धी बालकाश्रम वेटाफळ, ता. प्रांडा.
७०. माऊली बहुउद्देशिय प्रसारक मंडळ कंदारी ता. प्रांडा संचलित पुष्कराज बालकाश्रम कांडरी, ता. प्रांडा.
७१. त्रिमुर्ती बहु सर्वांगिण विकास संस्था संचलित श्री विठ्ठल माऊली बालसदन, एस टी स्टॅण्ड समोर, प्राली कळंब, जि. उस्मानाबाद.

७२. प्रतिष्ठा सेवाभावी बहुउद्देशिय सामाजिक संस्था कळंब संचलित राजीव गांधी बालसदन इटकुर, ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद.
७३. तुळजाई प्रतिष्ठान बहुउद्देशिय संस्था पानगाव, ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद संचलित सहाला एडस अॅफेक्टेट मुलामुर्लीचे बालगृह तांदुळवाडी रोड, कळंब, ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद.
७४. प्रतिष्ठा सेवाभावी बहुउद्देशिय सामाजिक संस्था कळंब संचलित माऊली बालसदन बाबा नगर, ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद.
७५. वसंतराव नाईक व्ही. जे. एन. टी. आधार शिक्षण प्रसारक मंडळ घाटंगरी संचलित बालकाश्रम, येरमाळा, ता. कळंब.
७६. राष्ट्रीय धर्मनिरपेक्ष बालकायन शिक्षण संस्था कळंब संचलित संत ज्ञानेश्वर माऊली निराधार निराश्रीत बालकाश्रम तांदुळवाडी रोड, कळंब, ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद.
७७. जांकयन ग्रामीण विकास मंडळ पांगरी ता. बाशी, जि. सोलापूर संचलित पपिन्स बालसदन चोराखरी ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद.
७८. यशोदिप ग्रामीण विकास शिक्षण प्रसारक मंडळ लाखनगाव संचलित साई बालकाश्रम.
७९. वसंतराव नाईक व्ही. जे. एन. टी. आदर्श शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम तेरखेडा ता. वाशी, जि. उस्मानाबाद.
८०. यशोदिप ग्रामीण विकास शिक्षण प्रसारक मंडळ लाखनगाव संचलित साने गुरुजी बालकाश्रम बाशी.

थोडक्यात इतिहास :- संबंधित जिल्हाधिकारी/मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली जिल्हा पातळीवर समिती स्थापन केल्यानंतर ज्या बालगृहांचे खास करून जी बालगृहे खाजगी संस्था चालवित आहेत अशा बालगृहांची चौकशी केली आहे त्या संबंधित कागदपत्रे महिला व बालविकास आयुक्तालय, पुणे यांच्या कार्यालयातून घेऊन त्याची चौकशी करावी असे पत्र दिनांक ४ जून २०११ रोजी बालहक्क संरक्षण आयोगास शासनाकडून प्राप्त झाले. विशेष तपासणी पथकाद्वारे केलेले तपासणी अहवालाची संबंधित कागदपत्रे राज्य बालहक्क संरक्षण आयोगाकडे पाठवावे असे निर्देश देणारे पत्र आयोगाने व बालविकास आयुक्तालय, पुणे यांना पाठविले, परंतु आयुक्त कार्यालयाने काहीही प्रतिक्रिया पत्रावर दिली नसल्यामुळे, राज्य बालहक्क संरक्षण आयोगाने (ज्याचा उल्लेख येथुन पुढे 'आयोग' असा करण्यात आला आहे) बालहक्क संरक्षण कायदा २००५ च्या कलम १४(१) नुसार महिला व बालविकास आयुक्तालय, पुणे यांना नोटीस पाठविली. त्यानंतर २४ जिल्ह्यांच्या, म्हणजेच लातूर, परभणी, जालना, उस्मानाबाद, बुलढाणा, वर्धा, यवतमाळ, रायगड, मुंबई शहर, सोलापूर, कोल्हापूर, रत्नागिरी, सातारा, सांगली, सिंधुदुर्ग, नंदुरबार, धुळे, अहमदनगर, आकोला, यवतमाळ या जिल्ह्यांचा केलेल्या पहाणीचे अहवाल व संबंधित कागदपत्रे आयोगास प्राप्त झाली.

२. बालहक्क संरक्षण राज्य आयोगाने येथून (ज्याचा उल्लेख आयोग असा करण्यात आला आहे) याबाबत चौकशी करून अहवाल दाखल करण्याचे काम आयोगाच्या सदस्यांना दिले होते. त्यापैकी एक सदस्य श्री. सुर्यकांत कुलकर्णी यांनी उस्मानाबाद जिल्ह्यातील काही संस्थामध्ये प्राथमिक तपासणी केली होती. कोणही सदस्याने त्यांचे अहवाल आयोगाकडे दाखल केले नाहीत. श्री. सुर्यकांत कुलकर्णी यांनी काही बाल गृहांबाबतचे अहवाल आयोगाकडे दाखल केले. राहिलेल्या जिल्ह्यांचे अहवाल इतर सभासदांनी त्यांचा कार्यकाल समाप्त होईपर्यंत आयोगाकडे दाखल केले नाहीत. त्यानंतर श्री. कुलकर्णी यांनी उस्मानाबाद जिल्ह्यातील खालील बालगृहांबाबतचे चौकशी अहवाल दाखल केले.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व त्यांच्या शिफारशी सरकारकडे दिनांक २ ऑगस्ट २०१२ रोजी पाठविल्या.

शिफारशी

१. आयुक्त आणि शासन यांनी कायद्याच्या योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब न करता बालगृहे चालविण्यासाठी ज्या परवानग्या (सन २००७ आणि २००८ मध्ये एकूण ७६) दिल्या आहेत त्या रद्द करण्यात याव्यात.
२. नैसर्गिक न्यायाचे तत्त्व आणि कायद्याची योग्य ती पद्धत न अवलंबता बालगृहांना परवानगी देण्यासाठी जे अधिकारी जबाबदार असतील त्यांचे विरुद्ध योग्य ती दिवाणी आणि फौजदारी कारवाई करण्यात यावी.
३. जे माफिया बालगृहे चालवत असतील त्यांच्याविरुद्ध दंडात्मक कायद्याच्या तरतुदीनुसार कडक कारवाई करण्यात यावी.
४. सरकारी अधिकारी यांचेसह बालकल्याण समितीचे जे अध्यक्ष सदस्य आणि संस्थाचालक ज्यांनी बाल न्याय अधिनियम कायद्याच्या तरतुदींविरुद्ध बालगृहे चालवीत असतील किंवा चालवायचे अनुमती दिली आहे, बालगृहातील मुलांची काळजी आणि त्यांच्या संरक्षणाच्या दृष्टिने जी मुले बालगृहात ठेवण्यास अयोग्य आहेत अशा मुलांना बालगृहात रहाण्याची परवानगी देऊन, बालन्याय (न्याय मुलांची काळजी आणि संरक्षण) कायद्याच्या कलम ३१,३२,३३ आणि ३४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करीत असतील अशा सर्व लोकांविरुद्ध भारतीय दंड संहिता आणि लाचलुचपत विरोधी कायद्याच्या विविध तरतुदीनुसार कारवाई करण्यात यावी.
५. ज्या मुलांना चांगले शिक्षण मिळावे या हेतुने बालगृहात ठेवण्यात आले असेल अशा मुलांना सरकारने चालविलेल्या वसतिगृहामध्ये पाठवावे व जर अशी वसतिगृहे पुरेशा प्रमाणात नसतील तर अशा मुलांचा समावेश करून घेण्यासाठी सरकारने योग्य ती पावले उचलावीत व जर त्यांच्या गावामध्ये जवळपास शाळा असतील तर, शिक्षणाचा हक्क या कायद्यात सांगितल्याप्रमाणे त्या मुलांना अशा शाळांमध्ये पाठविले पाहिजे व त्यांना उत्तम प्रतिके शिक्षण मिळेल याची खातरजमा केली पाहिजे.

६. ज्या मुलांना बालगृहामध्ये घातलेले आहे व त्यांचीच नावे त्यांना जवळच्याच गावातील शाळेत/शहरातल्या शाळेतही घातली असतील असे होवू शकते, व याची शक्यता नाकारता येत नाही. त्यामुळे शिक्षण विभाग आणि महिला व बालविकास विभागाद्वारे एकत्रीत पणेच पहाणी केल्यामुळे ड्युप्लिकेट बद्दल माहिती मिळू शकते.
७. विशेष पहाणी पथकानी योग्य असा अहवाल सादर केला नसेल त्यांचे विरुद्ध योग्य ती कारवाई करण्यात यावी.
८. पहाणी कालावधीमध्ये ज्या बालगृहांमध्ये मुले नाहीत असे आढळून आले आहे त्या बालगृहांच्या मालकांविरुद्ध तसेच महिला व बाल विकास विभागाच्या अधिकाऱ्यांविरुद्ध सरकारी पैशांची अफरातफर केल्याबद्दल फौजदारी खटले भरावेत.
९. अशा बालगृहांना जी रक्कम दिलेली असेल ती त्या बालगृहाच्या मालकांकडून तसेच महिला व बाल विकास खात्यातील अधिकाऱ्यांकडून व्याजासहीत वसूल करावी.
१०. सरकारने या बाबतीत जिल्ह्यामध्ये सर्व्हेचे आयोजन करून किती मुले अनाथ आहेत व किती मुलांची काळजी घेण्याची व त्यांना संरक्षण देण्याची गरज आहे याचा अभ्यास केला पाहिजे व अशा सर्व्हेच्या प्राप्त होणाऱ्या अहवालावरून, कायदानुसार योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब करून म्हणजेच जाहिरात करून, कसोट्य निश्चीत करून व समितीची नियुक्ती करून त्याद्वारे आलेल्या अर्जाची छाननी करून, प्रत्यक्ष गरजेनुसार बालगृहे चालविण्यास परवानगी देण्यात यावी.

प्रकरणांची नावे :- नांदेड जिल्ह्यातील बालगृहांची तपासणी

नांदेड जिल्ह्यातील बालगृहांची नावे

- १ संधि निकेतन संस्था वडगाव, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित ऑब्झरवेशन होम / चिल्ड्रेन होम, गणेश नगर, नांदेड.
- २ मराठवाडा लोकसेवा मंडळ नेरली, ता. जि. नांदेड संचलित बॉईज चिल्ड्रेन होम, नेरली, ता. जि. नांदेड.
- ३ कै. गयाबाई एज्यु. सोसायटी एकदरा, ता. जि. नांदेड संचलित बॉईज चिल्ड्रेन होम, मोंढा, ता. जि. नांदेड.
- ४ श्री सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ गांधीनगर, ता. कंधार, जिल्हा नांदेड संचलित डेस्टीट्यूट चिल्ड्रेन होम, सिडको, ता. जि. नांदेड.
- ५ श्री दत्तगुरु शिक्षण प्रसारक मंडळ पानगरा, ता. अहमदपुर, जिल्हा लातूर संचलित कै. दगड बालसदन शाहूनगर हडको, ता. जिल्हा नांदेड.
- ६ श्री सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ गांधीनगर, ता. कंधार जिल्हा नांदेड संचलित गांधी बालग्राम, सिडको, ता. जि. नांदेड.
- ७ गाडगेबाबा ग्रामीण विकास प्रतिष्ठान, कंधार जिल्हा नांदेड संचलित निराधार निराश्रीत बालकाश्रम तरोडा बु., ता. जिल्हा नांदेड.
- ८ अभिनव भारत बहुउद्देशिय संस्था संचलित भागिरथी बालकाश्रम तरोडा बु., ता. जि. नांदेड.
- ९ मातोश्री भागिरथी बहुउद्देशिय संस्था संचलित भागिरथी बालकाश्रम तरोडा बु., ता. जि. नांदेड.
- १० जनकल्याण बहुउद्देशिय प्रतिष्ठान संचलित लहुजी साळवे निराधार निराश्रीत बालकाश्रम तरोडा बु., ता. जिल्हा नांदेड.
- ११ श्री गणेश शिक्षण प्रसारक मंडळ अहमदनगर जिल्हा लातूर संचलित महात्मा ज्योतिबा फुले बालकाश्रम तरोडा, ता. जि. नांदेड.
- १२ आणि लक्ष्मीबाई महिला मंडळ नवमोंडा, ता. जि. नांदेड संचलित पितृछाया बालकाश्रम, नळेश्वर रोड, हस्सापुर जि. नांदेड.
- १३ कै. मातोश्री पार्वतीबाई सेवाभावी संस्था मेठी, जि. लातूर संचलित श्री गणेश बालकाश्रम आसरगन, ता. जि. नांदेड.
- १४ ममता महिला मंडळ संचलित ममता बालकाश्रम व्यंकटेश्वर सांगवी, ता. जि. नांदेड.
- १५ महिला सेवाभावी संस्था, ता. जि. नांदेड संचलित वर्षा बालकाश्रम शाम नगर, पुर्णा रिंग रोड, नांदेड, ता. जि. नांदेड.
- १६ दत्त शिक्षण प्रसारक मंडळ लिंगडला, जि. लातूर संचलित सावित्रीबाई फुले बालसदन सीडको, ता. जि. नांदेड.
- १७ राधाबाई महिला विकास संस्था नांदेड संचलित आनंदमयी बालसदन, धानेगाव, ता. जि. नांदेड.
- १८ संजय शिक्षण संस्था कंधार, जि. नांदेड संचलित कै. नारायणराव भोसीकर मुलांचे बालगृह पानभोशी, ता. जि. नांदेड.
- १९ सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ गांधीनगर, ता. जि. नांदेड संचलित डेस्टीट्यूट चिल्ड्रेन्स होम, भवानीनगर, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- २० रामचंद्र शिक्षण प्रसारक मंडळ कंधार, जि. नांदेड संचलित संत गाडगेबाबा बालकाश्रम नवा मोंढा कंधार, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- २१ संजय शिक्षण संस्था कंधार, जि. नांदेड संचलित इंदिरा गांधी बालसदन, पानभोशी, ता. जि. नांदेड.
- २२ सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ गांधीनगर, ता. जि. नांदेड रामकिष्ण बालग्राम बीजेवाडी, ता. कंधार जि. नांदेड.

- २३ श्री योगेश्वर जनविकास मंडळ बापशेटवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित महर्षि वाल्मीकी नी नी बालकाश्रम फेटवडज मंडळ गांधीनगर, ता. जि. नांदेड.
- २४ राजा रामचंद्र शिक्षण प्रसारक मंडळ कंधार, जि. नांदेड संचलित संत गाडगेबाबा बालकाश्रम, नवा मोंढा, कंधार, ता. कंधार जि. नांदेड.
- २५ ग्रामविकास शिक्षण संस्था चिखली, ता. कंधार, जि. नांदेड संचलित बालाजी राव पाटील बालकाश्रम, बस स्टॅण्ड जवळ, कंधार, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- २६ विजय शिक्षण प्रसारक मंडळ नाईकनगर नांदेड संचलित बालकाश्रम रमानाईक थांड, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- २७ जय जवान जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, ता. कंधार, जि. नांदेड संचलित महात्मा गांधी बालकाश्रम बचोटी, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- २८ समाज उद्बोधन युवक मंडळ रुई, ता. कंधार, जि. नांदेड संचलित किशोर बालकाश्रम, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- २९ आरती शिक्षण प्रसारक मंडळ मानसपुरी, ता. कंधार, जि. नांदेड संचलित श्री लक्ष्मी बालकाश्रम, मानसपुरी, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- ३० सरस्वती शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित सीमंत बालकाश्रम शिरढोणा, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- ३१ राजा रामचंद्र शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित, ता. कंधार, जि. नांदेड संचलित संत गाडगेबाबा बालकाश्रम, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- ३२ गाईबी नागेन्द्र महाराज शिक्षण पानभोशी, ता. कंधार, जि. नांदेड संचलित कै. विश्वनाथराव पाटील निराधार निराश्रीत बालकाश्रम, मानसपुरी, ता. कंधार, जि. नांदेड.
- ३३ संस्कृती संवर्धन मंडळ सांग्रोली, ता. बीलोल्ली, जि. नांदेड संचलित श्री छत्रपति शिवाजी बालगृह सांगोली, ता. जि. नांदेड.
- ३४ संस्कृती संवर्धन मंडळ सांग्रोली, ता. बीलोल्ली, जि. नांदेड संचलित श्री छत्रपति आनंद बालगृह सांगोली, ता. जि. नांदेड.
- ३५ शिवसाई सेवा भावी संस्था आदमपुर, ता. बिलोल्ली, जि. नांदेड संचलित बिलोल्ली, जि. नांदेड.
- ३६ महात्मा फुले शिक्षण प्रसारक मंडळ खानापूर, ता. देगलुर, जि. नांदेड संचलित पिराबली बालकाश्रम बिलोल्ली, ता. बिलोल्ली, जि. नांदेड.
- ३७ वीर लहुजी शिक्षण प्रसारक मंडळ हिप्पारगा मल, ता. बिलोल्ली, जि. नांदेड संचलित पिराबाई बालकाश्रम हिप्पारगा मल, ता. बिलोल्ली, जि. नांदेड.
- ३८ श्री साई सेवाभावी संस्था खाटेगाव, ता. बिलोल्ली, जि. नांदेड संचलित मातोश्री मंजुलाबी बालसदन खाटेगाव, ता. बिलोल्ली, जि. नांदेड.
- ३९ जिवन ज्योत शिक्षण मंडळ सन्मुखवाडी, ता. मुखेडा, जि. नांदेड संचलित श्रीकृष्ण बालसदन, लोहा, जि. नांदेड.
- ४० बळीराजा शिक्षण प्रसारक मंडळ पेनुर, ता. लोहा, जि. नांदेड, संचलित शशिकला पाटील गवते बालकाश्रम, पेनुर, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४१ सत्यमेव जयते सेवाभावी संस्था ढोकी, जि. नांदेड संचलित संत एकनाथा बालकाश्रम, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४२ शिवशंकर शिक्षण प्रसारक मंडळ, ता. लोहा, जि. नांदेड संचलित बालकाश्रम मालेगाव, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४३ कै. वसंतराव पाटील शिक्षण आणि ग्रामीण विकास प्रतिष्ठान, ता. लोहा, ता. लोहा संचलित इंदिरा बालकाश्रम डोंगरगाव, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४४ कै. मातोश्री पार्वतीबाई सेवाभावी सामाजिक संस्था मेठी, जि. लातूर संचलित पार्वती बालसदन लोहा, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४५ एकलव्य मागास सेवा समिती मानखेड, जि. लातूर संचलित संत गाडगेबाबा बालसदन, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४६ एकलव्य मागास सेवा समिती मानखेड, जि. लातूर संचलित विठ्ठलराव बालसदन, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४७ जिवनज्योती शिक्षण प्रसारक मंडळ सन्मुखवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित श्रीकृष्ण बालसदन, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ४८ मधुमती महिला मंडळ लातूर संचलित गुरुदेव बालसदन, लोहा.
- ४९ बालाजी सेवा प्रतिष्ठान लातूर संचलित रामकृष्ण बालकाश्रम, ता. लोहा, जि. नांदेड.
- ५० वसंत निकेतन शिक्षण संस्था वडगाव, ता. मुखेड, जि. नांदेड, संचलित डेस्टीट्यूट चिल्ड्रन्स होम, चव्हाण वाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५१ संधि निकेतन शिक्षण संस्था वडगाव, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित तानयाबाई बालकाश्रम, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५२ पांडुरंग बहु उद्येशिय सेवाभावी संस्था बारहळी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित पांडुरंग बालकाश्रम, बापशेटवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५३ विद्यारत्न बहु उद्येशिय सेवाभावी संस्था आसवलवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित लक्ष्मणराव आसवले बालकाश्रम बारहळी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.

- ५४ कल्पतरु युवक मंडळ, सुगाव, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित कै. वसंतराव नाईक बालसदन, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५५ नरसिंह शिक्षण प्रसारक मंडळ, मोटरगा, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५६ समता युवक मंडळ, वडगाव, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित कै. महिपतीराव बालसदन, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५७ वसंत शिक्षण प्रसारक मंडळ, चव्हाणवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित सरस्वती बालसदन, मांजरी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५८ वासुदेव बळवंत फडके ग्राम विकास मंडळ, तांडली, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित बापुराव पाटील खटगावकर बालसदन तांडली, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ५९ विमुक्त जाती सेवा समिती वसंतनगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित यशवंत बालसदन, वसंत नगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६० विमुक्त जाती सेवा समिती वसंतनगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित वसंत बालसदन, कामलेवाडी ७०, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६१ संत ज्ञानेश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ, सावरगांव, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित कै. बापु बालसदन, सावंगी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६२ जय तुळजाभवानी शिक्षण प्रसारक मंडळ, किसनवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित.
- ६३ श्री महात्मा बसवेश्वर ग्रामीण विकास मंडळ, बापशेटवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित महात्मा बसवेश्वर नी नी बालकाश्रम, मुक्रदाबाद, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६४ पांडुरंग बहु-उद्देशिय सेवाभावी संस्था बरहाली, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित पांडुरंग बालकाश्रम, बापशेटवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६५ माऊली शिक्षण संस्था सुकानी, ता. लातूर संचलित अष्टविनायक बालकाश्रम, जंन्ब, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६६ कृष्णा बहु-उद्देशिय शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगिर, ता. लातूर संचलित गोपाल बालकाश्रम मुकमाबाद, जि. नांदेड.
- ६७ माधव शिक्षण संस्था, मुखेड जि. नांदेड संचलित शरदचंद्र बालकाश्रम, बटमोगरा, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६८ कै. रामलिंगप्पा बहुउद्देशिय शिक्षण संस्था संचलित साईराम संचलित साईराम निराधार निरश्रीत बालकाश्रम, राजुरा, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ६९ लोकहित बहुउद्देशिय शिक्षण संस्था संचलित साईराम संचलित दत्तात्रय बालकाश्रम, बाजारलाईन, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७० विमुक्त जाती सेवा समिती, वसंतनगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित कर्मवीर क्रिष्णराव राठोड बालकाश्रम, सावरगाव, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७१ जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उंड्रीनी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित कै. दगडो देशमुख बालकाश्रम, जंन्ब, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७२ श्री संत ज्ञानेश्वर शिक्षण मंडळ, सावरगाव पी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित राष्ट्रसंत बसवेश्वर बालकाश्रम, सांगवी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७३ जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उंड्रीनी, पी.एम., ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित संत राष्ट्रसंत बसवेश्वर बालकाश्रम, सांगवी ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७४ विमुक्त जाती सेवा समिती, वसंतनगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित बालसदन कमलवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७५ जवाहरलालनेहरु शिक्षण प्रसारक मंडळ, उमरदरी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित यशवंतराव चव्हाण बालसदन, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७६ वसंत शिक्षण प्रसारक मंडळ, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित सरस्वती बालसदन मांजरी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७७ मराठवाडा युवा मित्र मंडळ, चव्हाणवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७८ जय तुळजाभवानी शिक्षण प्रसारक मंडळ, चव्हाणवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित यशवंतराव चव्हाण बालसदन, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ७९ विमुक्त जाती सेवा समिती, वसंत नगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित बालसदन, वसंतनगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित बालसदन क्रिष्णवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ८० आल्मीन एज्यु. अॅण्ड वेलफेअर सोसायटी, ता. मुखेड, जि. नांदेड, संचलित मोहनावती बालसदन, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ८१ लोकहित बहुउद्देशिय शिक्षण संस्था, दपका राजा, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित दिगंबर पाटील बालकाश्रम, श्रीनगर, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ८२ जगदंबा विद्या प्रसारक मंडळ, बापशेटवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित बालकाश्रम, बरहळी.
- ८३ राजाराम भाऊ सेवाभावी संस्था, वसुर, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित बालकाश्रम, वसुर, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ८४ वसंत शिक्षण प्रसारक मंडळ, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित डेस्टीट्यूट चिल्ड्रेन्स होम, चव्हाणवाडी, ता. मुखेड, जि. नांदेड.
- ८५ मानव लोक प्रगती मंडळ देगलुर, जि. नांदेड संचलित डेस्टीट्यूट चिल्ड्रेन्स होम भंडारा रोड, देगलुर, ता. देगलुर, जि. नांदेड.

- ८६ विकलांग विकास संस्था, देगलुर जि. नांदेड संचलित जि. नांदेड.
- ८७ फ्रेन्ड्स एज्यु.सोशल असोसिएशन, बरहळी, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित माधवराव पाटील बालकाश्रम, सुगाव, ता. देवगाव, जि. नांदेड.
- ८८ तुळजाभवानी शिक्षण प्रसारक मंडळ, हनगाव, ता. देगलुर, जि. नांदेड, संचलित मदनेश्वर बालकाश्रम, देगलुर जि. नांदेड.
- ८९ अण्णाभाऊ साठे फौंडेशन, मुंबई संचलित ओमसाई निराधार निराश्रीत बालकाश्रम, देगलुर, जि. नांदेड.
- ९० रयत प्रतिष्ठान, गावंडगाव, ता. देगलुर, जि. नांदेड संचलित बालकाश्रम, देगलुर, जि. नांदेड.
- ९१ मातोश्री ग्रामीण विकास सेवाभावी संस्था, हनेगाव, ता. देगलुर, जि. नांदेड.
- ९२ गुनाई शिक्षण प्रसारक मंडळ, कवलखेड संचलित कै. सुभाषराव पदवतवार बालकाश्रम, जि. नांदेड.
- ९३ बंजारा शिक्षण प्रसारक मंडळ, खाटगाव, तांडा, ता. देगलुर, जि.नांदेड संचलित बालकाश्रम शिलवणी, ता. देगलुर, जि.नांदेड.
- ९४ संत गाडगेबाबा ग्रामविकास सेवाभावी संस्था, पांडुर्णा, ता. भोकर, जि. नांदेड, संचलित इंदिरा बालकाश्रम, पांडुर्णा, जि. नांदेड.
- ९५ साई प्रसाद ग्रामीण सेवाभावी संस्था, कुंटुर तांडा, ता. नायगाव जि. नांदेड संचलित सोनाबाई बालकाश्रम, भोकर, जि. नांदेड.
- ९६ वसंतराव नाईक शिक्षण प्रसारक मंडळ, डोंगरगाव, ता. जालकोट, जि. लातूर संचलिता वसंतराव नाईक बालकाश्रम, ता. भोकर, जि. नांदेड.
- ९७ ग्रामीण जन विकास मंडळ, संचलित श्री साई बालसदन बोकर, जि. नांदेड.
- ९८ मंगेश्वरगीया शेतकरी शिक्षण प्रसारक मंडळ, डोलहरी, ता. हिमायतनगर, जि. नांदेड डिस्ट्रीटयूट चिल्ड्रेन्स होम, हिमयरनगर, जि. नांदेड.
- ९९ पुण्य अहिल्याबाई होलकर शिक्षण प्रसारक मंडळ, मुखेड, ता. नांदेड संचलित श्री दत्त हडगाव, जि. नांदेड.
- १०० श्री जगजंबा शिक्षण प्रसारक मंडळ, ता. माहुर जि. नांदेड संचलित रामसिंग नाईक अडे बालसदन वानोरा, ता. माहुर, जि. नांदेड.
- १०१ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षण प्रसारक मंडळ, पाडसा, ता. माहुर जि. नांदेड संचलित पंचशिल बालसदन, माहुर.
- १०२ डॉ. बी. आर. आंबेडकर चेंबर ऑफ कॉमर्स आणि इंडस्ट्रीज असोसिएशन संचलित रेणुकामाता बालकाश्रम, माहुर, ता. माहुर, जि. नांदेड.
- १०३ बालक शिक्षण प्रसारक मंडळ, मारवली तांडा, ता. नायगाव, जि. नांदेड संचलित रुख्मीणीबाई बालसदन, मारवली तांडा.
- १०४ श्री कृष्ण शिक्षण प्रसारक मंडळ कुंटरतांडा, ता. नायगाव जि. नांदेड संचलित मुंजाजी नाईक बालसदन, कुंटरतांडा, ता. नायगाव, जि. नांदेड.
- १०५ श्री कृष्ण शिक्षण प्रसारक मंडळ कुंटरतांडा, ता. नायगाव जि. नांदेड संचलित कै. देवीदास पवार बालसदन, कुंटरतांडा, ता. नायगाव, जि. नांदेड.
- १०६ जिजामाता महिला बाल विकास प्रतिष्ठान, कांगठी, ता. नायगाव, जि. नांदेड संचलित बालसदन, ता. नायगाव जि. नांदेड.
- १०७ प्रगति शिक्षण संस्था, भंडारपुरा कंधार, जि. नांदेड संचलित कै. चंद्रशेखर पाटील बालकाश्रम, गाडगा, ता. नायगाव जि. नांदेड.
- १०८ एज्यु. सोसायटी, नायगाव, ता. नायगाव संचलित कलावतिबाई चव्हाण बालकाश्रम, ता. नायगाव, जि. नांदेड.
- १०९ ग्रामीण मानव विकास मंडळ, देगाव, ता. नायगाव जि. नांदेड संचलित बालसदन, देगाव, ता. नायगाव, जि. नांदेड.
- ११० बालक शिक्षण प्रसारक मंडळ, मारवली तांडा, ता. नायगाव जि. नांदेड संचलित रुख्मीणी बालसदन, मारवली तांडा, ता. नायगाव जि. नांदेड.
- १११ डॉ. बी. आर. आंबेडकर, चेंबर ऑफ कॉमर्स अॅण्ड इंडस्ट्रीज असोसिएशन संचलित कृष्णाई बालकाश्रम, गोकुडा, ता. किनवत, जि. नांदेड.
- ११२ कै. थावरा नाईक सेवा समिती नाईकनगर, नांदेड संचलित गंगा बालकाश्रम, ता. किनवत, जि. नांदेड.
- ११३ जय जगदंबा शिक्षण प्रसारक मंडळ, निरालातांडा, ता. किनवत, जि. नांदेड संचलित बालसदन, निराला तांडा.
- ११४ कै. नरबाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ, मुदखेड, जि. नांदेड संचलित आस्था बालकाश्रम मुखेड, जि. नांदेड.
- ११५ कै. सौ. सिताबाई समाजसेवी संस्था संचलित विठाबाई बालकाश्रम, मुखेड, जि. नांदेड.
- ११६ स्वामी विवेकानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ, बरड, मुखेड, जि. नांदेड संचलित साई बालसदन बरड, मुखेड, जि. नांदेड.
- ११७ तरोडा सेवाभावी संस्था, सह्याद्री नगर, तरोडा जि. नांदेड संचलित साईराम बालकाश्रम, आरादपुर, जि. नांदेड.
- ११८ आदिवासी शिक्षण प्रसारक मंडळ, नारवत जि. नांदेड संचलित बालगृह, मानीगाव, आराधपुर, जि. नांदेड.
- ११९ मिनाक्षी महिला मंडळ, ता. जि. नांदेड संचलित सुमन मुलींचे बालगृह, रामनगर, नांदेड.
- १२० कै. गयाबाई एज्यु. सोसायटी, एकदरा, ता. जि. नांदेड डेस्टीट्यूट चिल्ड्रेन्स होम, नवमोंडा, नांदेड

- ६ योगेश्वर बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था बीड संचलित मदर तेरेसा बालकाश्रम, उखांडा फाटा, चहाता,ता. बीड
- ७ संत रविदास सेवाभावी संस्था संचलित, बालसदन, शिवाजीनगर, बीड
- ८ सुधाकररावजी नाईक मागासवर्गीय समाजकल्याण मंडळ, संचलित, बालसदन, भीरवाडी, ता. बीड
- ९ परिवर्तन सेवाभावी संस्था, नेकनुर संचलित सार्थक बालकाश्रम, नेकनुर, ता. बीड
- १० राजे छत्रपति जी. व्ही. बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था पालवन, जि. बीड संचलित हर्षवर्धन बालकाश्रम, धानोरा रोड, बीड
- ११ श्री छत्रपति शाहु महाराज मागासवर्गीय महिला बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, बीड संचलित शाहु बालकाश्रम, पालवन चौक, बीड
- १२ श्री स्वामी समर्थ शिक्षण आणि प्रशिक्षण संस्था, बीड संचलित स्वामी समर्थ बालकाश्रम, पंचशील नगर, जुना धानोरा रोड, बीड
- १३ श्री गुरुमाऊली बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, बीड संचलित माऊली बालकाश्रम, एस टी स्टॅण्ड मागे, चौसाला, ता. बीड
- १४ जय माताजी बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था बीड संचलित कै. हनुमंतराव पुसारेकर बालकाश्रम, धानोरा रोड, बीड
- १५ सरस्वती महिला सेवाभावी संस्था बीड संचलित सौ. सी. बी. जाधव बालकाश्रम, अंबिका चौक, बीड
- १६ अश्वलिग सेवाभावी संस्था, पालवन संचलित बालकाश्रम बेलेश्वर बेळगाव, ता. बीड
- १७ मत्सगंधा बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, बीड संचलित बालकाश्रम, धानोरा रोड, बीड
- १८ हरिषचंद्र व्यायामशाळा आणि क्रिडा मंडळ, संचलित तनय बालकाश्रम, कालीका नगर, चारहाता फाटा, ता. बीड
- १९ बंधुभाव शिक्षण प्रसारक मंडळ, नांदेड संचलिता आनंद बालकाश्रम, मित्र नगर, बीड
- २० श्री सदगुरु बंजारा सेवासंच अथर्वनापिंपरी तांडा, ता. बीड
- २१ जिजामाता महिला सेवाभावी संस्था, वनगी संचलित स्वामी निर्मलनाथ बालकाश्रम, वनगी, ता. बीड
- २२ अण्णाभाऊ शिक्षण प्रसारक मंडळ, बीड संचलित सुनिता ताई पवार बालकाश्रम, सरस्वती शाळेजवळ, पंचशील नगर, बीड
- २३ देवदत्त सेवाभावी संस्था, बीड संचलित बालकाश्रम, औद्योगिक प्रतिष्ठान संस्था, बीड
- २४ माऊली युनिव्हर्सिटी, बीड संचलित बालकाश्रम एम आय डी सी, बीड
- २५ सावित्री बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, कुक्कुडगाव संचलित बालकाश्रम, अंबिका नगर, पालवन रोड, बीड
- २६ यशवंत ग्राम प्रतिष्ठान संचलित बालकाश्रम, पंचशील नगर, जुना धानोरा रोड, बीड, ता. बीड
- २७ वसुंधरा सेवाभावी संस्था, आंबेजोगाई संचलित गर्ल्स ऑब्झर्वेशन होम, चानाई रोड, आंबेजोगाई, बीड
- २८ वसुंधरा सेवा संस्था, प्रतिष्ठान, आंबेजोगाई संचलित बालगृह, चानाई रोड, आंबेजोगाई, बीड
- २९ सरस्वती महिला प्रतिष्ठान, रेनापुर संचलित कौशल्या बालकाश्रम, बेरकपुर, तालुका आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३० शांतिनिकेतन संस्था, लातूर संचलित संत ज्ञानेश्वर, परळी रोड, आंबेजोगाई, बीड
- ३१ श्री दावनेश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ, संचलित श्री राम बालकाश्रम, निरपणा, ता. आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३२ बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ, आंबेजोगाई संचलित मानव विकास बालसदन, गुरुवारपेठ, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३३ शारदा निकेतन शिक्षण प्रसारक आंबेजोगाई संचलित बालसदन, गुरुवारपेठ, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३४ वसुंधरा सेवा प्रतिष्ठान, आंबेजोगाई संचलित बालसदन चेन्नई रोड, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३५ सरस्वती महिला प्रतिष्ठान, रेनापुर संचलित कौशल्या बालकाश्रम, बेर्डापुर, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३६ शांतिनिकेतन संस्था, लातूर संचलित संत ज्ञानेश्वर बालकाश्रम, परळी रोड, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३७ स्वामी दयानंद सरस्वती सेवाभावी संस्था, हिंगोली संचलिता बालकाश्रम, घंटादुर, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३८ श्री महालिंगेश्वर शिक्षण संस्था, बेरडपुर संचलित बालकाश्रम, बेरडपुर, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ३९ विद्यानाथ बहुउद्देशिय शिक्षण संस्था, लातूर संचलित बालकाश्रम, संत भगवान बाबा चौक, परळी रोड, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४० समित्र एज्यु. सोसायटी, उदगीर, जि. लातूर संचलित डॉ. राधाकृष्ण बालकाश्रम, खोलेश्वर शाळा, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४१ श्री दावनेश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ, दावनगाव संचलित श्री राम बालसदन, निरपणा, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४२ यशोदिप ग्रामिण विकास शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४३ ज्ञानसंस्कृति महिला प्रतिष्ठान संचलित लावण्य बालकाश्रम पूस, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४४ माहेर बहुउद्देशिय महिला मंडळ, वसंत नगर, लातूर संचलित आधार बालकाश्रम, तळेगाव घाट, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४५ श्री राम बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, खरोसा संचलित अंबिकामाता बालकाश्रम, गुरुवार पेठ, आंबेजोगाई, जि. बीड

- ४६ बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ, आंबेजोगाई संचलित मानव विकास बालसदन, गुरुवार पेठ, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४७ छत्रपति शाहु महाराज प्रतिष्ठान संचलित छत्रपति शाहु महाराज बालसदन, मोरेवाडी, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४८ लोककल्याण सामाजिक संस्था, विमुक्त नगर, लातूर संचलित रुख्मीणि बालसदन, सायगाव, ता. आंबेजोगाई, जि. बीड
- ४९ सिद्धनाथ सामाजिका संस्था, लातूर संचलित ज्योती बालसदन, मोरेवाडी, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ५० श्री साई सेवाभावी संस्था, संचलित सुकेशिनी बालसदन, बँकट चौक, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ५१ मधुमति महिला मंडळ, लातूर संचलित कै. भागुबाई बालसदन आंबेजोगाई गल्ली, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ५२ राणी लक्ष्मीबाई महिला मंडळ लिंगडाल संचलित संत ज्ञानेश्वर बालसदन, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ५३ सौ. गुनाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ, रामप्रसाद बालकाश्रम, आंबेजोगाई, जि. बीड
- ५४ सौ. गुनाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ, संचलित संत धुराबाई बालगृह, शंकर पार्वती नगर, परळी
- ५५ सौ. गुनाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ, संचलित संत धुराबाई बालकाश्रम परळी
- ५६ प्रगति सेवाभावी संस्था, धरमपुरी संचलित परमावति बालकाश्रम, धरमपुरी, ता. परळी
- ५७ कानिफनाथ ग्रामीण विकास संस्था संचलित ज्ञानेश्वरी बालकाश्रम, परळी
- ५८ महाराष्ट्र विमुक्त जाती शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम, धारावती, परळी
- ५९ अखिल भारतीय संस्कृत प्रचारिणी संस्था, क्रीष्णनगर परळी संचलित विद्यानाथ बालकाश्रम शिरसाळा रोड, रेवालीपति, ता. परळी, जि. बीड
- ६० सोनाली ग्रामीण विकास सेवाभावी संस्था संचलित श्री गुरुदत्त बालकाश्रम, शिरसाळा, ता. परळी, जि. बीड
- ६१ सौ. गुणाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित संत धुराबाई बालसदन, ता. परळी, जि. बीड
- ६२ सौ. गुणाबाई ग्रामीण शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित संत धुराबाई बालसदन, ता. परळी, जि. बीड
- ६३ कानिफनाथ ग्रामीण विकास संस्था संचलित भगवान बालसदन, शंकर पार्वती नगर, परळी
- ६४ कानिफनाथ ग्रामीण विकास संस्था संचलित भगवान बालसदन, परळी
- ६५ महाराष्ट्र विमुक्त जाती शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित कै. वसंतराव नाईक बालसदन, धारावती रोड, परळी
- ६६ प्रगति सेवाभावी संस्था धरमपुरी संचलित श्री गुरु महालीनागेश्वर बालसदन धरमपुरी, ता. परळी
- ६७ अखिल भारतीय संस्कृत प्रचारिणी शिक्षण संस्था परळी संचलित विद्यानाथ बालकाश्रम मुर्लीची शाळा रस्ता, क्रीष्णानगर, परळी, बीड
- ६८ विद्यानाथ बहुउद्देशिय जनकल्याण शिक्षण संस्था, लातूर संचलित श्री निवास बालकाश्रम, क्रीष्णानगर, परळी, बीड
- ६९ जीवन धारा सेवाभावी संस्था परळी संचलिता शंकर बापु बालकाश्रम, टोकवाडी, परळी, बीड
- ७० वसंतराव नाईक बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था वसंत नगर संचलिता बालकाश्रम, कुडगाव, हुडा, परळी, बीड
- ७१ करुणा शिक्षण संस्था वडगाव दादाहरि संचलित श्री संचारेश्वर बालकाश्रम वडगाव ता. परळी, बीड
- ७२ सेवादास शिक्षण प्रसारक मंडळ, मोहदरा तांडा, ता. परळी, संचलित संजिवनी बालकाश्रम, लांडेवाडी, परळी, बीड
- ७३ जय भवानी बहुउद्देशिय शिक्षणा प्रसारक सेवाभावी प्रतिष्ठान मंडळ , रामपुर गुट्टी, ता. जालकोट संचलित मुक्ताबाई बालसदन, सिरसाळा, ता. परळी, बीड
- ७४ विद्यानाथ बहुउद्देशिय जनकल्याण शिक्षण संस्था लातूर संचलित बालसदन सिरसाळा रोड, परळी, बीड
- ७५ अमरनाथ बहुउद्देशिय शिक्षण संस्था लातूर संचलित बालसदन लडझरी, परळी, बीड
- ७६ श्रीनाथ मानव सेवा मंडळ संचलिता इंदिरा बालसदन नारि, परळी, बीड
- ७७ सोनाली ग्रामविकास संस्था संचलित बालकाश्रम, बावेश्वर कॉलनी, परळी, बीड
- ७८ शहिद भगतसिंग ग्रामविकास संस्था संचलित श्री योगेश्वर बालगृह, तांबडे वस्ती, केज, बीड
- ७९ ग्रामलोक समाज विकास मंडळ उमरगा कोर्ट संचलित पांडुरंग बालकाश्रम, मुख्य रस्ता, केज, बीड
- ८० झुंजार बहुउद्देशिय शिक्षण संस्था परळी संचलित जिजाऊ बालकाश्रम, मनीन रोड, केज, बीड
- ८१ शहिद भगतसिंग ग्रामविकास संस्था संचलित बालकाश्रम, तांबडे वस्ती, केज, बीड
- ८२ ग्रामविकास समिती, जवळबन संचलित बालकाश्रम, ता. केज, बीड
- ८३ भारतीय ग्रामीण विकास संस्था नंदुरघाट संचलिता साई समर्थ बालसदन, तांबडेवस्ती, ता. केज, बीड
- ८४ वीर हनुमान शिक्षण संस्था सरानी संचलित व्यंकटेश बालसदन सरानी, आनंदगाव ता. केज, बीड

- ८५ माऊली विद्यापीठ केज संचलित बालसदन, मंगवाडगाव, ता. केज, बीड
- ८६ ईश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ गंजपुर संचलित जीवन शिक्षण बालकाश्रम, मुख्य रस्ता, ता. केज, बीड
- ८७ त्रिमूर्ती बहुउद्देशिय सर्वांगण विकास संस्था निलंगा संचलित श्री विठ्ठमाऊली बालकाश्रम, बोरेगाव, ता. केज, बीड
- ८८ ग्रामलोक समाज विकास मंडळ उमरगाव कोर्ट संचलित पांडुरंग बालकाश्रम, मुख्य रस्ता, ता. केज, बीड
- ८९ भारतीय ग्रामीण विकास संस्था नंदुरघाट संचलित साई समर्थ बालसदन, तांबडेवस्ती, ता. केज, बीड
- ९० शहिद भगतसिंग ग्रामविकास मंडळ, शिरूर घाट संचलित श्री गणेश बालसदन, तांबडे वस्ती, शिरूरघाट, केज, बीड
- ९१ ज्ञानराज बहुउद्देशिय महिला मंडळ , केज संचलित बालसदन, जवळबन, ता. केज, बीड
- ९२ वीर हनुमान शिक्षण संस्था सरानी संचलित राजलक्ष्मी बालसदन सरानी आनंदगाव, ता. केज, बीड
- ९३ युवाग्राम विकास प्रतिष्ठान संचलित बालकाश्रम, कळंब रोड, ता. केज, बीड
- ९४ वसुंधरा सेवा प्रतिष्ठान आंबेजोगाई संचलित बालकाश्रम, ता. केज, बीड
- ९५ विजयालक्ष्मी महिला सेवाभावी संस्था बीड संचलित, तळवडा,गेवराई, बीड
- ९६ महाराष्ट्र सेवाभावी संस्था बीड संचलित बालकाश्रम गेवराई, बीड
- ९७ कै. वत्सलाबाई घुमारे शिक्षण प्रसारक मंडळ पारगाव घुमारा संचलित गोदावरी बालकाश्रम, गेवराई, बीड
- ९८ कानिफनाथ शिक्षण प्रसारक आणि सेवाभावी संस्था पाचेगाव संचलित तिरुपती बालकाश्रम, जातेगाव गेवराई, बीड
- ९९ छत्रपति सेवाभावी संस्था तळवडा संचलित बालकाश्रम तळवडा, गेवराई, बीड
- १०० प्रियांका बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था पाचेगाव संचलित जगदंबा बालकाश्रम, तळवट बोरेगाव, गेवराई, बीड
- १०१ गोरक्षनाथ शिक्षण प्रसारका मंडळ पाचेगाव संचलिता बालसदन पाचेगाव, गेवराई, बीड
- १०२ समकीमाता शिक्षण प्रसारक आणि महिला मंडळ संस्था संचलित तिरुपती बालसदन, उमापुर, गेवराई, बीड
- १०३ तिरुमला बहुउद्देशिय शिक्षण प्रसारक मंडळ पाचेगाव संचलित बालसदन, गेवराई, बीड
- १०४ माऊली शिक्षण प्रसारक मंडळ सोनगाव संचलित श्री नगदनारायण बालकाश्रम, श्री क्षेरेद्र नारायणगड, शिरूर, बीड
- १०५ ज्योतिबा शिक्षण प्रसारक मंडळ बीड संचलिता संगोपन बालकाश्रम, शिरूर, बीड
- १०६ ज्ञानदीप शिक्षण संस्था संचलित इंदुवासिनीदेवी मुला-मुलींचे अनाथालय, पिंपळनेर, शिरूर, बीड
- १०७ जगदंबा महिला बाल आणि अपंग कल्याण मंडळ संचलित धोयुमरुषी बालकाश्रम, घोगास परगाव, शिरूर, बीड
- १०८ युगांतर प्रतिष्ठान बीड संचलित बालकाश्रम, टिंटरवनी, शिरूर, बीड
- १०९ शिवशंकर महिला सेवाभावी संस्था टेंभुर्णी संचलित भगवानबाबा बालकाश्रम, शिरूर, बीड
- ११० उत्कर्ष सेवाभावी संस्था संचलित बालसदन, शिरूर, बीड
- १११ जनरथ शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालगृह किसानपुरी कॅम्प माजलगांव, बीड
- ११२ समाज प्रबोधन प्रतिष्ठान किष्णा नगर परळी संचलित बालकाश्रम, माजलगाव, बीड
- ११३ जगदंबा शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित इंदिरा बालकाश्रम, माजलगाव, बीड
- ११४ मातोश्री रमाबाई आंबेडकर शिक्षण प्रसारक मंडळ माजलगांव संचलित बालकाश्रम, किट्टी, आडगाव, माजलगाव, बीड
- ११५ जय सेवालाल संस्था आश्रमशाळा ताकरवन संचलित आरती बालकाश्रम, ब्रम्हगाव, माजलगाव, बीड
- ११६ शिवशंकर शिक्षण सेवाभावी संस्था, बीड संचलित बालसदन वरोला, माजलगाव, बीड
- ११७ श्री साई समर्थ बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था संचलित साई समर्थ बालसदन, धारूर, बीड
- ११८ अहिल्याबाई होळकर महिला प्रतिष्ठान संचलिता बालकाश्रम धारूर, बीड
- ११९ ईश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ गंजपुर संचलित जीवन शिक्षण बालकाश्रम गंजपुर, धारूर, बीड
- १२० शिवशक्ती शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित दत्तात्रय बालसदन कसबा विभाग, धारूर, बीड
- १२१ छत्रपति शाहु महाराज बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था आणि शिक्षण मंडळ, आष्टी संचलित नवीन साई बालसदन, आष्टी, बीड
- १२२ छत्रपति शाहु महाराज बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था आणि शिक्षण मंडळ, आष्टी संचलित साई बालसदन, आष्टी, बीड
- १२३ जय मल्हार सेवाभावी संस्था, दासखेड संचलित कै. बाळासाहेब रावनल बालकाश्रम दासखेड, पाटोडा, बीड
- १२४ चौंदेश्वरी सेवाभावी संस्था, वडवणी संचलित समर्थ बालकाश्रम वडवणी, बीड
- १२५ चौंदेश्वरी सेवाभावी संस्था, वडवणी संचलित आम साई बालसदन, वडवणी, बीड

थोडक्यात इतिहास :-संबंधित जिल्हाधिकारी/मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली जिल्हा पातळीवर समिती स्थापन केल्यानंतर ज्या बालगृहांचे खासकरून जी बालगृहे खाजगी संस्था चालवित आहेत अशा बालगृहांची चौकशी केली आहे त्या संबंधित कागदपत्रे महिला व बालविकास आयुक्तालय, पुणे यांच्या कार्यालयातून घेऊन त्याची चौकशी करावी असे पत्र दिनांक ४ जून २०११ रोजी बालहक्क संरक्षण आयोगास शासनाकडून प्राप्त झाले. विशेष तपासणी पथकाद्वारे केलेले तपासणी अहवालाची संबंधित कागदपत्रे, राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाकडे पाठवावे असे निर्देश देणारे पत्र आयोगाने व बालविकास आयुक्तालय, पुणे यांना पाठविले, परंतु आयुक्त कार्यालयाने काहीही प्रतिक्रिया पत्राद्वारे दिली नसल्यामुळे, राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाने (ज्याचा उल्लेख येथुन पुढे आयोग असा करण्यात आला आहे) बाल हक्क संरक्षण कायदा, २००५ च्या कलम १४(१) नुसार व महिला बालविकास आयुक्तालय, पुणे यांना नोटीस पाठविली. त्यानंतर २४ जिल्हांच्या, म्हणजेच लातूर, परभणी, जालना, उस्मानाबाद, बुलढाणा, वर्धा, यवतमाळ, रायगड, मुंबई शहर, सोलापूर, कोल्हापूर, रत्नागिरी, सातारा, सांगली, सिंधुदुर्ग, नंदुरबार, धुळे, अहमदनगर, आकोला, यवतमाळ या जिल्हांचा केलेल्या पहाणीचे अहवाल व संबंधित कागदपत्रे आयोगास प्राप्त झाली.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व त्यांच्या शिफारशी सरकारकडे दिनांक ६ जुलै २०१२ रोजी पाठविल्या.

शिफारशी

१. आयुक्त आणि शासन यांनी कायद्याच्या योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब न करता बालगृहे चालविण्यासाठी ज्या परवानग्या (सन २००७ आणि २००८ मध्ये एकूण १०१) दिल्या आहेत त्या रद्द करण्यात याव्यात.
२. नैसर्गिक न्यायाचे तत्त्वे आणि कायद्याची योग्य ती पद्धत न अवलंबता बालगृहांना परवानगी देण्यासाठी जे अधिकारी जबाबदार असतील त्यांचेविरुद्ध योग्य ती दिवाणी आणि फौजदारी कारवाई करण्यात यावी.
३. जे माफिया बालगृहे चालवत असतील त्यांच्याविरुद्ध दंडात्मक कायद्याच्या तरतुदीनुसार कडक कारवाई करण्यात यावी.
४. सरकारी अधिकारी यांचे सह बालकल्याण समितीचे जे अध्यक्ष सदस्य आणि संस्था चालक ज्यांनी बाल न्याय अधिनियम कायद्याच्या तरतुदीविरुद्ध बालगृहे चालवित असतील किंवा चालवायचे अनुमती दिली आहे. बालगृहातील मुलांची काळजी आणि त्यांच्या संरक्षणाच्या दृष्टिने जी मुले बालगृहात ठेवण्यास अयोग्य आहेत अशा मुलांना बालगृहात रहाण्याची परवानगी देऊन, बालन्याय (न्याय मुलांची काळजी आणि संरक्षण) कायद्याच्या कलम ३१,३२,३३ आणि ३४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करीत असतील अशा सर्व लोकांविरुद्ध भारतीय दंड संहिता आणि लाचलुचपत विरोधी कायद्याच्या विविध तरतुदीनुसार कारवाई करण्यात यावी.
५. ज्या मुलांना चांगले शिक्षण मिळावे या हेतुने बालगृहात ठेवण्यात आले असेल अशा मुलांना सरकारने चालविलेल्या वसतिगृहा मध्ये पाठवावे व जर अशी वसतिगृहे पुरेशा प्रमाणात नसतील तर अशा मुलांचा समावेश करून घेण्यासाठी सरकारने योग्य ती पावले उचलावीत व जर त्यांच्या गावामध्ये जवळपास शाळा असतील तर, शिक्षणाचा हक्क या कायद्यात सांगितल्या प्रमाणे त्या मुलांना अशा शाळांमध्ये पाठविले पाहिजे व त्यांना उत्तम प्रतिके शिक्षण मिळेल याची खातरजमा केली पाहिजे.
६. पहाणी कालावधीमध्ये ज्या बालगृहांमध्ये मुले नाहीत असे आढळून आले आहे त्या बालगृहांच्या मालकांविरुद्ध तसेच महिला व बालविकास विभागाच्या अधिकाऱ्यां विरुद्ध सरकारी पैशांची अफरातफर केल्याबद्दल फौजदारी खटले भरावेत.
७. अशा बालगृहांना जी रक्कम दिलेली असेल ती त्या बालगृहाच्या मालकांकडून तसेच महिला व बालविकास खात्यातील अधिकाऱ्यांकडून व्याजासहित वसूल करावी.
८. सरकारने या बाबतीत जिल्ह्यामध्ये सर्व्हेचे आयोजन करून किती मुले अनाथ आहेत व किती मुलांची काळजी घेण्याची व त्यांना संरक्षण देण्याची गरज आहे याचा अभ्यास केला पाहिजे व अशा सर्व्हेच्या प्राप्त होणाऱ्या अहवालावरून, कायदानुसार योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब करून म्हणजेच जाहिरात करून, कसोट्या निश्चित करून व समितीची नियुक्ती करून त्याद्वारे आलेल्या अर्जाची छाननी करून, प्रत्यक्ष गरजेनुसार बालगृहे चालविण्यास परवानगी देण्यात यावी.

प्रकरणांची नावे :- परभणी जिल्हातील बालगृहांची तपासणी

परभणी जिल्हातील बालगृहांची नावे

- १ लक्ष्मी प्रतिष्ठान संचलित मुलांचे निरीक्षण गृह कारेगाव रोड, समझोता कॉलनी, परभणी
- २ शासकीय मुलांचे बालगृह, शिवगड बिल्डिंग, राजेंद्र गिरी नगर, परभणी
- ३ माता जिजाई बहुउद्देशिय विकास महिला मंडळी परभणी दावरा संचलित तिरुपती बालकाश्रम लंगोट गल्ली, गांधी विद्यालयाजवळ, परभणी
- ४ श्री बाबा एज्यु. सोसायटी चिंचोलीराव, ता. जि. लातूर दावरा संचलित तुराबट बालकाश्रम, युसुफ कॉलनी, परभणी, जि. परभणी

- ५ शिवालीश्वरी महिला आणि बालविकास संस्था, परभणी दावरा संचलित सागर बालकाश्रम आरॉय सोसायटी, संत तुकाराम महाविद्यालय, जि. परभणी.
- ६ लक्ष्मी सटपटे शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित वेदांत बालकाश्रम, जुने सर्किट हाऊस मागे, जितूर रोड, जि. परभणी
- ७ माता जिजाई बहुउद्देशिय विकास महिला मंडळ, परभणी संचलित जिजाई अनाथालय, लंगोट गल्ली, गांधी विद्यालया जवळ, जि. परभणी
- ८ भावना एज्यु. सोसायटी, लातूर संचलित श्री शंकरराव बालसदन, जुन्या आर टी ओ ऑफिस मागे, जि. परभणी
- ९ सत्यमेव जयते सेवाभावी संस्था, ठोकी, जि. उस्मानाबाद संचलित भावना बालसदन, जि. परभणी
- १० कॉस्मोपोलिटनीन एज्युकेशन आणि वेलफेअर सोसायटी, परभणी संचलित क्वीन्स बालकाश्रम, जि. परभणी (चालू नाही)
- ११ मानव जीवन विकास प्रतिष्ठान, लातूर संचलित माधव बालसदन, उड्डाणपुला जवळ, जि. परभणी
- १२ मधुमती महिला मंडळ लातूर संचलित किसनराव बालसदन, भालेराव कॉम्प्लेक्स समोर, वसमत रोड, परभणी
- १३ जिजाई बहुउद्देशिय महिला मंडळ भुकटेवाडी संचलित मनिष बालसदन, वसमत रोड, भालेराव कॉम्प्लेक्स, जि. परभणी
- १४ जिजाई बहुउद्देशिय महिला मंडळ भुकटेवाडी संचलित श्री साई बालकाश्रम, भालेराव कॉम्प्लेक्स समोर, जि. परभणी
- १५ ज्योतिबा सेवाभावी मंडळ नंदगाव/जावळ / ता. जि. परभणी संचलित बालसदन : चालू नाही.
- १६ बालेश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ पाडेगाव संचलित बालसदन, पाडेगाव, जि. परभणी : चालू नाही
- १७ अर्चना मागासवर्गीय महिला विकास प्रतिष्ठान संचलित बालगृह बालकाश्रम जि. परभणी
- १८ स्फुर्ती सेवाभावी संस्था संचलित स्फुर्ती बालकाश्रम, झारी, ता. परभणी : चालू नाही
- १९ ज्योतिबा सेवाभावी मंडळ नंदगाव / जावळ/ संचलित ज्योतिबा बालकाश्रम, जि. परभणी
- २० बेलदार समाज सेवा मंडळ परभणी रतन बालगृह, आजम कॉलनी, दर्गा रोड, परभणी
- २१ सावित्रीबाई फुले मागासवर्गीय एस.पी.एम. संचलित पल्लवी बालसदन लहुजी नगर, जि. परभणी
- २२ नारी विकास महिला मंडळ परभणी संचलित जीवन रेखा मुलांचे आणि मुलींचे एडसगस्त बालगृह, इनायत मोहल्ला, मिट्टी का शेर जवळ, परभणी
- २३ भारतीय बंजारा शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम व्यंकटेश नगर अंबोरे निवास, गंगाखेड, जि. परभणी
- २४ ग्रामीण महिला बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, उंड्रीनी ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित वैष्णवी गर्ल्स बालकाश्रम, मुरकुटे गल्ली, दत्त मंदिरा जवळ, गंगाखेड.
- २५ श्री राम बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था खारोसा संचलित संत जनाबाई बालकाश्रम, परळी रोड, शिवाजी नगर, गंगाखेड, जि. परभणी
- २६ राणी लक्ष्मीबाई महिला मंडळ लिंगडल, ता. अहमदपूर संचलित धनंजाई बालकाश्रम पालम रोड, विठ्ठल नगर, गंगाखेड, जि. परभणी
- २७ नरसिंह जनकल्याण सेवाभावी संस्था संचलित साक्शी बालसदन, क्रांतीनगर, गंगाखेड, जि. परभणी
- २८ श्री राम जनकल्याण सेवाभावी संस्था सिंदगी संचलित विठोबा बालसदन, पालम रोड, दत्त मंदिरा जवळ, गंगाखेड, जि. परभणी
- २९ भारतीय ज्ञान विज्ञान आणि संस्कार संस्था वंजारवाडी संचलित सरस्वती बालकाश्रम, ममता कॉलनी, गंगाखेड, जि. परभणी
- ३० समता संजीवली बहुउद्देशिय शिक्षण प्रसारक मंडळ तिरुपती संचलित श्री व्यंकटेश बालकाश्रम योगेश्वरी नगर, डॉक्टर लेन, गंगाखेड, जि. परभणी.
- ३१ जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उंड्री, ता. मुखेड, जिल्हा नांदेड संचलित मराठवाडा बालकाश्रम पानगरी, गंगाखेड, जि. परभणी
- ३२ जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उंड्री, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित महाराष्ट्र बालकाश्रम, मन्नत नगर, चाटे कोचिंग क्लासेसे समोर, गंगाखेड, जि. परभणी.
- ३३ ज्ञानेश्वर शिक्षण प्रसारक मंडळ खाडी संचलित के. शांताबाई बालसदन राणीसावरगाव रोड, दत्त मंदिरा समोर, गंगाखेड, जि. परभणी
- ३४ बालाजी सेवा प्रतिष्ठान गुडसुर संचलित वसंतराव बालकाश्रम, शनी मारुती रोड, रेल्वे स्टेशन समोर, गंगाखेड, जि. परभणी
- ३५ ग्रामीण महिला बहुउद्देशिय संस्था, उदगीर तालुका मुखेड, जिल्हा नांदेड संचलित संत गाडगेबाबा बालकाश्रम, सावरगाव, ता. गंगाखेड
- ३६ बळीराजा शिक्षण संस्था, परभण्णभ बालकाश्रम संचलित कल्पना चावला गर्ल्स बालकाश्रम, ममता शाळेजवळ, बळीराजा कॉलनी, गंगाखेड, जि. परभणी.
- ३७ सेवालाल शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम, पांढरागांव, तांडा, देवनगर, तांडा, गंगाखेड, जि. परभणी

- ३८ स्वामी विवेकानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ नयागाव संचलित संभाजी बालकाश्रम, राणी सावरगाव, ता. गंगाखेड, जि. परभणी
- ३९ भारतीय बंजारा शिक्षण प्रसारक मंडळ नयागाव संचलित बालकाश्रम, व्यंकटेश नगर, आंभोरे निवास, ता. गंगाखेड, जि. परभणी
- ४० अजिंक्य शिक्षण संस्था, लातूर संचलित प्रस्तावित अजिंक्य बालसदन, ता. गंगाखेड, जि. परभणी: चालू नाही
- ४१ कै. जनाबाई चव्हाण ए.एस.पी. शिवाजी नगर संचलित मदर तेरेसा बालकाश्रम, शिवाजी नगर, ता. गंगाखेड, जि. परभणी
- ४२ कृषिपुरल उद्योग आणि शिक्षण विकास संस्था जितुर संचलित श्री कृष्ण बालकाश्रम, मोंढा रोड, जितुर, जि. परभणी
- ४३ भगवान बाबा जिवनधारा प्रतिष्ठान, धमधम, ता. जितुर, जि. परभणी संचलित भगवान बाबा बालकाश्रम, यलदरी रोड, जितुर, जि. परभणी
- ४४ रुतिका ऑर्गनायझेशन हूम माजी विद्यार्थी पुनर्वसन समिती संचलित मयुर बालकाश्रम, बोरी, जितुर, जि. परभणी : चालू नाही.
- ४५ कै. वामनराव बोल्डीकर सेवा संस्था, जितुर, जि. परभणी संचलित बालकाश्रम, मुडा, ता. जितुर
- ४६ संजय गांधी एस. छी. एम. पिंपळगाव काजळे संचलित संजय गांधी बालगृह, बंजारा कॉलनी, झेड. पी.शाळे जवळ, जितुर, जि. परभणी
- ४७ श्री राम बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था देवरा राजश्री शाहु बालकाश्रम, पिंपळगाव रोड, पालम, परभणी
- ४८ दत्त शिक्षण प्रसारक मंडळ लिंगडल संचलित जिजामाता बालसदन फाळा, फरकंदा रोड, शिरसाकर कॉम्प्लेक्स, पालम, परभणी
- ४९ युथ चार्इलड आणि कल्चरल ऑर्गनायझेशन संचलित संत तुकाराम बालकाश्रम लोहा रोड, लासे बिल्डिंग, पालम, परभणी
- ५० सुभाषराव पाटील प्रतिष्ठान चिखली, ता. कंधार, जिल्हा नांदेड संचलित बालकाश्रम गंगाखेड रोड, जुनी पंचायत समिती, पालम, परभणी
- ५१ जय किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उंड्री, ता. मुखेड, जि. नांदेड संचलित भारतमाता बालकाश्रम कोकाटे नगर, तुकाराम पाटील बिल्डिंग, पालम, परभणी
- ५२ शिवनिकेतन महिला विकास सेवाभावी संस्था बनवास संचलित आधार बालकाश्रम, बनास, पालम, परभणी
- ५३ भारतीय बंजारा शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम पेठ, पिंपळगाव रोड, बने निवास, पालम, परभणी
- ५४ सामाजिक आर्थिक विकास संस्था, करवडी संचलित डी.सी. एच. करवडी, पालम, परभणी
- ५५ आदि महिला विकास मंडळ पुर्णा संचलित एकलव्य बालकाश्रम, आदर्श कॉलनी, वाल्मीकीनिवास, पुर्णा, ता. पुर्णा, जि. परभणी
- ५६ छत्रपति शाहु महाराज शैक्षणिक संस्था संचलित अहिल्यादेवी बालकाश्रम, तडकलस, ता. पुर्णा, जि. परभणी : चालू नाही
- ५७ एमराव पाटील मेमोरियल एज्यु. सोसायटी संचलित रुख्मीणी बालकाश्रम, चुडवा, ता. पुर्णा, जि. परभणी
- ५८ जाचीतया मंडळ, धानोरा, ता. लोहा, जि. नांदेड संचलित बालकाश्रम, तडकलस, ता. पुर्णा, जि. परभणी
- ५९ गंगा एस. पी. एम. धनगर तकली संचलित कै. कौरोजी पाटील बालगृह, टकळी, ता. पुर्णा, जि. परभणी
- ६० गंगा एस. पी. एम. धनगर तकली संचलित कै. कौरोजी पाटील बालगृह, टकळी, ता. पुर्णा, जि. परभणी
- ६१ गोदावरी प्रतिष्ठान कौरोजी पाटील बालगृह, टकळी, ता. पुर्णा, जि. परभणी पुर्णा संचलित
- ६२ भारतीय बंजारा शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित बालकाश्रम अवती निवास, शिरसाळा, सोनपथ, परभणी
- ६३ शीतल प्रतिष्ठान बालकाश्रम, सोनपथ, परभणी: चालू नाही.
- ६४ स्वामी रामानंद तीर्थ शिक्षण प्रसारक मंडळ आणि बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था, आंबेजोगाई, बीड संचलित महात्मा फुले नियोजित बालकाश्रम, विटा रोड, गणेश नगर, सोनपथ, परभणी
- ६५ शीतल प्रतिष्ठान संचलित बालकाश्रम, किंडोल, सोनपथ, परभणी : चालू नाही
- ६६ कैद्य जनाबाई चव्हाण ए.एस.पी. शिवाजी नगर संचलित मातृछाया बालकाश्रम, विटा रोड, सोनपथ, परभणी
- ६७ जय मल्हार सेवाभावी संस्था, दशखेडा, ता. पटोधा, बीड संचलित श्री साई समर्थ बालकाश्रम, जुना बस स्टँड जवळ, मानवत, परभणी
- ६८ जय मल्हार बहुउद्देशिय शिक्षण प्रसारक मंडळ इस्लामपुर, उदगीर, लातूर संचलित साईबाबा बालकाश्रम, मानवत, परभणी/वाढीव : चालू नाही
- ६९ प्रयागमायी बहुउद्देशिय समाज जागृती संस्था संचलित रावसाहेब पाटील पौल बालकाश्रम, नेताजी सुभाष कॉलनी, सरकारी विश्रामगृहामागे, पथारी, परभणी
- ७० छत्रपति शिवाजी महाराज सेवाभावी संस्था, मुरुमखेड, जितुर संचलित छत्रपति बालसदन पथारी : चालू नाही
- ७१ ग्राम विकास सामाजिक आर्थिक संस्कृती युवक सेवाभावी संस्था संचलित बालकाश्रम हसमुख कॉलनी, सेलु, परभणी.

प्रकरणाचे नांव : सर्वोदय बालगृह नागपुर चे प्रकरण

थोडक्यात इतिहास :

तक्रारदार श्री. तुळशीदास तुकाराम अतकर याने सर्वोदय बालगृह, नागपुर यांचेविरुद्ध ही तक्रार केली आहे. या तक्रारीमध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की सर्वोदय बालसदन (येथून पुढे याचा उल्लेख फक्त बालसदन असा करण्यात आला आहे) हे २० मुलांसाठी चालविण्यात येत आहे. सर्वोदय बालसदन ही संस्था मुंबई सार्वजनिक ट्रस्ट कायदा, १९५० नुसार अपंग आणि निराधार बहुउद्देशिय कल्याणकारी संस्था या नावाने नोंदणी करण्यात आली आहे. संस्थेच्या विश्वस्तांमध्ये मतभेद / वादविवाद होता त्यामुळे आयुक्त महिला व बाल विकास विभाग, महाराष्ट्र राज्य; यांनी या संस्थेचे अनुदान सन २००९ पासून बंद केलेले आहे. व आता अनुदान न मिळाल्यामुळे संस्थेची आर्थिक स्थिती बिकट झालेली आहे. या संस्थेमध्ये कुमार अवस्थेतील मुले व मुली एकाच छताखाली रहात आहेत हे कायद्याच्या विरुद्ध आहे. अशा परिस्थितीत प्रतिवादी नं. १ म्हणजेच अध्यक्ष, बाल कल्याण समिती यांनी योग्य ती कारवाई करणे आवश्यक होते. परंतु प्रतिवादी नं. १ यांनी त्यांच्या वैधानिक कर्तव्यात कसूर केलेली आहे. सहाय्यक धर्मादाय आयुक्त यांनी प्रतिवादी नं. ७ यांच्या विश्वस्तांच्या निवडणुका बेकायदेशीर पणे जाहीर केल्या आणि सह धर्मादाय आयुक्त यांनी अपीलामध्ये सहाय्यक धर्मादाय आयुक्त यांनी निवडणुका जाहीर केल्याचे आदेश कायम केले.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली आणि दिनांक २५.२.२०१३ रोजी संबंधित पक्षकार आणि सरकारकडे त्यांच्या शिफारशी पाठविल्या.

शिफारशी :

सर्वोदय बालकाश्रमात असणाऱ्या मुलांना दुसऱ्या बालकाश्रमात पाठविण्यात यावे.

प्रकरणाचे नांव : महाराष्ट्र राज्य महिला कौन्सील आशासदन मध्ये रहाणारी छोटी मुलगी सुमेधा मच्छींद्रनाथ कांबळे हिचे विषयी :-

थोडक्यात इतिहास :

अर्जदार म्हणजेच अधीक्षक आशा सदन यांनी दाखल केलेल्या अर्जा मुळे सदर प्रकरण आयोगापुढे आले. महाराष्ट्र राज्य महिला कौन्सील यांचे वतीने आशा सदन स्वयंसेवी संस्था, आशा सदन मार्ग, उमरखाडी येथे चालविली जाते. सदर संस्था ही शासन मान्यता आहे. त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली आणि दिनांक १२.४.२०१२ रोजी संबंधित तक्रारदार आणि शासनाकडे त्यांच्या शिफारशी पाठविल्या.

शिफारशी :

१. खास प्रकरण म्हणून छोटी मुलगी सुमेधा हिला परिक्षेस बसण्यास परवानगी देण्यात यावी.
२. ज्या बालकांच्या बाबतीत खास काळजी व संरक्षणाची गरज असते अशा बालकांच्या बाबतीतले नियमांमध्ये एस. एस. सी. बोर्डांने सुधारणा कराव्यात.

प्रकरणाचे नाव : प्रीत मंदिर पुणे यांचे सभासद, श्री. गुरुप्रीत सिंग भसीन, यांचेविरुद्ध, मुल दत्तक घेण्याबाबत, बाल हक्क कृती समितीच्या सदस्या श्रीमती निर्मला हिरेमठ यांनी दिलेली तक्रार.

थोडक्यात इतिहास :—

१. बाल हक्क कृती समितीच्या सदस्या श्रीमती निर्मला हिरेमठ यांनी प्रीत मंदिर पुणे यांचे सभासद, श्री. गुरुप्रीत सिंग भसीन, यांचेविरुद्ध तक्रार दाखल केली आहे की, श्री. गुरुप्रीत सिंग भसीन हे बलवंत करतार आनंद फौंडेशन या नावाने दत्तक केंद्र चालवितात व सदर संस्था ही भारतीय ट्रस्ट कायदा, १८८२ नुसार तसेच भारतीय नोंदणी कायदा, १९०८ च्या तरतुदीनुसार सह नोंदणी आणि चिट फंड यांचेकडे सन १९७८ मध्ये नोंदणी करण्यात आलेली आहे.
२. सदर विश्वस्त संस्था ही पुणे येथे प्रीत मंदिर नावाने दत्तक केंद्र तसेच विविध ठिकाणी दत्तक केंद्रे चालविते. संस्थेचे मुख्य कार्यालय पुणे येथे आहे. या विश्वस्त संस्थेचे विश्वस्त हे गुरुप्रीत सिंग, त्यांचे वडील, बायको व दोन मुले हे आहेत. परंतु सन २०११ मध्ये श्री. गुरुप्रीत सिंग व त्यांचे वडिलांनी विश्वस्त पदाचा राजिनामा दिला. आणि विश्वस्त संस्थेच्या सभेमध्ये इतर दोन विश्वस्तांना ट्रस्टी म्हणून निवडण्यात आले. श्री. भाटिया हे आता सदर विश्वस्त संस्थेचे व्यवस्थापकीय विश्वस्त आहेत.
३. तक्रारी मध्ये सांगितल्यानुसार जानकी बाई तेंडुलकर महिला आश्रम, लांजा यांचेकडून गुरुप्रीत सिंग यांचेसाठी दत्तक घेण्याबाबत ही तक्रार आहे. सदर महिला आश्रमाने कुमार अथर्व नावाचे मुल गुरुप्रीत सिंग यांचेकडे सोपविले, ज्या मुलाला, मातृत्व नको असलेल्या मातेने प्रीत मंदिरच्या रत्नागिरी येथील युनिट मध्ये सोडून दिले होते व सदर रत्नागिरीचे युनिट बंद झाल्यानंतर त्या मुलांस महिला आश्रम, लांजा येथे हलविण्यात आले होते. सदर अथर्व यांस प्रतिवादी याने हिंदु दत्तक आणि पालकत्व कायदा, १९५६ मध्ये सांगितलेल्या पद्धतीचा योग्य पद्धतीने अवलंब करून दत्तक घेतले होते.

त्यानुसार आयोगाने या बाबतीत चौकशी करून दि. २१.५.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी संबंधित पक्षकार आणि शासनाकडे पाठविल्या.

शिफारशी :-

अ. सी. बी. आय. ने शोधून काढलेल्या गोष्टीनुसार, आयुक्त महिला आणि बाल विकास विभाग यांनी प्रीत मंदीरला दिलेल्या परवान्या संदर्भात पुर्नविचार करण्याता यावा.

ब. ज्या कोर्टानी सदर मुलगा दत्तक घेण्याविषयीचे आदेश देण्यात आले होते त्या कोर्टासमोर या प्रकरणात सी.बी.आय ने दिलेले तपासणी अहवाल ठेवण्यात आले होते. किंवा नाही व तपासणी अहवाल कोर्टासमोर ठेवले नसल्यास तर ते का ठेवली गेली नाही याबाबत आयुक्त कार्यालयाने चौकशी करावी.

प्रकरणाचे नांव :- लक्ष्मीबाई रोहिदास पवार यांची तक्रार

थोडक्यात इतिहास :- हे प्रकरण चौकशी करण्यासाठी मा. महिला व बाल विकास मंत्री यांचेकडून आयोगाकडे आले. लक्ष्मीबाई रोहिदास पवार हिने असे नमूद केले आहे की, ती तिच्या कुटुंबासमवेत गेट वे ऑफ इंडिया जवळील पदपथावर रहाते व मोल मजुरी करून आपल्या कुटुंबाचे पालनपोषण करते. परंतु एके दिवशी पोलीस तेथे आले आणि तिच्या तिनही मुलांना उचलून घेवून गेले व सध्या ती मुले कोठे आहेत हे माहित नाही. तिने असा दावा केला आहे की, ती भिकारी नाही व मोल मजुरी करून आपल्या मुलांना शिक्षण देऊ इच्छिते.

त्यानुसार आयोगाने या बाबतीत चौकशी करून दि. १४.१२.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी संबंधित पक्षकार आणि शासन यांच्याकडे पाठविल्या.

शिफारशी :-

अ. बाल कल्याण समितीने केलेली कारवाई ही कायदानुसार आहे.

ब. भिक मागणारी मुले व त्यांच्या कुटुंबांचे पुनर्वसन करण्याच्या दृष्टीने सर्वसमावेशक असा आराखडा राज्य सरकारने तयार करावा.

क. कु. सुनिता पवार हिचे बाबत माहितीचा अहवाल पोलीस निरीक्षक कुलाबा पोलीस स्टेशन यांनी पाठविणेबाबत निर्देश देण्यात आले आहेत.

प्रकरणाचे नाव :- पारधी समाजाच्या मुलांच्या हक्कांबाबत सरकारी धोरण.

थोडक्यात इतिहास :- भटक्या व विमुक्त जाती संघाचे राष्ट्रीय अध्यक्ष श्री. मच्छिंद्र भोसले यांनी केलेल्या तक्रारीनुसार हे प्रकरण चौकशी करण्यासाठी मा. महिला व बाल विकास मंत्री यांचेकडून आयोगाकडे आले. सदर तक्रारी मध्ये तक्रारदार यांनी असे म्हटले आहे की, पारधी जमातीच्या, ज्या जमातीला महाराष्ट्रामध्ये विमुक्त जाती/ भटक्या जमाती असे वर्गीकरण करण्यात आले आहे, त्या जमातीच्या बालकांना विशेषतः जी मुले रस्त्यावर किंवा झोपडपट्टीत रहातात त्यांना पोलिसांकडून नियमितपणे त्रास दिला जातो. या जमातीच्या बालकांना पोलिसांकडून, बालकांना भिक मागण्यास मनाई या कायदानुसार नियमितपणे अटक केली जाते व निरीक्षण गृहामध्ये ठेवले जाते. तक्रारदाराने असे पुढे म्हटले आहे की पोलिसांची ही कृती म्हणजे दुसरे तिसरे काही नसुन पारधी समाजाच्या जातीचा अपमान करणे असेच आहे. व या गोष्टीला देशातील नागरिकांनी विरोध केला पाहिजे.

त्यानुसार आयोगाने या बाबतीत चौकशी करून दि. ७.१२.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी संबंधित पक्षकार आणि शासनाकडे पाठविल्या.

शिफारशी :-

अ. बाल कल्याण समिती ने केलेली कारवाई ही कायदानुसार आहे.

ब. भिक मागणारी मुले व त्यांच्या कुटुंबांचे पुनर्वसन करण्याच्या दृष्टीने सर्वसमावेशक असा आराखडा राज्य सरकारने तयार करावा.

क. सदर मुलांबाबतच्या माहितीचा अहवाल पाठविण्याबाबत पोलीस खात्याला निर्देश देण्यात आले आहेत.

प्रकरणाचे नाव :- पांडुरंग बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था बाराहल्ली, ता. मुखेड, जिल्हा नांदेड या संस्थेस बाल गृह चालविण्यासाठी सरकारने दिलेली परवानगी रद्द करण्याबाबत.

थोडक्यात इतिहास :- पांडुरंग बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था बाराहल्ली, ता. मुखेड, जिल्हा नांदेड या संस्थेस बाल गृह चालविण्यासाठी सरकारने दिलेली परवानगी रद्द करण्याबाबत आलेल्या दिनांक २६.६.२०१२ च्या पत्रानुसार सदरहू प्रकरण आयोगाकडे आले.

त्यानुसार आयोगाने याबाबतीत चौकशी करून दि. ३.८.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी संबंधित पक्षकार आणि शासनाकडे पाठविल्या.

- अ. बालगृह चालविण्यासाठी सदर संस्थेला देण्यात येणारी परवानगी रद्द करण्यात यावी.
 ब. संस्थेला देण्यात आलेल्या निधीची रक्कम संस्थेकडून व्याजासहीत वसूल करण्यात यावी.
 क. बालगृहाच्या चालकाविरुद्ध फौजदारी दावा दाखल करण्यात यावा.

प्रकरणाचे नाव :- विद्यार्थ्यांची होणारी पिळवणूक आणि रॅगींग बाबत

थोडक्यात इतिहास

हे प्रकरण हॉलीवूड अॅकॅडमी या संस्थेने निधीच्या केलेल्या अफरातफरीबाबत कामगारांची पिळवणूक व विद्यार्थ्यांवर अन्याय या गोष्टींशी निगडित आहे.

शिफारशी

सदर तक्रारीमध्ये कोणतेही तथ्य आढळून आले नाही त्यामुळे कोणतीही शिफारस केल्याशिवाय सदर तक्रार रद्दबादल करण्यात आली.

प्रकरणाचे नाव :-

ससून हॉस्पिटल पुणे यातील सोसायटी ऑफ फेन्डस या संस्थेविरुद्ध काही दोषारोप करण्यात आले आहेत.

थोडक्यात इतिहास :-

राज्य सरकारने म्हणजेच महिला व बाल विकास विभाग, महाराष्ट्र राज्य यांनी दि. २८.०३.२०१२ रोजी बाल हक्क संरक्षण राज्य आयोगास पत्र पाठवून ससून हॉस्पिटल पुणे यातील सोसायटी ऑफ फेन्डस या संस्थेविरुद्ध (जिचा उल्लेख येथून पुढे सोफोश असा करण्यात आलेला आहे.) त्या संस्थेविरुद्ध जे दोषारोप करण्यात आले आहेत त्या संदर्भात चौकशी करण्यासाठी पाठविण्यात आले आहे. सदर संस्था ही भारतीय दत्तक आणि निर्वाह कायदा १९५६ अनुसार आंतर देशीय दत्तक प्रकरणांच्या बाबतीत कार्यरत असून ती संस्था ससून हॉस्पिटलच्या आवारामध्ये कार्यरत आहे. सदर संस्था सन १९६६ मध्ये मुंबई सार्वजनिक ट्रस्ट कायदा, १९५० नुसार आणि सन १९६४ मध्ये सोसायटी नोंदणी कायदा, १८६० नुसार नोंदणीकृत अशी संस्था आहे. तेव्हापासून सदर संस्था ही दत्तक क्षेत्रामध्ये कार्य करीत आहे. भारत सरकारची मध्यवर्ती दत्तक पद्धती अधिकारी ही संस्था दत्तक कार्यावर पहाणी व त्याचे संयमन करणारी प्रमुख अशी एजन्सी आहे, सदर संस्थेने या सोसायटीस मंजूरीचे पत्र दिलेले आहे व ते वेळोवेळी त्याचे नुतनीकरण करून दिलेले आहे. सध्या हा नुतनीकरणाचा कालावधी २८.१०.२०१३ पर्यंतचा आहे. महाराष्ट्र राज्य महिला व बाल विकास विभागाने या संस्थेस बालगृहे चालविण्यासाठी परवाने दिलेले आहेत. सदर संस्थेच्या स्थापनेपासून सदर संस्था आंतरदेशीय व आंतर राज्यीय दत्तक केंद्रे चालवित आहे.

त्यानुसार संस्थेने चौकशी करून आपल्या शिफारशी दि. २.६.२०१२ रोजी सरकारकडे पाठविलेल्या आहेत.

शिफारशी :-

१. सोफोश या संस्थेने कारा गार्ड लाईनचे कलम ५९(२) (VI) व (X) ६ च्या तरतुदींचे उल्लंघन केले आहे हे सिद्ध झालेले नाही.
२. सोफोश या संस्थेने महिला सल्लागार केंद्रे तात्पुरती चालविण्याच्या विषयीचे आदेश देण्याचे अधिकार, जर त्यामध्ये बाल हक्कांची बाब समाविष्ट नसल्यास तर आयोगास नाहीत.

प्रकरणाचे नांव :-

कु. हर्षद भारत भरणे चा तक्रार अर्ज

थोडक्यात इतिहास :- वादी श्रीमती बी. सी. भरणे यांचेकडून प्रतिवादी म्हणजेच सेंट इलायस स्कूलचे प्राचार्य यांचे विरुद्ध केलेली तक्रार आयोगास प्राप्त झाली. सदर तक्रारीमध्ये असे नमुद करण्यात आले आहे की, ज्यावेळी वादी यांचा मुलगा श्री. हर्षद, जो इयत्ता ९ वी मध्ये शिकत आहे, तो गणित ह्या विषयाचा पेपर परिक्षेमध्ये सोडवत असताना सकाळी ९.०० वाजण्याचे सुमारास सदर शाळेचे प्राचार्य हे परिक्षा हॉलमध्ये आले व सदर हर्षद याचे हातातुन गणिताची उत्तर पत्रिका हिसकावून घेतली, व सदर मुलगा त्यांना वारंवार विनंती करीत होता की त्याला त्याचा पेपर पूर्ण सोडवावयाचा आहे तरीही सदर मुलास परिक्षेमधून/ शाळेमधून घालवून दिले. सदर प्राचार्य ह्यांनी सदर मुलाचे विरुद्ध पोलीस तक्रारही केलेली आहे. दि. १५.३.२०१२ व १६.३.२०१२ च्या टाईम्स ऑफ इंडिया या वर्तमान पत्रात प्रसिद्ध झालेल्या बातमीनुसार सदर मुलास अंमली पदार्थाची चटक लागली होती व त्याला अभ्यास करण्यात काहीही स्वारस्य वाटत नव्हते. प्राचार्य यांच्या या विधानामुळे माझ्या मुलाची व माझ्या कुटुंबाची सार्वजनिक पत तसेच नातेवाईकांमध्येही पत खालावली.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व दिनांक २६.४.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी संबंधीत पक्षकार व सरकार कडे पाठविल्या आहेत.

शिफारशी :-

१. सदर प्रकरणांमध्ये दोन्ही पक्षकारांमध्ये तडजोड करण्यात आली आहे त्यामुळे कोणतीही शिफारस करण्याची गरज नाही.
२. तक्रार रद्दबादल करण्यात आली.

प्रकरणाचे नांव:- बारामती, मोरगाव येथील रस्ता बांधण्याच्या कामामध्ये बाल कामगार काम करत असल्याबाबत.

थोडक्यात इतिहास :- श्री. किरण अंबादास गायकवाड, रा. मोरगाव ता. जिल्हा बारामती यांचेकडून डी. पी. जगताप आणि कंपनी व कार्यकारी अभियंता, बांधकाम विभाग यांचेविरुद्ध तक्रार आयोगास प्राप्त झाली. या तक्रारीमध्ये असे नमूद करण्यात आले की कंत्राटदार मे. डी. पी. जगताप आणि कंपनी यांनी जेजुरी-मोरेगाव-बारामती या रस्त्याच्या कामामध्ये बाल कामगारांची नियुक्ती केलेली आहे. सदर तक्रारदार यांनी दिनांक ६.४.२००९ रोजी तक्रार दाखल केली व सदर ठिकाणी बाल कामगार काम करत असलेली छायाचित्रे सदर तक्रारीबरोबर दाखल केली. सदर तक्रारीमध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की सदर कंत्राटदाराने बांधकामाच्या कामामध्ये बालकामगारांची नेमणुक करून सदर बालकांना त्यांच्या मूलभूत हक्कांपासूनच फक्त वंचित केले आहे असे नव्हे तर त्या कंत्राटदाराने फौजदारी गुन्हाही केला आहे व कामगार कायदा आणि बाल हक्क संरक्षण कायद्याच्या अनेक तरतुदींचेही उल्लंघन केले आहे.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी करून दिनांक ४.५.२०१२ रोजी संबंधीत पक्षकार आणि शासनाकडे आपल्या शिफारशी पाठविलेल्या आहेत.

शिफारशी :-

१. पाठविण्यात आलेली छायाचित्रे आणि सी. डी. यावरून असे दिसून येते की, सदर बांधकामाच्या ठिकाणी बालकामगारांनी कामावर लावले आहे.
२. सदर कंत्राटदाराने कामाच्या ठिकाणी बाल कामगारांनी काम करू नये म्हणून कोणतीही प्रतिबंधात्मक ठिकाणी कार्यवाही केलेली नाही. त्यामुळे कायदानुसार सदर कंत्राटदारा विरुद्ध योग्य ती कारवाई करण्यात यावी.
३. बाल मजुरी रोखण्यासाठी योग्य पावले उचलण्यात सार्वजनिक बांधकाम व कामगार ही दोन्ही खाती अपयशी होत आलेली आहेत.
४. सरकारने या कामगिरीसाठी स्थापन केलेल्या विशेष पथकामध्ये बालकल्याण समितीच्या सभासदांचा सहभाग असावा.
५. कामगार खात्याने सुचविलेल्या आणि परिच्छेद ७ (अ) ते (फ) मध्ये दाखविलेल्या सूचना सार्वजनिक बांधकाम खात्याने विचारात घेऊन अंमलात आणाव्यात.
६. बाल कल्याण समितीच्या परवानगीने व त्यांच्या उपस्थितीत सुटका व पुनर्वसनाची कामे करण्यात यावीत.

प्रकरणाचे नाव :- दूरदर्शनमध्ये काम करणाऱ्या बालकलाकारांच्या अत्यंत शोचनीय / वाईट परिस्थिती बाबत.

थोडक्यात इतिहास :- ता. १.१२.२०११ रोजी राज्य सरकारकडे दूरदर्शनमधील मालिकांमध्ये काम करणाऱ्या बालकलाकारांच्या बाबतीत त्यांच्या पालकांकडून बाल हक्कांचे रक्षण करण्यासाठीची तक्रार राज्य आयोगाला मिळाली.

तक्रारी मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की दूरदर्शन उद्योगामध्ये प्रसिद्ध कलाकार, जुने जाणते, मुख्य कलाकार, सहाय्यक कलाकार, कनिष्ठ किंवा बाल कलाकार या कशाचाही विचार न करता बाल कामगारांवर सरसकट अन्याय केला जातो व त्यांच्या शिक्षणाची वगैरे कसलीही सोय न करता त्यांना १२ तास काम करण्याची सक्ती करण्यात येते. व संयोजक सुद्धा त्यांना शाळा टाळण्याची व परीक्षा चुकविण्याची सक्ती करतात. त्या जागी काम करताना आढळणारी परिस्थिती अतिशय वाईट असते. त्या जागी कोणतीही वैद्यकीय सोय दिली जात नाही. तेथे अभ्यास करण्यासाठी खोली नसते. बाल समुपदेशकाची सुविधा दिली जात नाही. स्टुडिओमध्ये काम करणाऱ्या माणसांच्या वाईट सवयी व भाषा यांचा परिणाम बाल कलाकारांवर होतो. कोणत्याही मुलाच्या वयाचा विचार न करता सर्व मुलांना सिने दूरदर्शन कलाकार संघाला वार्षिक फी द्यावी लागते.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व सरकारला आणि संबंधित पक्षकारांना दि. १४.१२.२०१२ रोजी शिफारशी सादर केल्या.

१. ज्या दूरदर्शन मालिकांमध्ये मुले महत्त्वाची कामगिरी करत असतील अशा मालिकांमध्ये भारतीय बाल चलचित्र संस्था व माहिती व नभोवाणी मंत्रालयाच्या समीक्षक मंडळाचा समावेश करणे सक्तीचे करावे. भारत सरकारने या बाबतीत मार्गदर्शक तत्त्वे घालून द्यावीत व कायदा करून तो सक्तीचा करावा.
२. अशा दूरदर्शन मालिकांचे प्रक्षेपण गंमत म्हणून आठवडयतून एकदा किंवा जास्तीत जास्त दोनदा करावे व बहुतांशी ते शनिवारी आणि रविवारी किंवा फक्त रविवारी करावे. व ते टी. आर. पी. म्हणजे टेलिव्हिजन बघण्याचा दर वाढविण्यासाठी नसावे. त्यामुळे मुलांना शाळेत जाण्या, घरी अभ्यास करण्यास, अभ्यासक्रमा व्यतिरिक्त इतर गोष्टी करण्यास वेळ मिळेल.

३. उत्पादन गृहांनी मुलांचे अभ्यास, करमणूक आनंद या साठी चित्रीकराच्या जागी योग्य व्यवस्था करावी.
४. मुलांना फक्त अशा दूरदर्शन मालिकांमध्ये काम द्यावे की ज्यातून मुलांची करमणूक होईल व आनंद मिळेल आणि शैक्षणिक दृष्टीने त्यांचे कौशल्य वाढेल.
५. चित्रीकरणाच्या वेळी त्यांच्यावर शारीरिक ताण पडू नये.
६. शाळेच्या वेळेनंतर त्यांना काम करण्यास परवानगी देऊ नये कारण त्यामुळे त्यांना अभ्यासला / खेळायला वेळ मिळेल.
७. चित्रीकरणाच्या वेळी मुलांबरोबर पालकांना / रक्षणकर्त्यांना त्यांच्या बरोबर येण्याची परवानगी द्यावी आणि त्यावेळी त्यांना योग्य त्या सुविधा देण्यात याव्यात.
८. एखादा मुलगा त्याच्या कामगिरीमुळे प्रत्यक्ष खेळातून वगळला गेला तर न्यायाधिकाऱ्यांनी त्याच्यावर विचित्र किंवा कडक शिरो मारू नयेत.
९. चित्रीकरणाच्या व प्रत्यक्ष कार्यक्रमाच्या वेळी कार्यक्रमात चालू असताना व्यावसायिक मानस शास्त्रज्ञांची व्यवस्था करावी.
१०. राष्ट्रीय बाल हक्क आयोग आणि महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगानी सुचविलेल्या मार्गदर्शक तत्वांची अंमलबजावणी केली जाते की नाही याची स्वयंप्रेरित तपासणी करण्यासाठी सिनेदूरदर्शन कलाकार संघ, शासन (महिला व बाल विकास, कामगार, पोलिस) सामाजिक संस्था यांच्यामधून काही अधिकाऱ्यांची संयुक्त समिती स्थापन करावी व त्यांनी चित्रीकरणाच्या स्थळी अचानक धाड घालून बाल कलाकारांच्या हजेरी पत्रकाची तपासणी करावी.
११. उत्पादन गृहांनी समितीला चित्रीकरणाच्या जागेची माहिती वेळोवेळी कळवावी. या संबंधी योग्य तो कायदा करण्यात यावा.
१२. समितीने कामाचे तास, खेळाच्या मध्ये लागणाऱ्या विश्रांती खोल्या, खाद्य पदार्थांची गुणवत्ता या मुलांना लागणाऱ्या सुविधा व याबाबतीतील तत्वांचे उल्लंघन केल्यास व बालकलाकारांच्या कोणत्याही समस्या या बाबत बालहक्क आयोग, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, श्रम मंत्रालय यांना माहिती द्यावी.
१३. मुलांसाठी उत्तम गुणवत्तेचे वेळेवर अन्न, शुद्ध पाणी व शौचालयासहित खोल्या या सुविधा पुरवाव्यात.
१४. मुलांनी शिस्तीने शाळेत जावे व सुट्ट्यांच्या काळात, दुपारच्या जेवणाच्या आधी किंवा नंतर, अर्धा दिवस काम करावे.
१५. चित्रीकरणाच्या स्थळी वैद्यकीय सुविधा व डॉक्टरांची उपस्थिती असावी.
१६. राष्ट्रीयबाल हक्क संरक्षण आयोग/राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग महिला व बाल विकास विभाग यांनी बाल कलाकारांच्या कामाचे तास यासंबंधी करडी नजर ठेवावी.
१७. समितीने फक्त बालकलाकारांच्या पालकांची सभा वर्षातून कमीत कमी ३ ते ४ वेळा बोलवावी.
१८. कोणतेही खरे कारण असल्याशिवाय कोणत्याही बाल कलाकारां ऐवजी दुसऱ्या कलाकाराला घेऊ नये व घेतल्यास त्याप्रमाणे समितीला कळवावे.
१९. कोणत्याही कार्यक्रमांमध्ये बाल-विवाह व तत्सम गैरकायदेशीर गोष्टी कार्यक्रमाच्या भागामध्ये किंवा शीर्षकामध्ये दाखवू नये. अशा गोष्टी इतिहासाच्या नावाखाली भव्य करून दाखविल्या जात असतील आणि किंवा या वार्डेट पद्धती म्हणून दाखविल्या जात असतील तर समितीने त्याचे नियंत्रण करावे. ते दाखविण्या मागचा नुसता उद्देश लक्षात घेण्यापेक्षा त्याचा एकूण परिणाम काळजीपूर्वक तपासण्यात यावा.

प्रकरणाचे नाव :- श्री. रावल हितेश कीर्तिकुमार यांनी त्यांचा मुलगा कुमार कृष्णा हितेश रावल याच्या बाबतीत बालहक्क कायदा न पाळल्याबद्दल सेंट इलियस हायस्कूल, खार या शाळेविरुद्ध केलेली तक्रार.

थोडक्यात इतिहास :- श्री. रावल हितेश कीर्तिकुमार यांनी सेंट इलियस हायस्कूल, मुंबई येथे पहिल्या इयत्तेत विद्यार्थी म्हणून शिकत असलेला त्यांचा मुलगा कृष्णा रावल याच्या संबंधात दाखल केलेली तक्रार म्हणून हे प्रकरण आयोगा समोर आले. या तक्रारीत असे म्हटले आहे की, शाळेतील एक शिक्षिका श्रीमती अस्मिता व मुख्याध्यापिका श्रीमती फिलोनिया या दोघांनी माझ्या मुलाला बोलाविले व त्याने फी भरली नव्हती म्हणून त्याला वर्ग सोडून जाण्यास सांगितले. माझा मुलगा शाळा सोडून आला व माझी पत्नी खार पोलीस स्टेशनमध्ये गेली. तिने श्रीमती अस्मिता व मुख्याध्यापिका श्रीमती फिलोनिया यांच्या गैरवर्तणुकीबद्दल तक्रार केली. या तक्रारीत असाही उल्लेख केला आहे की शाळेने पूर्व प्राथमिक विभागासाठी दरमहा रु. ४५० पासून रु. ८०० पर्यंत फी मध्ये वाढ केली आहे. जेव्हा तक्रार करणाऱ्या इतर पालकांबरोबर श्रीमती फिलोनिया व श्रीमती बिगंझा शाळेच्या फादरना सवलत देण्याची विनंती करण्यासाठी गेले त्यावर त्यांनी ते नाकारले व ज्या मुलांनी फी भरली नाही त्यांची नावे वकीलाच्या सल्ल्यानुसार नोंदणी पुस्तकातून वगळण्यास सांगितले. त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व ता. २६.०४.२०१२ रोजी सरकारला व संबंधित पक्षकारांना शिफारशी सादर केल्या.

शिफारशी

१. बालहक्क संरक्षण कायद्या इ.स. २००५ खाली त्याच्या अन्याया विरुद्ध दाद मागण्यासाठी व या बाबतीत त्वरीत कार्यवाही होण्यासाठी राष्ट्रीय आयोगाकडे जावे.
२. या बाबतीत शिक्षणाचा हक्क व कायद्यातील विभाग १२ (१) (क) लागू होणार नाही.
३. तक्रार निकाली काढण्यात आली आहे.

प्रकरणाचे नाव : श्रीमती ए. डब्ल्यु. अन्सारी, वकील यांनी त्यांची मुलगी कु. अल्फीआ हिला त्रास दिल्याबद्दल शाळेचे मुख्याध्यापक आणि अध्यक्ष यांच्या विरुद्ध केलेली तक्रार :-

थोडक्यात इतिहास :-

अध्यक्ष आणि मुख्याध्यापक यांच्या विरुद्ध केलेली तक्रार आयोगापर्यंत पोहोचली आहे. शाळेविरुद्ध तक्रार अशी आहे की त्यांच्या मुलीला शाळेच्या कर्मचाऱ्यांनी त्रास दिला आणि अतिशय छळ केला.

शिफारशी :

१. शैक्षणिक अधिकारी प्राथमिक यांनी असा आदेश दिला की शाळेनी विद्यार्थ्याला फी ची रक्कम रुपये ३०,००० परत केली आहे किंचा नाही याबाबतीत खरी माहिती काढावी. व सदर फीची रक्कम परत दिली नसेल तर कोणतेही कोर्टाचे कामकाज चालू न करता ती रक्कम परत करावी.
२. शैक्षणिक अधिकाऱ्यांनी आदेश दिला की शाळा सोडण्याचा दाखला दिला गेला आहे की नाही आणि जर दिला नसेल तर वेळेवर कामकाज सुरु करावे.
३. अल्फियाला खूप मानसिक त्रास व अतिशय छळ केल्याच्या बाबतीत अहवाल सादर करणे.

प्रकरणाचे नाव :- जिल्हा महिला व बालविकास विभाग, नागपुर येथील अधिकाऱ्यांना तयार खाउ (टी.एच.आर.) टेंडरवरील कार्यपद्धतीत केलेल्या भ्रष्टाचाराकरिता निलंबित करणे.

थोडक्यात इतिहास :- श्री कपिल नरनावरे, काँग्रेस समन्वय समिती (मागास वर्ग विभाग) यांनी मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांच्यकडे केलेल्या तक्रारीच्या अनुषंगाने राज्य शासन म्हणजे महिला व बालविकास विभाग यांनी त्यांचेपत्र दि. ११/७/२०११ अन्वये केलेल्या तक्रारी संदर्भात चौकशी करणेसाठी सदरचे प्रकरण आयोगाकडे प्राप्त झाले ह्या तक्रारीमध्ये तक्रारकर्त्याने नागपूर जिल्ह्यातील आंगणवाडयंना तयार पदार्थ आणि अन्न सामुगी वाटपव्यवस्थेतील गैरव्यवहाराबाबत आरोप केले आहेत.

त्याप्रमाणे आयोगाने चौकशी केली आणि दि. ३०.४.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी सरकारकडे सादर केल्या.

शिफारशी :-

१. इ.स. २००५ च्या सरकारी नियमानुसार नेमण्यात ज्या महिला बचत गटांची नेमणूक करण्यात आली नाही त्यांना खाण्यासाठी तयार असणारे पदार्थ पुरविण्यासाठी सक्षम आहेत असे समजण्यात येऊ नये.
२. मान्यवर अशा गैर सरकारी संस्थांतील व्यक्तींची समावेश करून, समिती स्थापन करावी व त्या समितीने सरकारी पातळीवर महिला बचत गटातील सभासदत्वाबद्दल चौकशी करावी.
३. योग्य त्या पद्धतीचा अवलंब न करता महिला गटांना देण्यात आलेले काम ताबडतोब रद्द केले पाहिजे. सन २००५ च्या शासन नियमानुसार नवीन अर्ज मागविले गेले पाहिजेत आणि त्यानुसार कामाची विभागणी केली गेली पाहिजे.
४. समितीच्या ज्या सभासदांनी सरकारचे नियम, कायदे व हुकुम यामध्ये दिलेल्या निकषांकडे पूर्तता न करता व शासन निर्णयाकडे दुर्लक्ष करून महिला बचत गटांना समितीच्या ज्या सभासदांनी कामे दिली अशा सभासदांविरुद्ध चौकशी सुरु केली पाहिजे.

प्रकरणाचे नाव :- महिला व बालविकास खात्यामध्ये घरी न्यावयाच्या शिधेच्या खरेदीबाबत भ्रष्टाचार.

थोडक्यात इतिहास :- महिला व बाल विकास विभाग महाराष्ट्र शासनाकडून हे प्रकरण चौकशीसाठी आयोगाकडे आले. आयोगाने त्याची दखल घेऊन, मुंबई शहर, मुंबई उपनगर आणि ठाणे येथील संबंधीत पुरवठाधारक जे शिधा घरी नेण्याच्या योजनेअंतर्गत तयार अन्न पदार्थांचा पुरवठा करतात त्यांना तसेच महिला आणि बाल विकास खाते आयुक्त अशा सर्वांना नोटिसा पाठविल्या.

सर्व संबंधीत व्यक्तींना नोटीसा पाठविल्या व सुनावणी घेऊन सर्वांचे म्हणणे ऐकले. चौकशी पूर्ण झाल्यानंतर आयोगाने दि. १५.५.२०१२ रोजी शासनाला शिफारशी पाठविल्या.

शिफारशी :

१. घरी न्यावयाच्या शिधा योजने अंतर्गत शिधाकार्ड, वीज बील, लाभार्थीच्या पालकांची डोमिसाईल प्रमाणपत्रे यांच्या आधारावर लाभार्थीची निवड करण्यासाठी व काही वैयक्तिक लोकांच्या बाबतीत (गरोदर व स्तनपान देणाऱ्या महिला यांच्यासाठी) जन्माचा दाखला व रुग्णालयांकडून दाखले घ्यावे. सर्वेक्षण पर्यवेक्षकांनी प्रत्यक्ष जाऊन आंगणवाडी सेविकांनी केलेल्या सर्वेक्षणापैकी ८० टक्के लाभार्थीची परत तपासणी करावी. सर्वेक्षण केलेल्या २५ टक्के लाभार्थीची बाल विकास प्रकल्प अधिकारी पातळीवर प्रत्यक्ष नोंदणीच्या आधारावर परत तपासणी करावी.
२. प्रत्यक्ष लाभार्थीला एक फोटो ओळखपत्र म्हणून देण्यात यावे. शिधा पत्रिकेप्रमाणे व या बालकांच्या फोटो ओळख पत्रावर पालकांचे पूर्ण नाव, त्यांची जन्मतारीख, रहाण्याची जागा यांचा उल्लेख असावा. त्या ओळखपत्रांवर कॅलेंडरमधील महिन्यांसाठी स्तंभ व सही किंवा अंगठ्याच्या ठशासाठी जागा असावी.
३. लाभार्थींना देण्यात आलेल्या ओळखपत्रांवर त्यांच्या पालकांना, किंवा आई, वडीलांना वाटण्यात आलेले खाद्यपदार्थ, खेळाच्या व इतर आवश्यक वस्तूंच्या संख्येची नोंद असावी आणि त्यावर त्यांची सही व अंगठ्याचा शिक्का असावा आणि ठराविक वयानंतर त्याची नोंद ठराविक स्तंभामध्ये करण्यात यावी आणि नवीन लोकांसाठी बाल विकास प्रकल्प अधिकार्यांच्या नोंदीच्या आधारावर त्याची सत्यापणशीलता बघून त्यांची नावे यादीत घालावीत.
४. टी.एच.आर. अंतर्गत पुरवठा करण्यात येणारे अन्न पदार्थ बाल विकास प्रकल्प अधिकार्यांच्या कार्यालयात आणावे व आंगणवाडी सेविकांकडे परस्पर पाठवू नये. आंगणवाडी सेविकांकडे ते बाल विकास प्रकल्प अधिकार्यांच्या कार्यालयातून आले पाहिजे आणि लाभार्थींना त्याचे वाटप मुख्यसेविका व शासनाने निवडलेल्या महत्वाच्या निम, सरकारी अधिकार्यांच्या उपस्थितीत केले गेले पाहिजे.
५. पुरवठादारांची निवड महाराष्ट्रात असलेल्या संस्थांमधून करावी, अशा संस्था महाराष्ट्राबाहेरील असू नयेत आणि उत्पादन संस्था भाड्यावर घेण्याला प्रोत्साहन देऊ नये आणि टेंडरच्या कागदपत्रांत त्याचा उल्लेख करावा की उत्पादक संस्था त्यांच्या स्वतःच्या मालकीच्या असाव्यात व भाडे तत्त्वावर घेतलेल्या असू नयेत.
६. टेंडरमधील अटी आणि नियमांमध्ये अशाप्रकारे सुधारणा करावी की, महिला मंडळांनी प्रत्यक्ष स्थापन केलेल्या लघुउद्योग संस्थांना माल पुरवठा करण्याची संधी मिळावी.
७. टेंडरमधील अटींमध्ये अशाप्रकारे सुधारणा करण्यात यावी की, मोठे उद्योगपती महिला मंडळांच्या नावावर माल पुरविण्याचे कंत्राट घेऊ शकणार नाहीत.
८. या बाबतीत चौकशी सुरू करण्यात यावी, खास करून अशा अन्न पदार्थांच्या बाबतीत की, जे पदार्थ ठराविक कोट्यामधून पुरविले जातात अशा बाबतीत प्रत्येक आंगणवाडीमध्ये एक समिती स्थापन करून, त्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी नेमण्यात आलेल्या व्यक्तींकडून प्रत्यक्ष लाभार्थी आणि पुरवठा करण्यात आलेल्या वस्तू यांच्या नोंदीनुसार तपासणी करण्यात यावी.
९. टेंडर देणे, अन्न पदार्थांचा पुरवठा आणि वाटप, लाभार्थीची ओळख इ. बाबतीत संपूर्ण चौकशी करण्यासाठी ही बाब राज्य सरकार किंवा केंद्र सरकारच्या चौकशी केंद्रांकडे सोपविण्यात यावी.

प्रकरणाचे नांव : ठाणे प्रकल्पातील युनिट क्र. ३ मधील आंगणवाडी केंद्रामधील सर्व पर्यवेक्षकांची गैरवर्तणूक व भ्रष्टाचाराची प्रकरणे

थोडक्यात इतिहास : महाराष्ट्र सरकारच्या महिला व बाल विकास खात्याच्या मंत्री महोदयांकडे श्री. समाधान मंडलिक आणि इतर यांनी दि. ८ ऑगस्ट २०११ रोजी केलेल्या तक्रारीमुळे सदर प्रकरण आयोगाकडे आले. हे प्रकरण आंगणवाडी केंद्रांमध्ये तयार अन्नपदार्थांच्या वितरणातील भ्रष्टाचार व्यवहारासंबंधी आहे. तक्रारीत असे म्हटले आहे की, ठाणे प्रकल्प युनिट क्र. ३ मधील आंगणवाडी केंद्रांनी, ३ ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांना द्यावयाच्या तयार खाद्य पदार्थ व इतर तदनुषंगिक वस्तू ज्यांचे वितरण करण्यात आले आहे असे दाखविले आहे त्यातील वस्तूंचे वितरण केलेच नाही.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व आपल्या शिफारशी दिनांक १५.५.२०१२ रोजी सादर केल्या.

शिफारशी :

१. लाभार्थीची निवड ही संबंधित कागदपत्रे जसे की, पालकांचा रहाण्याच्या जागेचा पुरावा, मुलांचा जन्म दाखला, एखाद्या विभागात रहात असल्या बद्दलचा दाखला यावरून केली जावी. यासाठी जनगणना खात्याच्या माहितीचा उपयोग पडताळणी करण्यासाठी करता येईल. आंगणवाडी सेविकांनी एकदा सर्वेक्षण केले की, कमीतकमी ७५ टक्के पडताळणी मुख्यसेविकांनी व २५ टक्के उलट तपासणी बाल विकास प्रकल्प अधिकार्यांनी करावी.
२. प्रत्येक मुलाला एक सांकेतिक क्रमांकासह फोटो ओळखपत्र देण्यात यावे.

३. लाभार्थीच्या प्रत्येक कुटुंबाला शिधापत्रिकांप्रमाणे पालकांचे नाव, बहिणीचे आणि भावांचे नाव आणि त्यांची वये यांची सगळ्यांची नोंद करून पत्रिका द्यावी. या पत्रिकांची आंगणवाडीसेविका मुख्यसेविकांनी उलट तपासणी करावी. पालकांनी १५ दिवसांतून एकदा आंगणवाडी केंद्रांमध्ये सत्यापणशीलता तपासून घेण्यासाठी यावे. आंगणवाडी केंद्रांनी ठेवलेल्या नोंदणी पुस्तकांची उलट तपासणी मुख्यसेविकांनी कमीतकमी तीन दिवसांनंतर करावी, बाल विकास प्रकल्प विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी कमीतकमी अर्ध्यापेक्षा जास्त आंगणवाड्यांची १५ दिवसांतून एकदा तपासणी करावी.
४. स्थानिक पातळीवर लक्ष ठेवणाऱ्या आणि नियंत्रण करणाऱ्या या समितीमध्ये पंचायत संस्थेच्या निवडणुकीप्रमाणे कमीतकमी ५ सदस्य व जास्तीतजास्त १५ सदस्य ग्रामसभेतून म्हणजेच ग्रामसभा, ग्रामपंचायतीचे सरपंच, ग्रामपंचायतीशी संबंधित अध्यक्ष यांच्यातून निवडावे. समितीमध्ये ७५ टक्के सदस्य या महिला असाव्यात. आंगणवाडीच्या मुख्यसेविकांनी सदस्य सचिव म्हणून काम करावे. समाज सोसायटी नोंदणी किंवा तत्सम कायद्याखाली समितीची नोंदणी करण्यात यावी. समितिचा कार्यकाळ निश्चित करावा. ग्रामपंचायतीच्या पर्यवेक्षणाखाली समिती काम करेल. शहरी भागातही अशाच प्रकारची यंत्रणा स्वीकारण्यात यावी.
५. आंगणवाड्यांना त्यांच्या स्वतःच्या इमारती आणि स्वयंपाकघरे असावीत. प्रत्येक आंगणवाडीला समितीमार्फत वितरण व्यवस्थेतील दुकानांमधून शिधा व इतर पदार्थ वाटण्यात यावेत. आंगणवाडी केंद्रांमध्ये खाद्यपदार्थ तयार करण्यात यावेत व बाहेरून पुरवठ्याची पद्धत बंद करावी.
६. ३ ते ६ वर्षांतील वयोगटाच्या मुलांच्या माहितीचे संकलन करणे आवश्यक आहे. प्रत्येक आंगणवाडी केंद्र बायोमेट्रिक पद्धतीने सज्ज केली जावी.
७. लाभार्थींनी दिलेल्या माहितीच्या नोंदी करून त्यांची सविस्तर चौकशी करावी.
८. हस्ताक्षर तज्ज्ञ व न्यायालया संबंधीच्या तज्ज्ञांच्या सेवा घेऊन नोंदीची पडताळणी करण्यात यावी.

प्रकरणाचे नाव : महिला व बाल विकास विभागाच्या अधिकारी व कर्मचारी यांनी आयुक्तांविरुद्ध केलेल्या तक्रारी.-

थोडक्यात इतिहास : वर सांगितलेल्या बाबतीत बाल हक्क संरक्षण आयोगाकडे माजी आयुक्त, महिला व बालविकास विभाग, महाराष्ट्र राज्य, यांच्याविरुद्ध चौकशी करण्याबाबतचे पत्र प्राप्त झाले. त्यानुसार बाल हक्क संरक्षण आयोग, महाराष्ट्र राज्य यांनी या बाबतीत लक्ष घातले.

२. या तक्रारीमध्ये महिला व बालविकास विभागाच्या माजी आयुक्तांविरुद्ध त्या खात्यामध्ये काम करणाऱ्या महिला अधिकाऱ्यांना झुकते माप देणे यासारखे अनेक मुद्दे उपस्थित करण्यात आले. संशयास्पद नोंदणी असूनही मेहेरबानी केली गेलेल्या अशा महिला अधिकाऱ्यांची नावे : उज्वला पाटील, शिल्पा पाटील, वसुधा पाटील आणि नलिनी पाटील अशी आहेत. तक्रारीमध्ये असे नमूद केले आले आहे की, उज्वला पाटील या जळगावच्या व्यभिचार घोट्याळ्यात सामील होत्या. श्रीमती वसुधा पाटील यांच्याविरुद्ध, त्यांच्या ताब्यातील मुलीवर बलात्काराची तक्रार होती. त्यांच्या विरुद्ध एफ.आय.आर. दाखल करण्यात आला होता. नलिनी पाटील या देशी दारुचे दुकान चालवीत होत्या. या तक्रारीमध्ये असाही उल्लेख केला गेला आहे की, या माणसांची एक मोठी साखळी आहे व आयुक्तांचे कार्यालय व मंत्रालयातील अधिकारी यांचे आशिर्वाद असल्यामुळे या माणसांवर गंभीर आरोप असूनही व त्यांच्याविरुद्ध चौकशी सुरू असतानाही ही माणसे स्वतःच्या बदल्या हव्या त्याठिकाणी करून घेतात, बढत्या घेतात, तर मागासवर्गीय जमातीतील महिला अधिकाऱ्यांचा वरिष्ठ अधिकाऱ्यांकडून अतिशय छळ होतो.

त्यानुसार आयोगाने चौकशी केली व दिनांक ०५.०५.२०१२ रोजी आपल्या शिफारशी सरकारकडे सादर केल्या.

शिफारशी :

१. आयोगाकडे आलेल्या परिस्थितीजन्य पुराव्यानुसार मंत्रालय व माजी आयुक्तांच्या अधिकाऱ्यांनी त्यांच्या खात्यात काम करणाऱ्या उच्चवर्णीय स्त्री-अधिकाऱ्यांच्या बाबतीत जाणीवपूर्वक पक्षपात केला असे सद्यःस्थितीवरून दिसत नसले तरी त्याबाबत सविस्तर चौकशी करणे आवश्यक आहे.
२. कनिष्ठ वर्गातील स्त्री-अधिकाऱ्यांचा छळ झाला आहे असे सद्यःस्थितीवरून दिसत नसले तरी त्याचीही सविस्तर चौकशी परिच्छेद ८ (१) मध्ये उल्लेख केलेल्या पद्धतीने करणे आवश्यक आहे.

बाल हक्क संरक्षण आयोग कायदा, २००५ खालील सु-मोटो प्रकरणावर शिफारस

प्रकरणाचे नाव : दिनांक ०५.१०.२०१२ रोजी टाईम्स ऑफ इंडियाने दिलेल्या बातमीनुसार : पोलिसांना कृती करण्यासाठी ९ दिवस लागले.

थोडक्यात इतिहास : आहुती जोशी या लहान बालिकेचे मारहाणीमुळे निधन झाल्याची बातमी दिनांक ०५.१०.२०१२ रोजी टाईम्स ऑफ इंडिया मध्ये आल्यावर ही घटना आयोगाच्या स्वयंप्रेरित अधिकार क्षेत्रामध्ये आली. या वृत्तामुळे असे उघडकीस आले आहे की, आहुती नावाच्या बालिकेला दिनांक २४.०९.२०१२ रोजी अत्यवस्थ स्थितीत के. ई. एम. रुग्णालयात दाखल केले गेले. बालिकेच्या केलेल्या क्ष-किरण चिकीत्सेमध्ये

असे आढळून आले की, डोक्याच्या कवटीच्या दोन्ही बाजूला छेद गेले आहेत व तेथे रक्ताच्या गुठळ्या झाल्या आहेत. डॉक्टरांनी तिच्या पालकांकडून त्याबद्दल वैद्यकीय माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न केला, पण त्यांच्या उत्तरात तफावत आढळून आली. त्यानंतर डॉक्टरांनी तेथील पोलीस चौकीला सावध केले. त्या चौकीवरील पोलीस अधिकाऱ्याने हे पालक रहात असलेले क्षेत्र बोरिवली पोलीस ठाण्याच्या अखत्यारित येत असल्याने त्या पोलीस ठाण्याला ही माहिती कळविली. बोरिवली पोलीस ठाण्याने त्वरित कारवाई न करता या घटनेची नोंद करण्यास ९ दिवस लावले. कुमारी आहुती जोशीचे दिनांक १ ऑक्टोबर २०१२ रोजी निधन झाले. वृत्तपत्रात ही बातमी आल्यावर पोलिसांनी कृती करण्यास सुरवात केली. आयोगाने पोलीस अधिकारी व के.ई.एम. रुग्णालयाच्या डॉक्टरांना बोलाविले तेव्हा पोलीस अधिकारी, श्री. अडाणे यांनी तीच गोष्ट व तीच बातमी पुन्हा पुन्हा सांगितली. चौकशी करण्यास विलंब का झाला याचे उत्तर मात्र ते देऊ शकले नाहीत. पोलिसांच्या अहवालाप्रमाणे त्यांनी आहुतीच्या आई-वडिलांना अटक केली. मात्र आहुतीला मारहाण आईने केली, वडीलांनी केली की दोघांनीही केली व का केली हे स्पष्ट झालेले नाही.

आयोगाने या प्रकरणाची चौकशी केली व सरकारला आणि संबंधितांना दिनांक ३० मार्च २०१३ रोजी शिफारशी दिल्या आहेत.

शिफारशी :

१. लग्नाशिवाय विवाहितांसारखे रहाण्यास प्रोत्साहन देऊ नये व कुटुंब या संस्थेला प्रोत्साहन द्यावे.
२. घरगुती हिंसाचार, वैवाहिक बाबी यांसारख्या समस्या न्यायालयाबाहेर वार्तालाप, चर्चा व समुपदेशन या मार्गाने कौटुंबिक सदस्य व बिन सरकारी सामाजिक संस्था यांना समाविष्ट करून सलोख्याने सोडविल्या जाव्यात.
३. प्रत्येक पोलीस स्टेशन मध्ये मुलांच्या हितासाठी एक विभाग असावा व पोलीस अधिकाऱ्यांना त्याबद्दल कार्यप्रवण करण्यासाठी नियमित प्रशिक्षण वर्गांचे आयोजन करण्यात यावे.
४. शाळेतील अभ्यासक्रमामध्ये चारित्र्यवर्धन, नितिमत्त्व, नितिशास्त्रे यासारखे शिक्षण असावे.
५. दूरदर्शनवर अश्लील दृष्ये दाखविण्यापासून परावृत्त करावे व शक्यतो त्यावर बंदी घालावी.

शिक्षणाचा हक्क प्रकरणावर शिफारस

प्रकरणाचे नाव : पी. एन. अमरसे शैक्षणिक त्रासाबाबत तक्रार

थोडक्यात इतिहास : अर्जदार श्री. अरविंद जी. फळसणकर यांनी पालक संस्थेतर्फे आयोगाकडे सेठ माधवदास अमरसे माध्यमिक शाळेच्या मुख्याध्यापकांविरुद्ध दिनांक २६ ऑगस्ट २०११ रोजी अशी तक्रार केली की, प्रतिवादींनी शाळेच्या फी मध्ये वाढ केल्यामुळे समाजातील दुर्बल घटकांमधून येणारे विद्यार्थी शिक्षणापासून वंचित होत आहेत. गरीब आर्थिक परिस्थितीमुळे ते वाढीव फी जमा करण्यास असमर्थ आहेत. शाळेने पालक, शिक्षक संघाची संमती न घेता शाळेच्या फी मध्ये एकतर्फी वाढ केली. तक्रारीमध्ये असाही उल्लेख करण्यात आला आहे की, शाळेचे पदाधिकारी दुर्बल घटकातील विद्यार्थ्यांचा जास्तीची फी भरण्यासाठी छळ करीत आहेत. त्यांना धाक-धपटशा दाखवत आहेत. ज्यांनी जास्तीची फी भरली नाही अशा मुलांच्या भावंडांना प्रवेश नाकारला जात आहे. यापुढे तक्रारीत असे नमूद केले आहे की, अंधेरी एज्युकेशन सोसायटी ही प्राथमिक शाळा चालवते व त्यांच्याकडे विशिष्ट कारणासाठी गोळा केलेला कॉर्पास निधी रुपये पाच कोटींहून अधिक आहे. शिवाय शाळेच्या माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विभागांना सरकारतर्फे मदत मिळते. अर्जदारांनी तक्रारीत असा उल्लेख केला आहे की त्यांनी माननीय उच्च न्यायालयात फी कमी करण्यासाठी अर्ज केला होता पण तो बडतर्फे करण्यात आला. त्यामुळे यासंबंधी खटला आयोग चालवू शकत नाही. परंतु २००९ च्या शिक्षणाचा हक्क या कायद्यामधील : विद्यार्थ्यांचा छळ, सरकारकडून भरलेल्या फीची नुकसानभरपाई व २५ टक्के जागा समाजातील दुर्बल घटकांसाठी उपलब्ध करणे या मुद्यांबाबतीत तरतुदींची अंमलबजावणी करण्याचे काम आयोग करू शकतो. त्याप्रमाणे अर्जदाराने दिनांक १५ सप्टेंबर २०११ रोजी सुधारित तक्रार दाखल केली.

यासंबंधी आयोगाने चौकशी केली व सरकारला आणि संबंधितांना दिनांक २१ मे २०१२ रोजी शिफारशी सादर केल्या.

शिफारशी :

१. फी वाढीबाबत माननीय न्यायालयानी दिलेल्या आदेशावर काही अभिप्राय देण्याचे अधिकार आयोगाकडे नाहीत. परंतु शाळेच्या अधिकारी मंडळाकडून विद्यार्थ्यांचा होणारा छळ बाल हक्क संरक्षण कायद्याच्या कक्षेखाली येतो.
२. महाराष्ट्र सरकारच्या शैक्षणिक खात्याने व मुंबई महानगरपालिकेने याबाबतीत चौकशी करावी व जर शाळा नियमाप्रमाणे चालवीली जात नसेल तर कायद्याप्रमाणे योग्य ती कार्यवाही करावी असा आदेश देण्यात येत आहे.
३. शाळेला अल्पसंख्याक दर्जा (भाषावार अल्पसंख्याकता) असल्यामुळे दिनांक १२ एप्रिल २०१२ रोजी माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशानुसार शिक्षणाचा हक्क या कायद्याच्या उपविभाग १२ (१) च्या तरतुदी या बाबतीत लागू होतील.

४. शैक्षणिक खात्याने योग्य अशा तार्किक व न्याय्य निकषांचा स्वीकार करून समाजातील दुर्बल घटकांची वर्गवारी निश्चित करण्यासाठी धोरण तयार करावे.
५. २००९ च्या शिक्षणाचा हक्क या कायद्याखाली येणाऱ्या मुद्यांचा विचार करण्याचा अधिकार आयोगाला आहे. शाळेच्या पदाधिकाऱ्यांनी कायद्याचे उल्लंघन केले आहे. याबाबत कोणताही प्रत्यक्ष पुरावा तक्रार करणाऱ्यांनी दिलेला नाही, परंतु शिक्षणाची गुणवत्ता ठेवणे व पायाभूत सुविधा उभारणे यासंबंधी कोणतेही समाधानकारक उत्तर पदाधिकारी देऊ शकले नाहीत, म्हणून शैक्षणिक खात्यास यासंबंधी अहवाल सादर करण्यास निर्देश देण्यात येत आहेत.
६. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांविरुद्ध काही कठोर पावले उचलल्याचे दिसून येत आहे. त्यासाठी शिक्षण विभागाने याबाबतीत चौकशी करून अहवाल सादर करावा.

प्रकरणाचे नाव : जमनाबाई नरसी शाळेच्या विरुद्ध श्री. अरविंद शेठ्ठी यांनी केलेली तक्रार.

थोडक्यात इतिहास : अर्जदाराने दिनांक १८ जुलै २०१२ रोजी जमनाबाई नरसी शाळेविरुद्ध दाखल केलेल्या तक्रारीमुळे सादर प्रकरण आयोगाकडे आले. तक्रारीत असे म्हटले आहे की, तक्रारदाराचा २ व्या इयत्तेत “ ग ” तुकडीत असणारा मुलगा शिव याला दिनांक ११ जुलै २०१२ रोजी त्याच्या वर्गात येण्याची परवानगी नाकारण्यात आली आणि तक्रारदार शाळेत पोहोचेपर्यंत मुलाला मुख्याध्यापकांच्या कार्यालयात डांबून ठेवण्यात आले व तक्रारदाराला मुलाला घेऊन जाण्यास सांगण्यात आले. मुख्याध्यापिका, श्रीमती सुदेशना चटर्जी यांच्याकडून तक्रारदाराला सांगण्यात आले की, तक्रारदाराच्या मुलाला शाळेत पाठविण्याचा यापुढे प्रयत्न करू नये कारण दिनांक ६ व १० जुलै २०१२ रोजी पाठविलेल्या पत्रांतून त्याला शाळेत प्रवेश करण्यास मनाई करण्यात आली होती. तक्रारदाराने पुढे असे नमूद केले आहे की, शाळेने वेळोवेळी केलेल्या मूल्यांकनाप्रमाणे शिव साठी आम्ही सर्व बाबींची पूर्तता केली आहे व त्याच्या पुढील विकासासाठी उपचार पद्धती लागणार आहे. तक्रारदाराने आयोगाला विनंती केली आहे की, शाळेच्या पदाधिकाऱ्यांना शिवला परत प्रवेश देण्याची सूचना करावी. या तक्रारीच्या आधारावर आयोगाने त्याच्या अधिकार क्षेत्राखाली असलेल्या शाळेच्या मुख्याध्यापिकेस व जवाहर भवन, मरिन लाईन्स येथे असलेल्या उप संचालक, शिक्षण विभाग सुनावणीबाबत नोटीस पाठविली आणि त्यांना दिनांक १६ ऑगस्ट २०१२ रोजी आयोगासमोर हजर रहाण्यास सांगितले. याप्रमाणे आयोगाने चौकशी केली आहे व शासन आणि संबंधितांना दिनांक ६ नोव्हेंबर २०१२ रोजी शिफारशी सादर केल्या आहेत.

शिफारशी :

१. जमनाबाई नरसी शाळेला असे निर्देश देत आहे की, त्यांनी शिवाची आई १५ दिवस त्याच्याबरोबर आल्यास त्याला शाळेत परत प्रवेश द्यावा.
२. या काळामध्ये डॉ. दलवाईच्या अध्यक्षतेखाली एक तज्ज्ञांची समिती नेमली जाईल व ह्या समितीचे सभासदांमध्ये वर्तणूक शास्त्र, मानसशास्त्र या विषयातील डॉ. दलवाईंनी निवडलेले तज्ज्ञ असतील. ही समिती शिव च्या वर्गातील वागणुकीचे निरक्षण करतील व त्याचा अहवाल सादर करतील. जर अहवालाने असे नमूद केले की, पालकांच्या खर्चामधून एका सहाय्यक शिक्षकाच्या मदतीने शिवाची शाळा चालू रहावी तर तो निर्णय शाळेवर बंधनकारक राहील.
३. समितीचा अहवाल याविरुद्ध असेल तर पालकांनी शिवाला अशा शाळेत स्थलांतरित करावे की, जी शाळा वर्तणुकीच्या समस्या असणाऱ्या मुलांसाठी खास सोय करण्यात आलेली असते आणि राज्य सरकारने शिवाला सर्वप्रकारच्या सुविधा पुरवाव्यात की, ज्यामुळे शिवाला शिक्षण मिळू शकेल.
४. समितीच्या सदस्यांचा खर्च तक्रारदार व प्रतिवादी क्र. १ यांना द्यावा लागेल.

प्रकरणाचे नांव : बिंबीसार नगर मध्ये गोरेगाव म्युनिसिपल शाळेच्या आवारात तात्पुरत्या जागेत चालविल्या जाणाऱ्या रामकिशन शैक्षणिक संस्थानची परवानगी रद्द करणे.

थोडक्यात इतिहास : तक्रार लिहून देणार, श्री. श्याम सोनार हे स्वयंसेवी समान शिक्षण मूलभूत अधिकार समितीच्या स्वयंसेवी संस्थेमध्ये काम करत आहेत. त्यांनी प्रतिवादी सुदर्शन रामकृष्ण शिक्षण संस्थान आणि शिक्षण खाते, म्युनिसिपल कॉर्पोरेशन विरुद्ध दिनांक १२ नोव्हेंबर ११ रोजी बाल हक्क आयोगाकडे तक्रार दाखल केली. त्यानंतर महाराष्ट्र नवनिर्माण सेनेचे अध्यक्ष, श्री. रमाकांत मर्गज यांनीसुद्धा सुदर्शन रामकृष्ण शिक्षण संस्थानाच्या विरुद्ध केलेल्या तक्रारीमध्ये श्री. सोनार यांच्या तक्रारीतील हाच मुद्दा उचलून धरला आणि आणखी एक तक्रार दाखल केली. आयोगाने दोन्ही तक्रारीत आलेल्या मुद्यांची दखल घेऊन दोन्ही प्रतिवाद्यांना म्हणजेच सुदर्शन रामकृष्ण शिक्षण संस्थानला व बृहन्मुंबईच्या महानगरपालिकेच्या शैक्षणिक अधिकाऱ्यांना नोटिसा पाठविल्या.

या बाबत आयोगाने चौकशी करून दिनांक १४ जून २०१२ रोजी शासनला आणि संबंधितांना शिफारशी पाठविल्या.

शिफारशी :-

१. म्युनिसिपल शाळेच्या आवारात भाडेपट्टी करार ' लिव्ह आणि लायसेन्स ' या तत्वावर प्रथम येणाऱ्यास प्रथम या आधारावर शाळा चालविण्यास परवानगी देण्याच्या नगरपालिकेच्या धोरणाचा फेरविचार करणे.
२. ' लिव्ह आणि लायसेन्स ' धोरण पारदर्शक, योग्य व न्याय्य करण्यासाठी वृत्तपत्रात जाहिरात देऊन सर्वांना जागा घेण्याची संधी देण्यात आली पाहिजे.
३. नगरपालिकेच्या शाळेच्या आवारात परवानगीशिवाय प्राथमिक शाळा चालविणे गैरकायदेशीर आहे आणि नगरपालिकेच्या शाळेच्या ज्या अधिकाऱ्यांच्या करण्याने किंवा न करण्याने हे घडले त्यांच्या बाबतीतही योग्यती कारवाई केली गेली पाहिजे.
४. सुदर्शन रामकृष्ण शिक्षण संस्थानच्या विश्वस्तांवर योग्य ती कारवाई करण्यात यावी.

प्रकरणाचे नाव : श्री. मिलिंद मांडवगणे यांच्याकडून न्यू इरा इंग्लिश स्कूल, नाशिक यांच्याविरुद्ध शिक्षणाचा हक्क याबाबत तक्रार.

थोडक्यात इतिहास :- श्री. मांडवगणे यांनी न्यू इंग्लिश स्कूलविरुद्ध तक्रार केली आणि उपसंचालक (शिक्षण) यांच्या हुकुमाविरुद्ध फिर्याद दाखल करून शाळेविरुद्ध कृती करण्याची विनंती केली, कारण शाळा नियमांच्या तरतुदींचे उल्लंघन करत होती व शाळा सोडण्याचा दाखला देत नव्हती. ह्याबाबत आयोगाने सुनावणी घेतली व शिक्षणाचा हक्क या कायद्याखाली उपसंचालक (शिक्षण) यांच्या आज्ञेविरुद्ध हुकूम दिला.

शिफारशी :-

उपसंचालक शिक्षण यांच्याकडे याबाबतीत वैधानिक मुद्द्यांचा फेरविचार करण्यासाठी शिफारस करण्यात आली.

प्रकरणाचे नांव :- निरनिराळ्या शाळांतील अधिकारी मंडळींनी वापरलेल्या चुकीच्या मुल्यांकन पद्धतीमुळे ९ वीत नापास म्हणून जाहीर केल्या गेलेल्या हजारो विद्यार्थ्यांची न्यायाची मागणी.

थोडक्यात इतिहास :- ९ वीत नापास झालेल्या विद्यार्थ्यांवर अन्याय झालेल्या पालकांनी सरकारने काढलेल्या परिपत्रकाविरुद्ध तक्रार केली म्हणून ही बाब आयोगासमोर आली. अर्जात असे म्हटले आहे की माध्यमिक व उच्च माध्यमिक परीक्षा घेणारी महाराष्ट्र राज्य मंडळाच्या ज्या विविध विभागीय मंडळातर्फे १० वी इयत्तेची परीक्षा घेतली जाते तीच मंडळे ९ वीची परीक्षाही घेतात त्यामुळे सध्या घेण्यात येणाऱ्या ९ वी च्या परिक्षेचीही विद्यार्थ्यांना भिती वाटते. शाळेच्या व्यवस्थापनांना सध्या ९ वी इयत्तेमध्ये शिकत असणाऱ्या सर्वसामान्य कुवतीच्या विद्यार्थ्यांना वगळण्यासाठी अनेक चुकीच्या पद्धती वापरण्यासाठी त्यांच्यावर दबाव टाकला जातो व त्यांना तसे करण्यासाठी जबरदस्ती केली जाते. कारण असे केल्यामुळे शाळा शिक्षण खात्याने प्रसारित केलेल्या नवीन मार्गदर्शक तत्वांमुळे काही ठराविक शाळांना एस.एस.सी. परीक्षेमध्ये चमकण्याची संधी मिळते. ही प्रवृत्ती पूर्वी काही निवडक शाळांमध्येच दिसून येत होती. परंतु आता जवळजवळ सर्वच शाळांमध्ये अशी प्रवृत्ती अतिशय झपाट्याने वाढीस लागलेली दिसत आहे. व त्यामुळे अनेक विद्यार्थी अडचणीत सापडलेले आहेत. या अनैतिक कलामुळे ९ वी इयत्तेच्या परीक्षांमध्ये हजारो विद्यार्थी नापास झाले आहेत व त्यांचे एक मौल्यवान शैक्षणिक वर्ष वाया जात आहे. आणखी पुढे, शाळेच्या अधिकारी मंडळांनी व शैक्षणिक खात्याने ठरविलेल्या नवीन मार्गदर्शक तत्वांवर आधारित ९ व्या इयत्तेच्या विद्यार्थ्यांचे वार्षिक मूल्यमापन करण्यासाठी स्वीकारलेली पद्धत चुकीची आहे. शाळेच्या शैक्षणिक खात्याने त्याचे ताबडतोब आत्मनिरिक्षण करणे आवश्यक आहे.

याबाबतीत आयोगाने चौकशी केली आणि दि. ०२.०६.२०१२ रोजी शासन व संबंधितांना शिफारशी सादर केल्या आहेत.

शिफारशी :-

१. शैक्षणिक खात्याने काढलेल्या परिपत्रकामध्ये सुधारणा कराव्या. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना ९ वी मध्ये स्वतःच्या आवडीचे विषय निवडता येतील.
२. ९ वी मध्ये ठेवण्यात आलेल्या विद्यार्थ्यांना एक खास बाब म्हणून त्यातील वरच्या विभागाकडे त्यांना बढती द्यावी.

प्रकरण आठ

अध्यक्ष/सदस्य/सचिवांच्या भेटी व प्राधिकारी व उच्च पदधारी यांच्याबरोबर बैठक.

२०१२-१३ या वर्षातील प्राधिकारी व उच्चपदधारी बरोबरील बैठकांमध्ये सचिवांच्या भेटी.

अ.क्र.	नाव व पदनाम	कालावधी	भेटीचे कारण
१	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	२० ते २३ जून २०१२	परभणी आणि बीड येथे जनसुनावणी, चौकशी, आणि बालगृहांची तपासणी, परळी वैजनाथ येथे चौकशी.
२	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव.	८ ते १० जुलै २०१२	नांदेड येथे जनसुनावणी, आणि बालगृहांची तपासणी,
३	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	१३/८/२०१२	नाशीक येथे जनसुनावणी, आणि बालगृहांची तपासणी,
४	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	४/९/२०१२ ते ५/९/२०१२	दि. ४/९/२०१२ रोजी यु.जी.सी. ने आयोजित केलेल्या मुलाखतीस उपस्थित. ५/९/२०१२ रोजी आंतरराष्ट्रीय कार्यशाळेबाबत निरनिराळ्या एजन्सीबरोबर चर्चा.
५	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	२७/९/२०१२ ते २८/९/२०१२	गडचिरोली येथे जनसुनावणी, प्रशिक्षणाबाबत आढावा आणि बैठक.
६	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	२९/१०/२०१२	रत्नागिरी येथे प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि मोफत व सक्तीचे शिक्षण आणि अवैध वहातूक बाबत जनसुनावणी.
७	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	२८/११/२०१२ ते २/१२/२०१२	अकोट, अकोला, धारणी येथे आश्रमशाळाना भेट, बाल हक्काच्या विविध विषयावर जनसुनावणी.
८	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	१६/१/२०१३	राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग यांनी आयोजित केलेल्या एक दिवशीय कार्यशाळेस उपस्थित.
९	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	२१/१/२०१३	ठाणे येथे प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि मोफत व सक्तीचे शिक्षण कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा आणि कुपोषणा बाबत जनसुनावणी.
१०	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	३०/१/२०१३ ते ३१/१/२०१३	सोलापूर येथे प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि मोफत व सक्तीचे शिक्षण कायदा, बाल कामगार, बाल न्याय अधिनियमाच्या अंमलबजावणीबाबत जनसुनावणी.
११	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	६/२/२०१३	रायगड येथे प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि मोफत व सक्तीचे शिक्षण कायदा, बालकांचे लैंगिक शोषण कायदा आणि कुपोषणाबाबत जनसुनावणी.
१२	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	२८/२/२०१३	महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग आणि गांधी विचार परिषद यांनी वर्धायेथे आयोजित केलेल्या चर्चासत्रास उपस्थित.
१३	श्री. ए. एन. त्रिपाठी, सचिव	१/३/२०१३ ते २/३/२०१३	नागपुर येथे प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि मोफत व सक्तीचे शिक्षण कायदा, बाल कामगार जनसुनावणी, आणि भंडारा येथे तीन बहिर्गोष्टीच्या मृत्युबाबत चौकशी.

प्रकरण नऊ

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग यांनी खालीलप्रमाणे दिनांकास बैठकी आयोजित केल्या

अ.क्र.	बैठकीचा दिनांक व स्थळ	उपस्थित अध्यक्ष/सदस्य सचिव व सदस्यांची यादी	बैठकीत झालेले निर्णय
१	दि. ४/७/२०१२ प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, यांचे कार्यालय	अध्यक्ष तथा प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग श्रीमती वंदना कृष्णा. सचिव, श्री.अ.ना.त्रिपाठी.	एकूण २ मुद्दे चर्चेकरिता होते. दिनांक १३ ऑक्टोबर २०११ रोजी झालेल्या बैठकीचे इतिवृत्तास मान्यता मिळाली व अन्य मुद्द्यांवर चर्चा झाली.
२	दि. १६/७/२०१२ प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय यांचे कार्यालय.	अध्यक्ष तथा प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग श्रीमती वंदना कृष्णा. सचिव श्री. अ.ना.त्रिपाठी.	एकूण ११ मुद्दे चर्चेकरिता होते. दिनांक ४/७/२०१२ रोजी झालेल्या बैठकीचे इतिवृत्तास मान्यता मिळाली व अन्य मुद्द्यांवर चर्चा झाली.
३	दि. ३१/८/२०१२ प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, यांचे कार्यालय.	अध्यक्ष तथा प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग श्री उज्वल उके. सचिव श्री. अ.ना.त्रिपाठी.	एकूण ९ मुद्दे चर्चेकरिता होते. दिनांक १६/७/२०१२ रोजी झालेल्या बैठकीचे इतिवृत्तास मान्यता मिळाली व अन्य मुद्द्यांवर चर्चा झाली.
४	दि. ७/१/२०१३ प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, यांचे कार्यालय.	अध्यक्ष तथा प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, श्री उज्वल उके. सचिव श्री.अ.ना.त्रिपाठी.	एकूण २ मुद्दे चर्चेकरिता होते. दिनांक ३१/८/२०१२ रोजी झालेल्या बैठकीचे इतिवृत्तास मान्यता मिळाली व अन्य मुद्द्यांवर चर्चा झाली.
५	दि. १५/३/२०१२ प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, यांचे कार्यालय.	अध्यक्ष तथा प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, श्री उज्वल उके. सचिव श्री. अ.ना.त्रिपाठी.	एकूण २ मुद्दे चर्चेकरिता होते. दिनांक ७/१/२०१३ रोजी झालेल्या बैठकीचे इतिवृत्तास मान्यता मिळाली व अन्य मुद्द्यांवर चर्चा झाली.

प्रकरण दहा

आयोगास आंतरराष्ट्रीय प्रतिष्ठीत व्यक्तींची भेट

अ. क्र.	दिनांक	भेट देणाऱ्या व्यक्तीचे नांव	देशाचे नांव	भेट घ्यायचे कारण
१	१/१०/२०१३	श्रीमती निकी जॉन्सन हस्टन	फिलेडिपीया विद्यापीठ, यु.एस.ए.	बालकांच्या हक्काबाबत विविध विषयांबाबत प्रामुख्याने भारतीय स्थितीबाबत, चर्चा

श्रीमती निकी जॉन्सन हस्टन यांच्यासोबत (मध्यभागी) श्री.ए.एन.त्रिपाठी,
सचिव, बाल हक्क संरक्षण आयोग (डाव्या बाजुस) श्री एस. एस. सुपे, अवर सचिव तथा प्रशासकीय अधिकारी

आयोगास आंतरराष्ट्रीय प्रतिष्ठित व्यक्तींची भेट

अ. क्र.	दिनांक	भेट देणाऱ्या व्यक्तीचे नांव	देशाचे नांव	भेट घ्यायचे कारण
२	२६/११/२०१३	श्रीमती इसोब्ले स्वान जॉन श्रीमती मॅरीट व्होग श्रीमती सॅन्ड्रा व्हेन्डी क्रॉकर श्रीमती युलराइक साल प्रॅक	स्कॉटलॅंड इस्टोनिया ऑस्ट्रेलिया जर्मनी	बालकांच्या हक्काबाबत राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय धोरणाबाबत चर्चा

आंतरराष्ट्रीय प्रतिष्ठित व्यक्तींछ श्री.ए.एन.त्रिपाठी, सचिव बाल हक्क संरक्षण आयोग, यांच्यासोबत बालकांच्या हक्काबाबत
राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय धोरणा बाबत चर्चा करताना.

आयोगास आंतरराष्ट्रीय प्रतिष्ठीत व्यक्तींची भेट

अ. क्र.	दिनांक	भेट देणाऱ्या व्यक्तीचे नांव	राज्याचे नांव	भेट राज्याचे कारण
	११ ऑक्टोबर २०१२	अध्यक्ष, बाल हक्क संरक्षण आयोग, ओडीसा	ओडीसा	बालकांच्या हक्काबाबत विविध विषयांबाबत चर्चा

श्री.ए.एन.त्रिपाठी, सचिव बाल हक्क संरक्षण आयोग हे अध्यक्ष, बाल हक्क संरक्षण आयोग, ओडीसा यांच्याद सोबत
बालकांच्या हक्काबाबत विविध विषयांबाबत, चर्चा करताना

आयोगास आंतरराष्ट्रीय प्रतिष्ठीत व्यक्तींची भेट

अ. क्र.	दिनांक	भेट देणाऱ्या व्यक्तीचे नांव	राज्याचे नांव	भेट राज्याचे कारण
	१ मार्च २०१३	बंगाल चाईल्ड लाईनचे सदस्य	बंगाल	बालकांच्या हक्काबाबत विविध विषयांबाबत चर्चा

प्रकरण अकरा

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाचे पदे

अ.क्र. (१)	पदनाम (२)	मंजूर पदे (३)	भरलेली पदे
१	सचिव	१	१
१	अवर सचिव तथा प्रशासकीय अधिकारी	१	१
२	विधी सल्लागार	१	रिक्त
३	लेखाधिकारी तथा सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी	१	१
४	निवडश्रेणी लघुलेखक	२	१
५	परिविक्षा अधिकारी	२	१
६	लिपिक	२	१
७	शिपाई	२	१
एकूण		१२	७

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगाचे अधिकारी/कर्मचारी

अ.क्र. (१)	पदनाम (२)	नाव (३)	दूरध्वनी क्रमांक (४)
१	सचिव	श्री. ए.एन.त्रिपाठी	०२२. २४९२०८९४
२	अवर सचिव तथा प्रशासकीय अधिकारी	श्री. स. श्री. सुपे	०२२. २४९२०८९५
३	विधी सल्लागार	रिक्त पद	०२२. २४९२०८९५
४	लेखाधिकारी तथा सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी	श्री.एस.डी. कोकर (१ एप्रिल २०१२ ते १५ डिसेंबर २०१२) श्री समिर भाटकर (११ जानेवारी २०१३ ते ७ फेब्रुवारी २०१३)	०२२. २४९२०८९५
५	निवडश्रेणी लघुलेख, सचिवांचे स्वीय सहाय्यक	श्रीमती शैला कोठावळे	०२२. २४९२०८९५
६	उच्च श्रेणी लघुलेखक, सचिवांचे स्वीय सहाय्यक	श्रीमती प्रांजल प्रशांत मोहिते	०२२. २४९२०८९५
७	परिविक्षा अधिकारी (तक्रार निवारण कक्ष)	श्रीमती दिपश्री वर्दम	०२२. २४९२०८९७
८	परिविक्षा अधिकारी	रिक्त	०२२. २४९२०९७
९	लिपिक	श्रीमती मुग्धा जयकुमार	०२२. २४९२०८९५

प्रकरण बारा

महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग कार्यालयात बाल हक्क संरक्षणासंबंधी प्राप्त प्रकरणांचा गोषवारा

नमुना क

अ.क्र.	वर्ष	वर्षाच्या सुरूवातीला प्रलंबित असलेली प्रकरणे	नवीन तक्रारी	एकूण	निकालात काढलेली प्रकरणे	वर्षाच्या शेवटी प्रलंबित असलेली प्रकरणे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१	२०१२-१३	५८७	३९७	९८४	५२७	४५७

प्रकरण तेरा

लेखा परिक्षण अहवाल, २०१२-१३

**AUDIT REPORT DURING
YEAR 2012-13**

Receipts & Payment A/C for the year ended 31.03.2013

Particulars	Salary	Non Salary	RTE	Particulars	Salary	Non Salary	RTE
Opening Balance				Salary & allowances	4899755	31,661.70	
SBI	32,541.00	283,140.00		Office Expenses		132,333.00	103600.00
Cash		6,881.00		Telephone Expenses		13,702.00	106934.00
		4,804.00		RTE Grant returned			4,396,648.00
Grant Received				Audit fees		32,517.00	
Salary & allowances	6,072,635.00			Advertisement		21,124.00	18,000.00
Non Salary		958,485.00	5,589,600.00	TDS on salary		274.00	
RTE Grant				Allowance To Secretary		105,600.00	
Other deposits				Electricity Expenses		46,638.00	
Interest on Bank A/C		12,773.00		Conveyance		3,495.00	54.00
Advance To Employee		23,191.00		Pension		263,485.00	
misc. income		3482.00		Suifap		3482.00	
TDS on salary		5043.00		misc. income		5043.00	
Tr. From RTE SBI		274.00		Staff Welfare		211.00	11,441.00
SBI NS		847,391.00		Hiring charges			
SBI SALARY		180,661.00	536,616.00	Honarium fees			
				Medical Allowance			6,000.00
				Computer Expenses		25,250.00	
				Repairs To Vehicle		57,103.00	
				Travelling Expenses including RTE		118,488.00	154186.00
				Rs. 3471		430.00	
				Interest		2,487.00	215,434.00
				Printing & Stationary		6,000.00	
				Public Hearing		23,071.00	4,081.00
				Postage		129,364.00	
				Petrol Expenses		10,367.00	
				Repairs To computer			41,976.00
				Purchase of Books		282,950.00	
				Purchase of Furniture & Fixtures		27,825.00	43,240.00
				Purchase of Computer			93,123.00
				Purchase of EPBK			
				For CapitalWIP		100,000.00	
				GPF Advances			
				Advance to Employee		23,191.00	
				Leave Travel Concession		146,000.00	
				Books & Periodicals			3408
				RTE Payment		536,616.00	
				RBI Non Salary			
				SBI NS		180,661.00	
				In Sewing A/C			847,391.00
				With RBI		1,007,268.00	
				With SBI		7,690.00	

Prepared from the both of
 accounts maintained by the
FOR J. K. JAIN & Co. Accountants

02 SEP 2013

[Signature]
 Assistant Administrative Officer
 Sub. Accounts Officer
 Maharashtra State Commission for
 Protection of Child Rights, Mumbai.

Maharashtra State Commission For Protection of Child Rights , Mumbai
 Balance Sheet A/C for the year ended 31.03.2013

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई
